

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

TÜRKİYE'DE İHRACAT, EKONOMİK BÜYÜME VE YAPISAL DEĞİŞİM

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Hazırlayan: Gül MOR
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Levent GÖKDEMİR**

**İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Yönetmenliği İktisat Anabilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.**

MALATYA – Haziran 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İş bu çalışma Jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda BİLİM UZMANLIĞI TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Adı Soyadı ve Unvanı

Üye Adı Soyadı ve Unvanı

Üye Adı Soyadı ve Unvanı

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2006

Adı Soyadı ve Unvanı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hazırlamış olduğum Türkiye ekonomisine ilişkin bu çalışmayla, Türkiye'nin ekonomik kronolojisini ihracat, ekonomik büyüme ve yapısal değişim açısından incelemeye çalıştım.

Yapmış olduğum bu çalışmanın seçiminde bana yardımcı olan ilk tez danışmanım sayın Yrd. Doç. Dr. Ali KOÇYİĞİT' e ve bu çalışmayı hazırlarken bana danışmanlık yapan, gerek akademik hayatta gerekse özel hayatımda bana yol gösteren ve bununla birlikte konulara ve olaylara yaklaşımım açısından çalışmamı kolaylaştıran tez danışmanım sayın Yrd. Doç. Dr. Levent GÖKDEMİR' e teşekkürü bir borç bilirim.

Enstitüye kayıt olduğum ilk günden bugüne kadar bütün sorularıma sabırla yanıt veren ve sıcaklığını esirgemeyen tüm enstitü çalışanlarına, çalışmamın yazım aşamasında desteğini hep yanımda hissettiğim arkadaşım Semih COŞKUN' a, moral ve motivasyon desteği sağlayan sayın Doç. Dr. Ali ŞEN' e, bölümümde huzurlu bir ortamda çalışmamda yardımcı olan bölüm başkanım sayın Prof. Dr. Çetin DOĞAN' a ve fakültemizi daha aktif hale getirerek kişisel ve akademik gelişimime katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Halil ÇİVİ' ye ve tüm fakülte çalışanlarına teşekkür ederim.

Akademik hayatımda başarılı olmam için önümdeki engelleri kaldırarak bana yardımcı olan sayın enstitü müdürüm Prof. Dr. S. Kemal KARTAL' a, bana ve diğer tüm akademik çalışma yapanlara Ulu Önder M. Kemal Atatürk'ün fikirleri doğrultusunda, internet, kütüphane vb. tüm imkanlarını seferber eden sayın rektörüm Prof. Dr. Fatih HİLMİOĞLU' na ayrıca teşekkür ederim.

Yapmış olduğum bu çalışmada bilerek veya bilmeyerek, şüphesiz eksiklikler yapıp yanılığlara düşmüş olabilirim. Bu durumdan dolayı oluşabilecek tüm olumsuzlukların yükümlülüğü tarafıma aittir.

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	III
KISALTMALAR	VIII

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE İHRACAT

1.1. Atatürk Döneminde İhracat (1923-1929 Dönemi)	3
1.2. II. Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Planlı Yıllara Kadar Türkiye İhracatı (1940-1960 Dönemi)	6
1.3. Planlı Döneme Geçişle Birlikte Türkiye İhracatı (1960-1980 Dönemi)	9
1.4. Yeni Bir Dönem, Yeni Başlangıçlar, Yeni Umutlar: Dışa Açılım Yıllarında İhracat (1980-1990 Dönemi)	10
1.5. Küreselleşen Türkiye'nin İhracatı (1990-2000 Dönemi)	12
1.6. 2000'li Yıllarla Birlikte Türkiye İhracatı (2000-2005 Dönemi)	18

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME

2.1. Atatürk Döneminde Ekonomik Büyüme	24
2.2. II. Dünya Savaşı'ndan Planlı Döneme Kadar Türkiye'de Ekonomik Büyüme	27
2.3. Planlı Dönemden Dışa Açılım Dönemine Kadar Türkiye'de Ekonomik Büyüme	32
2.4. Dışa Açılım Politikasıyla Birlikte Türkiye'de Ekonomik Büyüme	35
2.5. Savaşla Başlayıp Krizle Biten Bir Dönem: 1990-2000 Ekonomik Büyüme	36
2.6. 2000'li Yıllarda Türkiye'de Ekonomik Büyüme	38
2.7. İhracat ve Ekonomik Büyüme Üzerine Ampirik Bir Çalışma	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAPISAL DEĞİŞİM

3.1. Tarım Sektöründe Yapısal Değişim	
3.1.1. Atatürk Döneminden Planlı Döneme Kadar Tarım Sektörü	48
3.1.2. Planlı Dönemde Tarım Sektörü	52
3.1.3. Dışa Açılım Yıllarıyla Birlikte Tarım Sektörü	54
3.1.4. 1990-2000 Yıllarında Tarım Sektörü	57
3.1.5. 2000'li Yıllarda Türkiye Tarımı	60
3.2. Sanayi Sektöründe Yapısal Değişim	
3.2.1. Atatürk Döneminde Sanayi Sektörü	63
3.2.2. II. Dünya Savaşı Yıllarından Planlı Döneme Kadar Türkiye'de Sanayi Sektörü	69
3.2.3. Planlı Dönemin Başlamasıyla Birlikte Türkiye'de Sanayi Sektörü	71
3.2.4. Dışa Açılım Yıllarında Türkiye'de Sanayi Sektörü	72
3.2.5. 1990'lı Yıllarda Türkiye Sanayisi	76
3.2.6. 2000'li Yıllarla Birlikte Türkiye Sanayisi	78
3.3. Hizmetler Sektöründe Yapısal Değişim	
3.3.1. Atatürk Döneminden Planlı Döneme Kadar Hizmetler Sektörü	82
3.3.2. Planlı Dönemde Hizmetler Sektörü	86
3.3.3. Dışa Açılım Yıllarında Hizmetler Sektörü	89
3.3.4. 1990'lı Yıllarla Birlikte Hizmetler Sektörü	90
3.3.5. 2000'li Yıllarla Birlikte Hizmetler Sektörü	94
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	105
KAYNAKÇA	109

TABLÖLAR

Tablo.1: Atatürk Dönemi Dış Ticaret Verileri (Milyon TL.)	4
Tablo.2: Dış Ticaret Verileri: 1940-1962 (Cari Fiyatlarla, Milyon TL.)	7
Tablo.3: Dönemler İtibariyle İhracatın Oransal Birleşimi	9
Tablo.4: 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaretteki Gelişmeler (Milyon Dolar)	11
Tablo.5: 1990-1994 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)	14
Tablo.6: Türkiye'nin ve Bazı Ülke ve Ülke Gruplarının Dünya Ticaretinde Payları, İhracat ve İthalatın GSYİH' ya Oranı, Kişi Başına İhracat ve İthalat	15
Tablo.7: İhracatın Sektörlere ve Ürün Gruplarına Göre Dağılımı (%)	15
Tablo.8: 1995-2000 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)	16
Tablo.9: 2000-2006 Arası Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)	20
Tablo.10: İhracatımızdaki İlk 10 Fasıll- 2005 Yılı Değer Sıralamasına Göre (Milyon Dolar)	21
Tablo.11: Ülke Gruplarına Göre İhracat (2000-2005) (Milyon Dolar)	23
Tablo.12: Cari Fiyatlarla Gayri Safi Milli Hasıla (Milyon TL.)	24
Tablo.13: Ana Sektörlerin Büyüme Hızları (%)	24
Tablo.14: Cari ve Sabit Fiyatlarla Kişi Başına Gelir (1927-1930)	25
Tablo.15: Gayri Safi Milli Hasılanın Bileşimi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL.)	26
Tablo.16: GSMH' nin Yıllık Büyüme Hızları (%)	26
Tablo.17: Kişi Başına Düşen GSMH (Cari Üretici Fiyatlarıyla)(1930-1939)	27
Tablo.18: Kişi Başına Düşen GSMH (Cari Üretici Fiyatlarıyla)(1940-1950)	28
Tablo.19: Savaş Yıllarında Fiyat Artışları (TEFE)	29
Tablo.20: Temel İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Üretici Fiyatlarıyla GSMH' nin Değişimi (Milyon TL.)	30
Tablo.21: Ana Sektörlerin Büyüme Hızları (%)	31
Tablo.22: 1951-1960 Döneminde Enflasyon Oranındaki (TEFE) Gelişmeler	31
Tablo.23: Kişi Başına Düşen GSMH (Cari Üretici Fiyatlarıyla)	32
Tablo.24: I. BYKP Sektörler Gelişme Hızı Tahminleri ve Gerçekleşmeleri	33
Tablo.25: II. BYKP Sektörler Gelişme Hızı Tahminleri ve Gerçekleşmeleri	33
Tablo.26: 1970-1980 Yılları Arasında GSMH Yüzdeleri	34
Tablo.27: Dönemler İtibariyle Enflasyon Değerleri	34
Tablo.28: GSMH 'daki Gelişmeler 1980-1989 (%)	35
Tablo.29: 1990'lı Yıllarda Milli Gelirin Büyüme Hızı (1987 Fiyatlarıyla)	36

Tablo.30: Gayri Safi Milli Hasıla Değerleri (1995-2000)	38
Tablo.31: Bazı Ekonomik Göstergeler 2000-2005	39
Tablo.32: 2004 Yılında Dünya Ekonomisinde En Hızlı Büyüyen Ülkeler	40
Tablo.33: Yıllık Fiyat Hareketleri 2000-2005	41
Tablo.34: Türkiye'nin Bazı Sosyal Göstergeleri 2000-2005	42
Tablo.35: Türkiye Eğitim Harcamalarının Finansman Kaynaklarına Göre Dağılımı (2002)	42
Tablo.36: Sağlık Harcamaları (Cari Fiyatlarla)	43
Tablo.37: Sektöre ve Finans Kaynağına Göre AR-GE Harcaması 2000-2002 (Trilyon TL.)	43
Tablo.38: Bazı Tarım Ürünlerinde Yaşanan Üretim Düşüklüğünün Oransal İfadesi (1927)	49
Tablo.39: Temel Ürünlerin Ekim Alanları Bakımından Gelişimi (1930-1939)	50
Tablo.40: Dönem Sonunda İşlenen Alanın Oransal Dağılımı	50
Tablo.41: 1963-1972 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%) (Sabit Fiyatlarla)	53
Tablo.42: 1973-1978 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%) (Sabit Fiyatlarla)	54
Tablo.43: GSMH İçinde Tarım Sektörünün Payı (1980-1990)	55
Tablo.44: Seçilmiş Yıllarda Tarımsal Üretim Gelişmeleri (Bin Ton/Yıl)	56
Tablo.45: Sektör Hasılları, GSMH ve GSYİH (1987 Sabit Fiyatlarıyla Trilyon TL.)	56
Tablo.46: GSMH ve Sektör Hasıllarının Büyüme Oranı (%)	56
Tablo.47: Tarım Sektörünün GSMH' daki Değeri ve Payı	57
Tablo.48: Türkiye'de Tarımsal Hasılanın Gelişimi (1987 Üretici Fiyatlarıyla, Milyar TL.)	58
Tablo.49: Tarımsal Üretim Değerleri (1994-2000) (Milyar TL.)	59
Tablo.50: Cins ve Irklarına Göre Hayvan Sayısı (bin adet)	59
Tablo.51: Hayvansal Ürünler Üretimi (bin ton)	59
Tablo.52: Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık Sektörlerinde İstihdam Edilen İşgücü Miktarı (1990-2000) (Bin Kişi, 15+)	60
Tablo.53: Bitkisel Üretim Değeri	61
Tablo.54: Cins ve Irklarına Göre Hayvan Sayısı (bin adet)	61
Tablo.55: Organik Tarımsal Üretim Verileri	62

Tablo.56: Organik Hayvansal Üretim Verileri	62
Tablo.57: Tarım Alanında Çalışan İşgücü Miktarı (Bin Kişi, 15+)	63
Tablo.58: Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan Yararlanan İşyerleri	65
Tablo.59: Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan Yararlanan İşyerlerinin Sanayi Gruplarına Göre Dağılımı	66
Tablo.60: Kuruluş Yıllarında Sanayi Kuruluşlarının Değişik Sanayi Dallarına Göre Dağılımı	66
Tablo.61: Sanayi Sektöründeki İşgücü	67
Tablo.62: Sanayi Sektörü Katma Değeri (1948 Üretici Fiyatlarıyla, Milyon TL.)	68
Tablo.63: Ortalama Hacim Değişimi	71
Tablo.64: Sınai Üretimin Bileşimi (%)	72
Tablo.65: İmalat Sanayi Üretimine Sektörlere Göre Bileşimi (%)	72
Tablo.66: Sektörler İtibariyle Üretimde Gelişmeler (1984) (1988 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL.)	74
Tablo.67: 1980 Sonrasında Sanayinin Büyüme Hızı (Sabit Faktör Fiyatlarıyla)	74
Tablo.68: 1980 Sonrasında Sanayinin GSYİH İçindeki Payı (Cari Faktör Fiyatlarıyla)	75
Tablo.69: Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde İmalat Sanayinin Payı (1980-1989)	75
Tablo.70: Sanayi Sektöründe Üretim Tahminleri (1990-1994) (1988 Yılı Fiyatlarıyla, Milyar TL.)	76
Tablo.71: 1990 Sonrasında Sanayinin GSMH İçindeki Payı % (1987 Fiyatlarıyla)	77
Tablo.72: Özel Sektör ve Kamu Sektörü Üretim Endeksleri (Üç Aylık Sanayi Üretim Endeksleri)	77
Tablo.73: Kamu ve Özel Sektör İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Kamu ve Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı	78
Tablo.74: Sanayinin İstihdamdaki Payı (%)	78
Tablo.75: GSYİH' de Sanayi Sektörünün Payı (2000-2005)	78
Tablo.76: GSMH' da Sanayi Sektörünün Payı (Cari Üretici Fiyatlarıyla, Milyar TL.)	79
Tablo.77: Sanayi Sektörünün Büyüme Hızı (1987 Üretici Fiyatlarıyla)	79
Tablo.78: İmalat Sanayi Alt Dallarında Kriz ve Sonrası (10 Aylık Ortalama Üretim Değişim %)	80
Tablo.79: Gıda Sektörünün İstihdam ve Katma Değerdeki Payı (%)	80

Tablo.80: Metal Sektörünün İstihdam ve Katma Değerdeki Payı (%)	80
Tablo.81: İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Yatırımlardaki Payı (%)	81
Tablo.82: İmalat Sanayi Yatırımlarında Kamunun Payı (%)	81
Tablo.83: 2000-2004 Yılları Arasında Sanayi Sektöründe Çalışan İşgücü Miktarı	81
Tablo.84: İstihdamda İmalat Sanayi Payı (%)	81
Tablo.85: Toplam İhracat İçinde İmalat Sanayi Sektörlerinin Teknoloji Ağırlıklarındaki Değişim	82
Tablo.86: Bankalar Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Payı	84
Tablo.87: Ekonomik Sektörlerin GSYİH' daki %Payları, 1948-1960 (Cari Faktör Fiyatları İle)	85
Tablo.88: İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)	85
Tablo.89: Seçilmiş Yıllarda Hizmet Alt Kesimleri	86
Tablo.90: Demiryolu Taşımacılığında Gelişmeler (1960-1970)	87
Tablo.91: Havayolu Taşımacılığındaki Gelişmeler (1970-1980)	88
Tablo.92: 1980'li Yıllarda Hizmetler Sektörünün GSYİH' daki Nispi Payı (%)	89
Tablo.93: Ticaret Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri	90
Tablo.94: Ticaret Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)	91
Tablo.95: Ulaştırma Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri	91
Tablo.96: Ulaştırma Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)	91
Tablo.97: Mali Müesseseler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri	91
Tablo.98: Mali Müesseseler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)	91
Tablo.99: Konut Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri	92
Tablo.100: Konut Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)	92
Tablo.101: Serbest Meslek ve Hizmetler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri	92
Tablo.102: Serbest Meslek ve Hizmetler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)	92
Tablo.103: Hizmetler Sektörünün Büyüme Hızı	94
Tablo.104: Hizmetler Sektöründe Faaliyet Kollarına Göre GSMH (.000 000 TL.)	94
Tablo.105: Şehirlerarası Yolcu Taşıma Potansiyeli	95
Tablo.106: Yıllara Göre Uluslar arası Yolcu Taşıma Potansiyeli	96
Tablo.107: Yıllara Göre Uluslar arası Yolcu Taşıma Faaliyetleri	96
Tablo.108: Yıllar İtibariyle Havacılık İşletmelerine Ait Uçak Sayısı ve Koltuk Kapasitesi	97
Tablo.109: Havayolu İşletmelerinin Uçak, Koltuk ve Kargo Kapasiteleri (2004 Yılı Sonu İtibariyle)	98

Tablo.110: Haberleşme Sektörü Verileri (2000-2004)	99
Tablo.111: Ülkeye Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2000-2005)	100
Tablo.112: Toplam Turizm Geliri Verileri (2001-2005)	100
Tablo.113: Toplam Turizm Gideri Verileri (2000-2005)	100
Tablo.114: Hizmetler Sektöründe Çalışan İşgücü Miktarı (Bin Kişi, +15)	101
Tablo.115: Türk Mali Sisteminin Büyüklüğü ve Kompozisyonu	102
Tablo.116: Bankacılık Sektörünün Yapısal Görünümü (2002-2005)	103

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

A.B.D.: Amerika Birleşik Devletleri

AR-GE: Araştırma-Geliştirme

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

BYKP: Beş Yıllık Kalkınma Planı

BYSP: Beş Yıllık Sanayileşme Planı

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DTM: Dış Ticaret Müsteşarlığı

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

fob: (free on board) güvertede teslim

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

vd.: ve diğerleri

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE İHRACAT, EKONOMİK BÜYÜME VE YAPISAL DEĞİŞİM

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, İhracat, Ekonomik Büyüme, Tarım, Sanayi, Hizmetler

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti için kazanılması gereken bir savaş daha kalmıştı; ekonomik bağımsızlık savaşı. Bu savaştan da galip gelebilmek için bir çok iktisadi yöntem uygulanmıştır. Bu yöntemlerden bazılarında olumlu sonuçlar alınmışken bazıları ise ülkenin karanlık yıllar geçirmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda, daha özele inilmesi gerekirse, dönemler itibariyle ülkenin ihracat, ekonomik büyüme ve yapısal değişim konularında attığı adımlar ve gerçekleştirdiği değişimlerin incelenmesi bu savaşın yorumunu yapmak açısından daha faydalı olacaktır.

Ülke, hemen hemen diğer tüm değerlerinde olduğu gibi Atatürk döneminde dış ticaret konusunda da oldukça olumlu rakamlara ulaşmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde belirli bir istikrar yakalanamamış, dış ticarete ithalata bağımlı politikalar uygulanagelmıştır. Bir dönüm noktası olan 1980 Kararları ile birlikte ülkenin kaderi değiştirilerek ihracatın önemi vurgulanmış ve bu yönde politikalar uygulanmaya başlamıştır.

Ülkenin ekonomik büyümesi son yıllara kadar istikrarsız bir yapı sürdürmüştür. Sektörel anlamda yaşanan kararsızlıklar, siyasetin ekonomi içinde önemli bir role sahip olması ve bu anlamda yaşanan rant kavgaları, küreselleşme dalgası ile birlikte dış dünya meselelerinden oldukça etkilenen bir yapı içine girilmesi ve buna bağlı olarak sürekli krizlerin yaşanması istikrarsızlığın nedenlerinden bazılarıdır. Bununla birlikte, son yıllarda ortaya çıkan ekonomik büyüme rakamlarının da her yönüyle incelenmesinde ve olumlu ya da olumsuz yorumların buna göre yapılmasında yarar vardır.

Yapısal değişim konusunda özellikle planlı yıllarla birlikte kararlı bir dönüşüme yol açacak ortam hazırlayan ülkede geleneksel tarıma dayalı yapı kırılarak sanayi öncelikli ekonomik kalkınma politikaları uygulanmaya başlamıştır. Hizmetler sektörü ise dikkat çekici bir şekilde diğer iki ana sektör oranla daha hızlı bir şekilde ilerlemesini devam ettirmektedir.

Bu noktada vurgulanması gereken bir diğer önemli konu ülke ekonomisinde bilgi ve teknoloji çağının gerektirdiklerinin ne kadarının yapılabildiği ne kadarının yapılamadığıdır. Buna bağlı olarak özellikle 8. Plan çerçevesinde devletin bu konuda izlediği tutum önem kazanmaktadır. Nitekim Plan'da öngörülen gelişmeler istenildiği oranda sağlanamamıştır.

**REPUBLIC OF TURKEY
INONU UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
ECONOMICS MAIN SCIENCE PART
MASTER THESIS**

Key Words: Turkish Economy, Export, Economic Growth, Agriculture, Industry, Services

There was one more war for Republic of Turkey to win; economical independence war. To overcome this war else, a lot of economic methods were used. While positive results were got from some of these methods, some of these methods caused the dark years for country.

In these sense, if it is needed to be specialized, it will be more useful while examing of country's footsteps about export, economic growth and structural change and realized changes.

Like almost all of the values, the country got much positive digits about export in the Atatürk period. But after the other periods, a certain stability couldn't be caught, in foreign trade import-subsdinary policies were performed. Wtih the 1980 Decisions that are a turn point, the country's destiny was changed, the importance of export was emphasized and the policies with this direction were started to perform.

The economic growth of the country continued an unstable structure until recent years. Indecisions about sectoral meaning, the huge place of politics in economy and rent fihgts in tihs sense, with the globalisation wave entering to a structure that is affected from outside world matters and depending on this, living constant crises are some of the reasons of the unstability. However, it will be useful to examinig of economic growth values that have existed recently and making of positive or negative comments to this.

About structural change, in the country that prepared an ambient which excited a decided transformation especially with the planned years the structure based on traditional agriculture was offended and industry preferred economical development policies were began to perform.

Another important subjct that have to be emphasized at this point is in country's economy how much the requirements of the knowledge era can done how much can't be done. In this sense, especially in the round of 8th Plan, attitude of the state is come into prominence. Thus, formatives that were anticipated in the Plan were not provided as wanted.

GİRİŞ

Bu çalışma, insanlık tarihi boyunca elde edilmesi uğruna birçok savaş yapılan ve bu uğurda kanla sulanan Anadolu topraklarının son varislerinin cesur, cesur olduğu kadar da büyük zorluklarla sömürgeci ve aç gözlü güçlere karşı kazandığı Kurtuluş Savaşı'nın ardından girdiği ikinci bir savaşı; ayakta kalma çabasını ve ekonomik bağımsızlık savaşını konu edinmektedir.

Bu savaşta oldukça zorlu ve çetin yollardan geçen Türkiye başlarda otarşik bir yapı sergilese de, istediklerine savaş meydanında boyun eğilmemesine inat siyaset masasında kimi zaman yabancı ekonomistler ve akademisyenler aracılığıyla kimi zaman sözüm ona 'yardımlar' vasıtasıyla dışa bağımlı bir yapıya doğru yönlendirilmiştir. Her ne kadar belli dönemlerde 'devletçilik' çatısı altına sığınlsa da yine yeni yeniden bağımlılık politikalarına dönüş yapılmıştır. Ülkeyi, gelişmiş ülkeler seviyelerine yükseltecek ihracat, büyüme ve yapısal değişim politikaları uzun bir süre yürürlüğe konulamamıştır. Bunda iç ve dış siyasetin yanı sıra özellikle bir tarım ülkesi olma konumunda bulunulması ve bu konumdan ileri sanayi ülkeleri düzeyine çıkmak için yeterli çabanın sarfedilmemesi veya sarfettirilmemesi etkili olmuştur. Her ne kadar, mihenk taşı konumunda olan 24 Ocak 1980 kararlarıyla ülkede her anlamda bir dönüşümün sağlandığı insanlara empoze edilse de bu durum tamamıyla gerçekleşmemiştir. Şüphesiz, 1980 sonrası liberalleşme eğilimlerinin ülke gelişimine ve halkın refahına katkısı olmuştur. Ancak iç ve dış birçok müdahaleye maruz kalan ekonomide kendini bulma ve kendi ayakları üzerinde dimdik durabilme yetisini bütünüyle kazanamamıştır. Dünyayı kasıp kavuran küreselleşme rüzgarı karşısında da bu nedenle tutunamayan Türkiye'nin, her gün gelişmekte olan iktisat biliminin son trendi 'yeni ekonomi' bağlamında da hangi konumda olduğu tartışmalıdır.

Bu çalışmada kuruluşundan 2000'li yıllara kadar Türkiye ihracatının, ekonomik büyümesinin ve yapısal değişiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu sayede ülkenin ekonomik tarihine, belirtilen konular bağlamında, kronolojik bir sıra dahilinde değinilerek her üç konu başlığında yaşanan değişimler, nedenleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin 'yeni ekonomi' bağlamında yeterli gelişimi gösteremediği varsayımıyla, her üç ana başlık altında özellikle 2000'li yıllarda teknolojik gelişmenin neresinde bulunulduğuna değinilecektir.

Bu bağlamda üniversite kütüphanesinden, kamu kurum ve kuruluşlarının internet sitelerinden ve konuyla ilgili akademisyenlerin yazmış oldukları kitap ve makalelerden yararlanılarak hazırlanan çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Her üç bölümde de ekonomik gelişimin yanında ülkenin ekonomik yaşamında kilometre taşı niteliğinde olan birtakım siyasi olaylara da atıfta bulunulacaktır.

Birinci bölümde Türkiye'nin ihracatı çeşitli dönemler itibariyle ele alınmıştır. Bu bölümde ihracatın miktar olarak gelişimi ve içeriğindeki değişimler incelenecektir. Dolayısıyla ihracatın yapısal değişimi de bu bölümde incelenmiş olacaktır. Üç ana sektörün ihracat içinde edindikleri yerler bu bölümde belirtileceğinden diğer bölümlerde tekrar edilmesine gerek duyulmamıştır.

İkinci bölümde, Türkiye'nin ekonomik büyümesi, ülkenin kuruluşundan 2005 yılına kadar geçen süreç içerisinde ele alınacaktır. Ancak ekonomik büyüme arz yönüyle incelenecektir. Ayrıca, bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının o ülke ekonomisinin belirli bir dönemi boyunca sağlanan büyümeyi gösterdiği bilindiğine göre, bu bölümde GSMH ve GSYİH verilerine dayanılarak büyüme yorumu yapılacaktır. Bölümün sonunda Türkiye'nin 1980'li yıllarda, ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçişiyle birlikte büyüme ve ihracat arasındaki ilişkisi, ihracatın büyümeyi etkileyip etkilemediği ya da ne oranda etkilediği basit bir regresyon denklemi ile incelenerek yorumlanacaktır.

Üçüncü bölümde, tarım, sanayi ve hizmetler olmak üzere üç ana sektör itibariyle Türkiye ekonomisi incelenecek olup bu sektörlerde meydana gelen değişimler Cumhuriyetin ilanından 2005 yılına kadar geçen zaman içerisinde belirli dönemler itibariyle ele alınacaktır. Çalışmanın varsayımına bağlı kalınarak bu üç sektörde gelişen ve her gün değişen dünya standartlarına ulaşıp ulaşılamadığı araştırılacaktır.

Sonuç bölümüyle birlikte, elde edilen veriler ışığında hipotezin geçerliliği tartışılacak olup Türkiye ekonomisinde yaşanan değişim süreci özetlenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACAT

1.1. Atatürk Döneminde İhracat (1923-1939 Dönemi)

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Anlaşması hükümleri gereğince, hükümetin bağımsız olarak gümrük koyma yetkisi 5 yıl süresince elinden alınmış ve bu beş yıl boyunca, 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifelerinin uygulanmasına devam edilmesine karar verilmiştir (Sağlam, 1970). Her ne kadar, 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne katılanlar müdahaleci ve korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesi gerektiğini söyleseler de Lozan Anlaşması'na bağlı olarak imza edilen bu karar, bu isteğin gerçekleşmesini geciktirmiştir (Parasız, 1998). Bu yıllarda ülke, temel tüketim mallarının iç talebini ithalatla karşılayarak, hammadde ihracatı ve mamul mal ithalatı yaparak dışa bağımlı olduğunu; 1916 tarifelerini uygulanması ve aktif olarak ekonomide yer alan yabancılar nedeniyle de dışa açık bir yapı izlediğini göstermiştir (Şahin, 2002). Bu durum 1929 yılında Lozan Anlaşması'nda belirtilen sürenin bitimi ile, ilk ulusal gümrük kanunu olan Gümrük Tarife Kanunu'nun uygulamaya konulmasıyla son bulmuştur. Bu kanun ile yerli üretimin, özellikle sınai üretimin, dış rekabete karşı korunması amaçlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001). Ancak bu kanunla uygulanan tarife, "büyük ölçüde vergileme amacıyla yaygın tarımsal tüketim mallarına %30-40 oranında vergi koyan, sanayiye koruma gibi bir amaç izlemeyen spesifik bir tarife idi" (Boratav, 2004).

Tablo.1: Atatürk Dönemi Dış Ticaret Verileri (Milyon TL.)

Yıl	İhracat	İthalat	Açık (-) veya Fazla (+)
1923	85	145	-60
1924	159	194	-35
1925	192	242	-50
1926	186	235	-49
1927	158	211	-53
1928	174	224	-50
1929	155	256	-101
1930	152	148	+4
1931	127	127	0
1932	101	86	+15
1933	96	75	+21
1934	92	87	+5
1935	96	89	+7
1936	118	93	+25
1937	138	114	+24
1938	145	150	-5
1939	127	118	+9

Kaynak: M. Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, 2004, s.142

Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracat rakamlarına bakıldığında düzenli bir artışın olduğu görülmektedir. Bu duruma neden olarak, bir dünya savaşı atlatan ülkelerin bunun etkisinden kurtularak ekonomik faaliyetlerine hız vermesi ve buna bağlı olarak Kurtuluş Savaşı galibi genç Türkiye'nin ekonomisinin canlanma periyoduna girmesi gösterilebilir (Parasız, 1998). Ayrıca tarım ürünlerine olan talep neticesinde bu ürünlerdeki fiyat artışı ve ülke ikliminin ilgili yıllarda oldukça elverişli olması da nedenler arasında sayılabilir (Şahin, 2002). Ancak buna rağmen Dünya Buhranı'na kadar geçen sürenin en belirgin özelliği her yıl oluşan dış açıklar ve dış ticaretteki daralmadır.

1925'ten sonra hem ithalat hem de ihracat rakamlarında meydana gelen düşüşler ve özellikle 1929 yılında oluşan dış açığın nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Kepenek ve Yentürk, 2001; Parasız, 1998):

- 1) I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı neticesinde üretim gücünde meydana gelen zayıflama,
- 2) Buna bağlı olarak ithalattaki artış,
- 3) 1929 yılına kadar uygulanması zorunlu olan Osmanlı gümrük tarifelerinin iç pazarda yabancı malların rekabet gücünü arttırması,

- 4) 1929 Dünya Buhranı'nın ticaret partnerleri olan gelişmiş batılı kapitalist ülkelerde yayılması nedeniyle ticaretin sınırlanması,
- 5) 1929 yılında, yeni Gümrük Kanunu sayesinde, hükümetin gümrük vergilerini, sağlık malzemeleri ve diğer yasalarda tanınan vergi bağışıklıkları hariç, %16'dan %40'a çıkarması. Bunun amacı, yerli üretime koruma sağlamak ve Osmanlı gibi dış borç tuzağına düşmemektir .

Bu dönemde ihracatın yapısını tarımsal ürünler oluşturuyordu. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı %86.3; endüstriyel ürünlerin toplam ihracattaki payı ise %8.6 idi (Parasız, 1998). Madencilik ürünleri ihracat gelirlerinin %4-5'ini sağlamaktaydı (Şahin, 2002). Ayrıca Türkiye'nin ticaret partnerlerinden önde gelenlerinin 1923-1929 yılları arasında İtalya ve İngiltere olduğunu ve dönem sonuna doğru Almanya'nın ihracatta İtalya'dan sonra ikinciliğe yükseldiği görülmektedir (Parasız, 1998).

1929 yılı ile birlikte dış ticarete yeni bir dönem başlamıştır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi Lozan Anlaşması ile şart koşulan Osmanlı gümrük tarifelerinin devamı maddesi, belirtilen süreyi doldurarak yürürlükten kalkmış ve yeni bir Gümrük Yasası uygulamaya konulmuştur. Bu noktada söylenmesi gereken şey bu tarihten itibaren başlayan dönemle birlikte temel dış ticaret politikasının 'dış açıktan kaçınma' şeklinde olduğudur (Kepenek ve Yentürk, 2001). Genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti henüz Osmanlı döneminde yaşanan dış açıkları ve bunların doğurduğu sonuçları unutmamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da yaşanan dış açıklar ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı da ülke yöneticilerini korumacı politikalar almaya yöneltmiştir (Şahin, 2002). Ayrıca, 1930 tarihinde çıkarılan "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" ve yine 1930 tarihli "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun" ile dış ekonomik ilişkiler dolayısıyla ihracat kontrol altına alınmıştır. Ayrıca yine bu dönemde hükümetin ikili anlaşmalara dayalı takas sistemini benimsediğini görüyoruz. Buna göre, ithalat gerçekleştirilen ülke ile aynı oranda ihracat da gerçekleştiriliyordu. Bu sistem sayesinde ihracat fiyatları dünya fiyatlarından sapma göstererek yüksek maliyetli ve fiyatlı mallar ihraç imkanı bulmuştur (Parasız, 1998). Bunun yanında, uygulanan politikalar neticesinde 1938 yılı hariç dış ticarete sürekli fazla verilmiştir (Bkz. Tablo 1).

Bu dönemde yine Almanya'nın ticari partner olarak güçlü bir konumda olduğu görülmektedir. 1936-1938 yılları arasında Almanya'nın, Türkiye ihracatındaki payı

%45'e ulaşmıştır ki, bu pay dönem başında %15 idi. Dönem içinde ihracat mallarının bileşiminde önemli bir değişim olmamasıyla birlikte, özellikle savaş yıllarında başta tarım ürünleri olmak üzere krom ve diğer madenlere karşı aşırı bir talep söz konusu olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001; Şahin, 2002).

1.2. II. Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Planlı Yıllara Kadar Türkiye İhracatı (1940-1960 Dönemi)

Dönemin başında II. Dünya Savaşı çıktığından ithalat bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve düşüşler yaşanmıştır. Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalması ve tarım ülkesi konumunu devam ettirmesi sonucunda tarımsal ürün ihracatı artmıştır. Bu sayede savaş bitimine kadar Türkiye dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir.

İlgili dönemin başında yapılan kurumsal değişikliklerden bahsedilecek olursa; 1940 yılında çıkarılan "Milli Korunma Kanunu" ile hükümete ihracat ve ithalatı sınırlandırma yetkisi verilmiştir (DTMa). Ayrıca Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı'nın kurulması ile de devletin iç ve dış ticaret üzerinde denetiminin artırılması amaçlanmıştır (Boratay, 2004).

Tablo.2: Dış Ticaret Verileri: 1940-1962 (Cari Fiyatlarla, Milyon TL.)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık (-) Fazla (+)	Dış Ticaret Hacmi
1940	111,4	68,9	+42,5	161,7
1941	123,1	74,8	+48,3	164,6
1942	165,0	147,7	+17,3	111,7
1943	257,2	203,0	+54,1	126,7
1944	232,5	164,9	+67,6	141,0
1945	218,9	126,2	+92,8	173,4
1946	223,9	432,1	+208,2	9,6
1947	685,0	625,2	+59,8	17,4
1948	770,1	551,0	-219,1	13,9
1949	812,3	693,9	-118,4	16,6
1950	779,9	737,6	-62,3	15,9
1951	1.125,8	879,4	-246,4	17,7
1952	1.556,6	1.016,2	-540,4	19,2
1953	1.491,4	1.109,0	-382,1	16,7
1954	1.399,4	937,8	-401,6	14,3
1955	1.393,4	877,4	-516,0	11,9
1956	1.140,6	854,0	-286,6	9,5
1957	1.112,0	966,6	-145,4	7,1
1958	882,3	692,4	-189,9	4,5
1959	1.310,0	990,6	-325,4	5,3
1960	2.213,7	1.721,2	-492,5	8,4
1961	4.585,1	3.120,7	-1.464,4	15,6
1962	5.599,8	3.430,8	-2.169,0	15,7

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 2001, s.77-119

7 Eylül 1946'da Türkiye, ekonomisinde yapılan ilk devalüasyona tanık olmuştur. Bu devalüasyon çok amaçlıdır. Bunlardan ihracatla ilgili olanı ise, dışarıya satılmakta olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatının düşürülmesiyle ihracatı arttırmaktır. II. Dünya Savaşı esnasında oluşan enflasyon nedeniyle ihracatı yapılan ürünlerin fiyatı dünya fiyatlarının üstüne çıkmıştı. Ayrıca yapılan mal stokunun da ihracatla eritilmesi gerekiyordu. Ancak bu amaçlar madalyonun görünen yüzüydü, çünkü ihraç mallarının satışında herhangi bir sorun yoktu, savaş yorgunu Avrupalı her halükarda bu mallara talepte bulunacaktı. Bu noktada devalüasyonun ihracatla ilgili olan amacının gerekçeleri çürütülmüş olup asıl yapılmak istenenin ithalat ve ihracatta serbest piyasa koşullarının işlenmesi sürecinde kararlılık sağlamak ve IMF' ye katılımı kısıtlanacak olan bir yetkinin önceden kullanılması olduğu anlaşılmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2001).

1950 yılında iktidara gelen DP Hükümeti döneminde 10 Ağustos 1950 kararıyla ülkede ilk kez sürekli bir dış ticaret rejimi ortaya konmuştur. Türkiye'nin bu ilk ticaret rejimi, ihracat açısından, serbest ihracatı, lisansa bağlı ihracatı, karşı ithal hakkı tanıyan ihracatı düzenlemekteydi (Parasız, 1998).

İlgili dönemde, Avrupa'nın yeniden yapılanması, Kore Savaşı'nın başlaması ve savaşla birlikte dünya konjonktürünün yükselmesi, son olarak da iyi giden hava şartlarının tarım ürünlerinde artışa neden olması ihracatı yükseltmiştir. İhracatta iyi giden bu yükseliş aynı zamanda ithalatta daha da fazla olarak yaşanmaktaydı. Bu durumda dış ticaret sürekli açık vermekteydi. Üstelik 1953 yılından itibaren hava şartları aleyhe gelişmeye başlamıştı. Bu, elde edilen tarımsal ürün miktarında azalmaya yol açmıştı. Ayrıca uygulanan genişleyici para politikaları sonucunda aynı ürünün iç fiyatları ihracat fiyatlarından daha yüksek duruma gelmişti. Bununla birlikte hükümetin, ihracat gelirlerini kararlı tutmak ve döviz karaborsasını engellemek amacıyla ihracat fiyatlarını saptama yoluna gitmesi ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001; Şahin, 2002).

Parasız (1998)' a göre Türkiye'nin ihracat ile ilgili sorunları yapısalı ve bunlar:

- 1) İhraç edilebilecek ürünlerde önemli artış sağlanması güçtü. Türk ihracatının en önemli ve en klasik kalemlerini tarım ürünleri oluşturuyordu. Bu gruba giren ürünlerin toplam ihracat içindeki payı 1960 yılına kadar %43.2 idi.
- 2) Yapılacak önemli yatırımlara bağlı olarak çok uzun sürede ihracatında artış olabilecek ürünleri çimento, şeker, pamuklu dokuma gibi yarı mamul ve mamul bazı ürünler şeklinde gruplandırmak mümkündür. Bu alanda temel yatırımların bir kısmı 1950'lerden önce gerçekleştirilmiştir. Ancak artan yurtiçi tüketim de göz önüne alındığında yeni yatırımlar gerekliydi.
- 3) Çok kısa dönemde ihracatı önemli ölçüde arttırılabilecek tarımsal ürünler kategorisine en uygun tarımsal ihraç ürünü olarak fındığı gösterebiliriz.

Tablo 2'den de görüldüğü üzere, 1956 yılı ile birlikte dış ticaret hacminde önemli daralmalar görülmeye başlanmıştır. İç ve dış fiyatlar arasındaki makas giderek açılmış ve TL. aşırı değerlenmiştir. Buna rağmen Hükümet yeni bir devalüasyona ve uluslar arası mali kuruluşların önerdikleri istikrar tedbirlerini uygulamaya yanaşmamıştır. Buna bağlı olarak ihracat yapmak güçleşmiş ve bir süre sonra yapılamaz hale gelmiştir .Bunalım içindeki ülkenin bu gidişatına daha fazla dayanamayan hükümet 4 Ağustos 1958'de birtakım istikrar tedbirlerini yürürlüğe koydu. Böylece ülkede ikinci

devalüasyon dönemi başlamış oldu. 1959 yılından itibaren dış ticaret hacmindeki daralma yerini genişlemeye bırakmış ve ihracat rakamlarında da bir artış söz konusu olmuştur. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta ithalatın da artışını sürdürmesi ve dış açık halinin devamıdır. 1950-1960 arasındaki dönemde ihraç ürünlerindeki geleneksel yapı bozulmamış, tarım ürünlerinden elde edilen gelirin toplam ihracat geliri içindeki payı %80-85’lerde oluşmuştur. Sanayi ürünlerinde ise bu pay %5’in altındaydı. Zaten bu sınıfta yer alan ürünler de çok basit dönüşümden geçirilmiş tarım ürünleriydi. Madencilik ürünlerinin ihracat içindeki payı ise %5 civarındaydı (Şahin, 2002).

1.3. Planlı Döneme Geçişle Birlikte Türkiye İhracatı (1960-1980 Dönemi)

1950’lerden itibaren adı geçen “planlama” kelimesi 1960’larla uygulanma imkanı bulmuştur. Bu dönemde Türkiye ithal ikameci, yerli sanayiye korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan bir dış ticaret politikası takip etmiştir (Şahin, 2002). Planlı kalkınma döneminde dış ödemeler dengesinin 15 yıl içinde sağlanması amaçlanmış olmasına rağmen uygulanan “ithal ikameci sanayileşme politikası” buna imkan vermemiş ve bu politikaya rağmen ihraç mallarındaki tarım ürünlerine dayalı geleneksel yapı bozulmamıştır (Türkkan, 2001).

Tablo.3: Dönemler İtibariyle İhracatın Oransal Birleşimi

	1963-1967	1968-1972	1973-1977
Toplam İhracat (Milyon Dolar)	2255.4	3048.3	8420.8
Tarım Ürünleri %	79.3	74.2	60.1
Madenler %	4.0	5.9	5.6
Sınai Ürünler %	16.7	19.7	34.2
	100,0	100,0	100,0

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, s.174

İlk üç plan döneminde ihracatın yapısındaki değişimleri tablodan izleyebiliriz. Örneğin ilk plan döneminde tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı %79.3 iken üçüncü plan döneminde bu oran %60.1’e düşmüştür. Aynı tarihlerde sınai ürünlerinin oranı %16.7’den %34.2’ye yükselmiştir. 1970’lerin ikinci yarısında tahıl ihracatı toplam ihracat gelirlerinin ortalama %10’unu temin eder duruma gelmişti ve süreklilik kazanmıştı (Şahin, 2002).

1970'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin, döviz darboğazının neden olduğu bir ekonomik bunalımın içinde olduğunu görüyoruz. Devalüasyon beklentisi 1960'ların ortalarında varolmasına rağmen, dış güçlerin baskısıyla ancak 1970'de bir dizi önlemler paketiyle birlikte gerçekleştirilmiştir. Pakette yer alan önlemler arasında ihracatı özendirmeye yönelik vergi indirimleri ve kredi kolaylıkları da bulunmaktaydı (Şahin, 2002). 1974 yılından itibaren petrol fiyatlarında yaşanan büyük boyutlu artışlar, buna bağlı olarak gelişmiş ülkelerde hızla yayılan ekonomik bunalım ve ülkenin içinde bulunduğu sanayileşme yapısı ödemeler dengesini olumsuz etkilemiş; ithalatta devam eden artışa rağmen ihracat miktar olarak azalmış, değer olarak da çok yavaş gelişmiştir. İhracatta yaşanan bu olumsuz gelişmeler, ekonomik bunalım ve enflasyonist bir ortamda sınırlı olan üretimin daha çok yurt içi tüketime kaymasından kaynaklanmaktadır (Parasız, 1998).

Dönemin hükümetleri, yaşanan bu ekonomik bunalımlardan çıkabilmek için 1978 ve 1979'da iki tane istikrar programı uygulamışlardır. Bu programlar içinde ihracat ile ilgili olarak; ithalatın kısıtlanması ve ihracatın artırılması ile cari işlemler bilançosu açıkları azaltılacak ve GSMH'nin %4'üne çekilecekti. İhracatın artırılması, vergi iadesi, vergi indirimi yolu ile gerçekleştirilecekti maddesi yer almaktaydı (Şahin, 2002).

Bu noktada belirtmekte yarar vardır ki uygulanan bu istikrar programları beklenen sonuçları vermemiş ve başarısız olmuştur.

1.4. Yeni Bir Dönem, Yeni Başlangıçlar, Yeni Umutlar: Dışa Açılım Yıllarında İhracat (1980-1990 Dönemi)

1980'li yıllara kadar devamlılık arz eden dış açıkları kapatmak için uygulanan yöntemler çok başarılı olamamıştı. Bu durum göz önüne alındığında yeni bir uygulamaya gidilmesi ve sorunun kökten çözülmesi arzu edilmekteydi. 1970'li yılların sonlarında yaşanan döviz darboğazı da dikkatleri başka bir yöne çevirdi: İhracat. İhracattaki artış ile bu darboğazın giderileceği ve ülke ekonomisinin gelişeceği düşüncesi iyiden iyiye kafalarda yer etmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001). Buna bağlı olarak azınlık hükümeti 24 Ocak 1980'de ülkenin kaderini yeniden çizecek kararlar almış ve uygulamaya koymuştur.

“İstikrar” önlemleri çerçevesinde 1980 yılında ihracatı arttırmak için öncelikle devalüasyon uygulamasına başvuruldu. 24 Ocak 1980’de TL. %32.7 oranında devalüe edildi. Bu tarihten itibaren, %5’i geçmeyen mini devalüasyonlara devam edildi. 1 Mayıs 1981’den sonra ise döviz kurları günlük olarak ilan edildi. Bu politikanın temel amacı ihracat gelirlerini arttırmaktı. İhracatı arttırmak için kur politikası dışında vergi iadesi, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli ithalat kolaylığı, döviz transferinde öncelik ve ihracat kredileri gibi bir dizi tedbirler uygulandı. İhracatın büyük ölçekli sermaye şirketleri aracılığı ile yapılması teşvik edildi. Böylece Türkiye’nin uluslar arası piyasalarda rekabet şansının artırılabilceği varsayılmıştır. Bu teşvikler sonucu ihracat hem değer olarak arttı hem de ürün bileşimi esaslı şekilde değişti (Şahin, 2002).

Ülke içindeki siyasal karmaşa nedeniyle tam olarak uygulanma imkanı bulamayan IV. BYKP ‘nda hedeflenen ihracat mallarının çeşitlendirilmesi ve ihracat içinde sanayi mallarının oranının %60 ‘a çıkarılması, 1980-1983 yılları arasını kapsayan ve IMF ile imzalanan bir stand-by anlaşması ile ihracata dayalı sanayileşmenin özendirilmesi, çeşitli yollarla ihracat desteklerinin sağlanması ile de iyice vurgulanmıştır. Nihayetinde ilgili plan dönemi sonunda ihracat GSMH ‘nın %11 ‘i düzeyinde gerçekleşmiş ve bu ihracat düzeyinde sanayi mallarının payı da hedefleneni aşarak %64 düzeyinde oluşmuştur (Tokgöz, 2001).

Tablo.4: 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaretteki Gelişmeler (Milyon Dolar)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi
1980	7.909	2.910	-4999
1981	8.933	4.703	-4730
1982	8.843	5.746	-3097
1983	9.235	5.728	-3507
1984	10.757	7.134	-3623
1985	11.343	7.958	-3385
1986	11.105	7.457	-3648
1987	14.158	10.190	-3968
1988	14.335	11.662	-2673
1989	15.792	11.625	-4167
1990	22.302	12.959	-9343

Kaynak: İ. Parasız, 1923’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi İktisat ve İstikrar Politikaları, 1998, s. 239

Tablo 4’ten de görüldüğü üzere ihracat değerleri 1980-1990 yılları arasında artış göstermiştir. Bununla birlikte, ihraç mallarının yapısında da yıllar itibariyle önemli değişiklikler söz konusu olmuştur.

24 Ocak Kararları'nın mimarlarından Turgut Özal'ın başbakan olması ile V. BYKP hazırlanmaya başlandı ve 1985 yılında yürürlüğe konuldu. İthalatın liberalizasyonu ve ihracat teşviklerinin devamını içeren plan özellikle ithalatın büyümesinde etkili olmuştur. Talep artışı ithalatı körüklemişti ve firmalar da bu pazardan paylarına düşen dilimi almaya niyetliyidiler. Bu amaçla birçok sanayici üretimi kesip ithalatçı olmaya başlamıştı. Dolayısıyla ithalat artmış, sanayi üretimi düşmüştü. Bunlara bağlı olarak da ihracatta planın son yıllarında düşüşler meydana gelmişti. Buna rağmen, ihracatta çeşitliliğin artması ve sanayi mallarının ihracat içindeki payının artması, plan döneminde, ihracatta yaşanan önemli bir gelişmedir.

1.5. Küreselleşen Türkiye'nin İhracatı (1990-2000 Dönemi)

1990'lı yılları ihracat açısından ele alırken, dönemi ikiye ayırmamız daha doğru olacaktır: 1990-1994 dönemi ve 1995-2000 dönemi.

1990'lı yılların başında A.B.D.'nin Körfez Savaşı'nı başlatması, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Savaş ortamından etkilenen en önemli ekonomik faktör olan ihracatı büyüme yolunda tek şart gören ülke için sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunun yanında 1980'li yıllarda uygulanan kur politikalarından vazgeçilmesi ve buna bağlı olarak TL.'de meydana gelen aşırı değerlenme de ihracata sekte vurmuştur. Olumsuz gelişmeler bunlarla da kalmamış, gelişmiş ülke ekonomilerinde yaşanan durgunluk da ihracatı etkilemiştir.

VI. BYKP (1990-1994) dahilinde ihracat ile ilgili olarak alınan kararlar aşağıdaki gibidir (DPTa):

- 1) Plan döneminde ihracatın artış eğilimini sürdürmesi öngörülmüştür. Cari fiyatlarla yıllık ortalama %13,2 oranında artması hedeflenen ihracat, 1989 yılındaki 12.090,0 milyon dolar seviyesinden 1994 yılında 22.477,0 milyon dolara ulaşacaktır.
- 2) Plan döneminde ihracatın sabit fiyatlarla yıllık ortalama yüzde 11,0 oranında artması ve 1989'daki 12.142,6 milyon dolarlık düzeyinden 1994'de 20.452,0

milyon dolara ulaşması hedef alınmıştır. Bu dönemde sektörel ihracatın yıllık ortalama artış hızları; tarımda yüzde 4,4, madencilikte yüzde 7,2'dir.

- 3) İmalat sanayi ürünleri ihracatının sabit fiyatlarla yıllık ortalama yüzde 11,7 oranında artması öngörülmüştür. 1989 yılında yüzde 15,7 olarak tahmin edilen tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payının 1994 yılında yüzde 14,9 olarak gerçekleşmesi hedef alınmıştır. Tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının yıllık ortalama yüzde 9,8 oranında artması öngörülmektedir. 1989 yılında yüzde 71,9 olacağı tahmin edilen diğer sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payının 1994 yılında yüzde 75,6'ya yükseleceği tahmin edilmektedir. Diğer sanayi ürünleri ihracatı Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 12,1 oranında artacaktır.

VI. BYKP çerçevesinde 'İhracat Politikaları' alt başlığında alınan kararlar ise şu şekildedir (DPTa):

- 1) İhracatta ürün çeşitlendirilmesi ve katma değer oranı daha yüksek olan nihai ürünlerin satışı özendirilecektir. Sınai ürün ihracatının artışına süreklilik kazandırılacaktır.
- 2) Yeni pazarlara giriş özendirilecek ve bu pazarlardaki imkanlar konusunda ihracatçılara gerekli bilgi akışını sağlayacak düzenlemeler yapılacaktır.
- 3) İhracata dönük sanayinin temel üretim girdilerini uluslar arası serbest piyasalarda belirlenen fiyatlardan temin etmesi yönünde gerekli ortam oluşturulacaktır.
- 4) İhracatı teşvik sisteminde doğrudan teşvikler yerine, dolaylı teşviklere ağırlık verilecektir. Bu kapsamda olmak üzere ihracat kredisi, ihracat sigortası ve ihracat kredi sigortası sistemleri geliştirilecektir.
- 5) İhracatın kredi imkanları genişletilecek, sevk öncesi kredi ve proje kredilerine ağırlık verilecektir.

- 6) İhracatın her türlü teknik yardımdan yararlanması sağlanacaktır.
- 7) Döviz kuru politikası, diğer ekonomik dengeler de gözetilerek dış rekabet gücünü idame ettirecek biçimde yürütülecektir.
- 8) İhraç ürünlerinin standardizasyonu, ambalajı ve kalitesinin iyileştirilmesine önem verilecektir.

Tablo.5: 1990-1994 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	Değ.%	İthalat	Değ.%	Denge	Hacim
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9.343	35.261
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7.454	34.640
1992	14.715	8,2	22.871	8,7	-8.156	37.586
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	-14.083	44.773
1994	18.106	18,0	23.270	-20,9	-5.164	41.376

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko12.xls>

VI. BYKP döneminde ihracat açısından hedeflenen değerlere ulaşılmadığı açıktır. Nitekim Tablo 5'teki verilere bakılacak olursa ihracatta sürekli bir artışın olduğunu ancak hedeflenen rakamlara ulaşamadığı görülmektedir. Dünya fiyatlarındaki düşüşle birlikte üretim maliyetlerinin artışı, iç talebe bağlı olarak iç pazarın daha karlı hale gelmesi, S.S.C.B.'nin parçalanmasıyla birlikte ayrılan ülkelerin pazarlarda artan rekabeti, Körfez Savaşı ve Yugoslavya'daki iç karışıklık ve krizlerin ilgili bölgelerde nakliye sorunları yaratması dönem başında ihracat artış hızında meydana gelen yavaşlamaları açıklamaktadır (Karakayalı, 2003). Kısaca, Türkiye'nin ilk kadın başbakanı Tansu Çiller hükümetinin 1993 yılı için hedeflediği 17 milyar dolarlık ihracat değerine ulaşamamıştır.

Tablo.6: Türkiye'nin ve Bazı Ülke ve Ülke Gruplarının Dünya Ticaretinde Payları, İhracat ve İthalatın GSYİH' ya Oranı, Kişi Başına İhracat ve İthalat

Ülkeler	Yıllar	Dünya İhracatında Payı (%)	Dünya İthalatında Payı (%)	Kişi Başına İhracat (Dolar)	Kişi Başına İthalat (Dolar)	İhracat / GSYİH	İthalat / GSYİH
Türkiye	1992	0.41	0.60	251.5	391.6	10	14
	1995	0.35	0.64	353.5	584.5	25	30
	2000	0.51	0.83	477.0	830.8	13.4	23.0
ABD	1995	11.4	15.0	2222.5	2929.9	12	13
	2000	12.4	18.9	2758.0	4351.1	7.9	12.4
Almanya	1988	12.3	9.1	5262.0	4062.0		
	2000	8.8	7.6	6696.0	5997.0	29.6	26.5
Japonya	1988	10.1	6.7	2160.0	1595.3	14	15
	2000	7.4	5.3	3621.8	2701	9.6	7.1
İtalya	1988	4.9	5.0	2239.3	2360.9	22	25
	2000	3.8	3.5	4149.1	3963.1	22.4	21.4
İspanya	1988	1.5	2.2	1037.0	1549.6	16	18
	2000	1.8	2.3	2916.1	3744.6	18.6	23.8
Portekiz	1988	0.4	0.6	992.0	1556.6	25	38
	2000	0.4	0.6	2470	3890	23.5	37
Yunanistan	1988	0.2	0.4	540.0	1190.0	16	22
	1997	0.1	0.4	565	2117	4.5	16.9

* İhracatın ve ithalatın GSYİH' a oranı 1980 ve 1997 yılları içindir.

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.368

Türkiye'nin dünya ticaretindeki payının ne kadar düşük olduğu Tablo 6 yardımıyla daha net bir şekilde görülebilir. Türkiye, 1992 ve 1995 yılları baz alındığında kendi ihracat değerlerini arttırmasına rağmen dünya çapında bir başarıya imza atamamıştır. Nitekim birçok gelişmiş ülkenin çok gerisinde ortalamalara sahiptir.

1980'li yıllarla birlikte ihracatta meydana gelen yapısal değişimin bu dönemde de sürdüğünü görüyoruz.

Tablo.7: İhracatın Sektörlere ve Ürün Gruplarına Göre Dağılımı (%)

	1981	1987	1991	1993	1994	1995	1996	1998	2000
I.Tarım ürünleri	46.4	17.6	19.3	15.0	13.6	11.7	12.0	10.0	7.2
II.Madencilik ve taşocaklığı	4.1	2.7	2.1	1.6	1.5	1.9	1.7	1.3	1.4
III.Sanayi ürünleri	48.7	79.1	78.2	89.1	84.9	87.4	86.9	88.5	91.2

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.373

Tablo 7’den görüldüğü üzere, 1980’li yılların başında ihrac ürünlerinin yaklaşık yarısını tarım ürünleri oluştururken, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulanması ile birlikte sanayi ürünlerinin payı toplam ihracat içindeki payı yıllar boyunca artmış ve 1994 yılında toplam ihracatın %84.9’unu bu ürünler oluşturmuştur. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, ihrac edilen sanayi ürünlerinin çoğunun tarımsal kökenli olup birkaç işlem geçirdikten sonra sanayi ürünlerine dönüştürülmesidir.

Bu gelişmelerle birlikte 1994 yılında kamu kesimi açıklarının artması, uluslar arası kredi notunun düşürülmesi ve buna bağlı olarak dış borçlanma yollarının tıkanması, dövize yoğun talep olması ve devalüasyon beklentisi sonucunda 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Alınan önlemler sayesinde iç talep daralmış ve döviz kuru da piyasa koşullarınca belirlenmeye başlanmıştır (Karakayalı, 2003). Bu sayede, Tablo 8’den de görüleceği üzere 1995 yılında ihracat ivme kazanmıştır. 1995 yılı için bir geçiş programı uygulanmıştır. Ancak bu yılın ihracat açısından en önemli olayı Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olunmasıdır.

Tablo.8: 1995-2000 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	Değ.%	İthalat	Değ.%	Denge	Hacim
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	-14.072	57.346
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402	66.851
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298	74.920
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko12.xls>

Bununla beraber, 1 Ocak 1996 itibariyle Gümrük Birliği’ne giren Türkiye’de 5 Nisan kararlarının da yarattığı etkiyle ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık 3 milyar dolarlık bir artış göstermiştir. Bu bağlamda 1980’li yıllarla birlikte başlayan liberalleşme eğiliminde ihracatı arttırmak için uygulanan mali teşviklere Gümrük Birliği’ne üyelikle birlikte yeni teşviklerin ve vergi indirimlerinin eklenmesi olumlu etki yaratmıştır.

İlgili dönemde ‘İhracata Yönelik Devlet Yardımları’ programları yürürlüğe girmiştir. Uygulamasına devam edilen bu programlar şu şekildedir (DTMb):

- Ar-Ge Yardımı

- Çevre maliyetlerinin desteklenmesi
- Yurt dışında düzenlenen fuar ve sergilere milli düzeyde veya münferiden katılımın desteklenmesi
- Uluslar arası nitelikteki yurt içi ihtisas fuarlarının desteklenmesi
- Yurt dışı ofis-mağaza yardımı
- Eğitim yardımı
- İstihdam (yol açma) yardımı
- Patent-faydalı model yardımı

Ayrıca AB'ye uyum süreci çerçevesinde İhracatı Teşvik Mevzuatı'nın yerine, AB standartlarına uygun olarak Dahilde İşleme Rejimi geçmiştir.

1996 yılına bakılacak olursa ihracat artış hızında keskin bir düşüş olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni dünya ticaretinin konjonktüründeki yavaşlamadır. Nitekim dünya ticaret hacmindeki artış oranı 1995'te %9,1 olarak gerçekleşmişken, bu oran 1996 yılında %5,4'e düşmüştür. Bir sonraki yıl, 1997'de, tersi bir durum gerçekleşerek iyi bir artış yüzdesi yakalanmıştır. Bunun en büyük nedeni ise dünya konjonktüründe artan taleptir. Mal ticaret hacmi 1976 yılından sonra en büyük değerine %10,7 artış hızıyla 1997'de ulaşmıştır. Bu olumlu gelişmeye rağmen Asya ülkelerinde oluşan krizin tüm dünyaya yayılması sonucunda bir önceki yıl artan dünya talebi bu kez düşmüş ve küreselleşen dünyada Türkiye de bu olumsuz durumdan etkilenerek beklenen ihracat artışını gerçekleştirememiş ve ihracat artış hızı %2,7 olarak oluşmuştur. 1999 yılında yaşanan iki büyük ve 'beklenmeyen' deprem sonucunda ülke ekonomisinin tamiri güç yaralar alması ihracatı da etkilemiş ve 1980'li yılların sonundan itibaren sürekli pozitif değerler alan ihracat artış hızı %-1,4 oranında gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise Euro karşısında doların değer kazanması, petrol fiyatlarındaki artış neticesinde maliyetlerin yükselmesi ve uygulanmakta olan Ekonomik Program'ın yüksek oranlarda seyreden enflasyonu düşürmek amacıyla uyguladığı döviz kuru politikalarının da etkisiyle ihracatta beklenen sıçrama gerçekleşmemiş, bir önceki yıla göre %4,5 artış hızı kaydedilmiştir (DTMa). Bu konu ile ilgili olarak DPT tarafından hazırlanan VIII. BYKP' nda, Türkiye'nin uluslar arası rekabet gücünün 1997 yılı sonrasında nispi olarak bozulduğundan, TL.deki değer kaybının enflasyona paralel olarak gelişmesinden ve Uzakdoğu'da yaşanan kriz

neticesinde bölge ülkelerinin paralarının değer kaybına uğraması ile Türkiye'ye karşı pazarlarda rekabet gücünün artışından bahsedilmiştir (DPTb).

Toplam ihracat içinde 2000 yılında ülke paylarına bakacak olursak, %68,4 ile OECD ülkelerinin ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Ayrıca, ülkelerin ayrı ayrı incelenmesi ile varılan sonuç Almanya'nın ilk sırada olduğu, ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa'nın onu izlediğidir (DTMa).

1.6. 2000'li Yıllarla Birlikte Türkiye İhracatı (2000-2005 Dönemi)

VIII. BYKP' nin ihracat ile ilgili hedefleri şunlardır (DPTb):

- 1) İhracatta sürekli bir artış gerçekleştirilmesi amacıyla, rekabet gücünün artırılmasına ve ihracatın yapısında dünya ticaretindeki eğilimlere paralel yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmesine önem verilecektir.
- 2) İhracatta yeni bir atılım yapılabilmesi amacıyla, tüketim malı üreten ve yoğun hammadde ve emek kullanımına dayalı üretim yapan sınai yapıdan, bilgi ve teknoloji yoğun sınai yapıya geçişi sağlayacak ve ihracatta yeni teknoloji yaratarak pazar payını arttıracak politikalara önem verilecektir.
- 3) AB'ye uyum ve DTÖ anlaşmalarında öngörülen gerek geçiş süreci esneklikleri ve gerekse yasak olmayan sübvansiyonlar kapsamında başvurulabilecek Ar-Ge, çevre koruma, bölgesel kalkınma amaçlı sübvansiyonların etkin bir şekilde kullanımı sağlanacaktır. Ayrıca, tanıtıma yönelik faaliyetler ile uluslar arası Türk markası kullanımının teşvikine önem verilecektir.
- 4) Eximbank kredi, garanti ve sigorta mekanizmalarına yeterli kaynak sağlanarak ihracatın finansmanına katkıda bulunulacaktır. Ayrıca, Eximbank kredilerinin artan oranda ihracat sigortası, proje kredileri ve yurtdışı projelerin finansmanına tahsis edilmesi sağlanacaktır. İhracat sayılan yurtiçi satış ve teslimlerin de Eximbank kredilerinden yararlandırılması gerekli çalışmalar ve düzenlemeler yapılacaktır.

- 5) İhracatın ve yurtdışına doğrudan yatırımların desteklenmesi açısından, politik ve diğer risklerin garanti ve sigorta programları kapsamında üstlenilmesini, yurt dışındaki yatırımların istikraz ve istikraz garantileri yoluyla desteklenmesini sağlayacak bir yapı oluşturulacaktır.
- 6) KOBİ' lerin uluslar arası piyasalarda yoğun rekabet koşullarına uyum sağlamaları, uluslar arası pazarlama, tanıtım ve ticari bilgiye ilişkin eksikliklerini gidermeleri amacıyla 'Sektörel Dış Ticaret Şirketleri' modelinin teşvikine devam edilecektir. Ayrıca KOBİ' lerin organizasyon yapıları içinde pazarlama ve ihracat birimlerinin oluşturulması yönünde gerekli danışmanlık ve destek hizmetleri sağlanacaktır.
- 7) Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde yapılan uygulamalarda, ülke kaynakları değerlendirilerek, yurtiçi stoklar devreye sokulacaktır. Özellikle GAP'ın devreye girmesi sonucunda artan üretimin, işlenmeden veya işlendikten sonra ihraç edilebilir mallara yönlendirilmesi sağlanacaktır.
- 8) AB dışındaki bölgesel bütünleşmelerden beklenen faydanın sağlanabilmesi için öncelikle tercihli bir tarife rejimi oluşturulacaktır. Ayrıca Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri ile ticari ilişkilerin geliştirilmesine çaba gösterilecektir.
- 9) Ülke, sektör ve ürün bazında güncel verilerin oluşturulması, bunlara bağlı olarak Pazar araştırması faaliyetlerinin düzenlenmesi ve uluslar arası ticaret ve rekabet kuralları konularında ilgili kuruluşlar bünyesinde veri tabanı oluşturulması ve ihracatçıların bu bilgilere kolaylıkla ulaşabilmeleri sağlanacaktır.
- 10) İhracata yönelik destek ve yardımların kapsamı ile uygulama yöntemleri bakımından sıklıkla yaşanan değişikliklerin asgariye indirilmesi ve üretici ihracatçıların planlama ve ödemeler konusunda karşılaştıkları sorunların giderilmesi sağlanacaktır.

11) Elektronik ticaretin dünyada artan önemi göz önüne alınarak, ülke genelinde yaygınlaştırılması hızlandırılacaktır.

12) Bilgi çağının gereklerine uygun hızlı ve sağlıklı bir şekilde veri üretimi ve bürokratik işlemlerin azaltılması açısından, mevcut Gümrüklerin Modernizasyonu Projesine dış ticaretle ilgili işlem yapan ve veri üreten ihracatçı birlikleri de dahil edilecektir.

Bununla birlikte, aynı plan dahilinde öngörülen hedefler açısından mal ihracatı, (fob) 2000 yılı için 30.730 milyon dolar, 2005 yılı için 48.765 milyon dolar olarak tahmin edilmiştir. Bu değer içinde 2000 yılı tahmini olarak ihracat (fob) değeri 27.597 milyon dolar, 2005 tahmini olarak 46.529 milyon dolar; 2000 yılı tahmini olarak bavul ticareti 2650 milyon dolar, 2005 tahmini olarak 1396 milyon dolar; 2000 yılı tahmini olarak transit ticaret 483 milyon dolar, 2005 tahmini olarak 840 milyon dolar, bulunmaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranının ise yüzde 63 olması beklenmektedir (DPTb).

Tablo.9: 2000-2006 Arası Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

	Yıllık						Ocak-Mart		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005	2006	Değ.%
İhracat	27.775	31.334	36.059	47.253	63.167	73.414	17.241	17.985	4,3
İthalat	54.503	41.399	51.554	69.340	97.540	116.553	25.732	29.123	13,2
Dış Ticaret Hacmi	82.278	72.733	87.613	116.593	160.707	189.968	42.973	47.108	9,6
Dış Ticaret Açığı	-	-	-	-22.087	-34.373	-43.139	-8.491	-	31,2
İhracat/İthalat	51,0	75,7	69,9	68,1	64,8	63,0	67,0	61,8	-7,8
İhracat/GSMH	13,9	21,5	19,9	19,8	21,1	20,3

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko01.xls>

2001 yılı itibariyle dünyada durgunluk hakimken, beklenmeyen bir şekilde gerçekleşen 11 Eylül terör saldırıları ile durum daha da vahim bir hal almış, son 10 yıl içinde dünya hasılasında yaşanan en düşük artış oranı oluşmuştur (%2,4). Dünya hasılası ile doğru orantılı bir ilişki içinde bulunan dünya mal ticareti de bu olumsuz ortamdan etkilenerek %3,9 azalmıştır. Aynı yıl, Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz neticesinde yüksek oranlı bir devalüasyon yaşanmış ve bu durum krizin sonucu olarak ortaya çıkan iç talepteki daralmayla birlikte üreticileri ihracat yapma yönünde teşvik etmiştir. Bunun sonucunda ihracatta bir önceki yıla göre %12,8 artış gerçekleşmiştir.

2002 yılında, bir önceki yılın olumsuz gelişmelerine rağmen ABD'nin toparlanması ve 1980'lerin başından itibaren her anlamda dışa açılım sürecine giren dev Çin ekonomisindeki gelişmelerle ve bu büyük ekonominin Asya ekonomilerinde yarattığı dolaylı etkiyle oluşan talep artışları sayesinde dünya mal ticareti %4,2'lik bir büyüme göstermiştir. Aynı yıl Türkiye'de ardı ardına gelen ekonomik krizler nedeniyle güveni sarsılan halk içinde talep yetersizliğinin devam etmesi üreticilerin ihracata verdikleri önemin devam etmesine neden olmuş, bunun yanında, imalat sanayi ve işgücü verimliliklerindeki artış ve işgücü maliyetlerindeki düşüşle birlikte plan çerçevesinde öngörülen ekonomik bağlantıların kurulması sonucunda ihracatta bir önceki yıla göre %14,1 artış sağlanmıştır. 2003 yılında ise ihracat büyük bir artış ivmesi yakalamıştır. Bir önceki yıl oluşan ihracat artışının nedenleri bu yıl da geçerli olup ek olarak faiz oranlarının düşük tutulması sayesinde hedeflenen finansman kolaylıklarına ulaşılması, dünya ihraç fiyatlarındaki artış, dolar ve Euro arasındaki paritenin lehe gelişmesi enerji fiyatlarındaki düşüş sonucunda bir önceki yıla göre ihracat %31 oranında artmıştır ve ihracat hacmi bakımından dünya sıralamasında 24. sıraya yerleşmiştir (DTMa).

Tablo.10: İhracattaki İlk 10 Fası- 2005 Yılı Değer Sıralamasına Göre
(Milyon Dolar)

Fasıllar	Yıllık					Ocak-Mart		
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Değ.%
Motorlu Kara Taşıtları, Traktör,Bisiklet,motosiklet ve Diğer	2.335	3.304	5.272	8.288	9.565	2.432	2.428	-0,1
Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarları	3.641	4.443	5.732	6.259	6.590	1.649	1.602	-2,8
Elektrikli Makine ve Cihazlar, Aksam ve Parçaları	2.256	2.867	3.474	4.790	5.421	1.194	1.362	14,1
Nükleer Reaktörler, Kazan, Makine ve Cihazlar, Aletler, Parçaları	1.748	2.142	2.992	4.125	5.242	1.109	1.28	13,5
Demir ve Çelik	2.069	2.269	2.969	5.359	4.968	1.296	1.261	-2,7
Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları	2.639	3.254	3.813	4.536	4.861	1.287	1.118	-13,1
Demir veya Çelikten Eşya	975.727	1.243	1.391	2.226	2.729	656	651.877	-0,6
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Müstahsalları, Mumlar	444	691	980	1.429	2.637	580	711	22,5
Yenilen Meyvalar, Kabuklu Yemişler, Turunçgil ve Kavun Kabuğu	1.201	1.192	1.391	1.902	2.499	430	520	20,8
Mensucattan Mamul Diğer Eşya, Kullanılmış Eşya, Paçavralar	1.055	1.254	1.631	1.856	1.969	481	442	-8,2

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko10.xls>

Tablo 10'dan da görüleceği üzere 2003 yılında ihracattaki yüksek oranlı artış hızında özellikle otomotiv sektörünün payı büyüktür. Aynı şekilde demir-çelik, tekstil ve elektrik-elektronik gibi sektörlerde de gözle görülür artışlar sağlanmıştır.

2004 yılında da ihracattaki artış devam etmiştir. Ancak daha önceki yıllarda oluşan iç talepteki durgunluk etkisini kaybetmeye başlayınca ithalatta da artış meydana gelmiş, dış açık bir önceki yıla göre artmıştır. Bununla beraber dünya konjonktüründe yaşanan canlanmanın da etkisiyle bir önceki yıl dünya ihracat hacmi bakımından 24. sırada yer alan Türkiye, 2004 yılında iki sıra daha atlayarak 22. sıraya yükselmiştir (DTMa).

Tablo 10'daki veriler ışığında 2004 yılında ihracatı tetikleyen alt sektörün otomotiv sanayi olduğunu görüyoruz. Bu sektörü mineraller, elektrik-elektronik, tekstil ve tarımsal mal ihracatı izlemektedir. İlgili yılda ihraç malları açısından dikkat çeken unsur, bir önceki yıl büyük bir sıçrama yapan demir-çelik ihracatının 2004 yılında düşmesidir. Bu durumu büyüyen ve gelişen Çin ekonomisinin pazarlarda en büyük rakip haline gelmesi ile bağdaştırabiliriz. Nitekim Çin'in dünyadaki sayılı demir-çelik üreticilerinden olduğu hatırlanacak olursa, dışa açılım politikasıyla birlikte bu alanda rekabetin arttığı ve Türkiye'nin ihracat miktarındaki düşüşün kaynağı olduğu hipotezi desteklenecektir.

2005 yılında ihracat artış hızını kesmeyerek 73.414 milyon dolara ulaşmıştır. DİE (TÜİK) verilerine göre 2005 Ocak-Ekim döneminde en yüksek ihracat artış hızı madencilik sektörüne aittir (%57,4). Bu sektörü tarım ürünlerindeki ihracat artış hızı izlemektedir (%28,7). Sanayi ürünleri ihracatındaki artış hızı ise %13,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda toplu bir bakış ile, toplam tarımsal ihracatın %93'ünü gıda maddelerinin, %7'sini ise tarımsal hammaddelerin oluşturduğunu görüyoruz. Sanayi ürünleri alt dalına baktığımızda, otomotiv sanayi ürünleri ihracatında yaz aylarında yaşanan düşüşe rağmen sonbaharda talep artışıyla birlikte ihracatta da bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Tersine şekilde, demir-çelik ürünleri ihracatında kış aylarında yaşanan artış, bahar aylarından itibaren yerini düşüşe bırakmıştır. Tekstil sanayi ürünlerindeki artış ise hız kesmemiş, toplam ihracat içindeki payı %26,1 olarak gerçekleşmiştir. Bunların dışında ise, büro makineleri ve haberleşme cihazları, diğer yarı mamuller (metal eşya, alçı, çimento, cam ve cam eşya, kauçuk mamulleri, kağıt,

karton vd.), elektrikli makine ve cihazlar, diğ er elektriksiz makineler, diğ er tüketim malları ihracatında artış kaydedilmiştir. Ancak belirtmekte fayda vardır ki, Ocak-Ekim verilerine dayanılarak yukarıda yapılan açıklamaların yanı sıra İhracatçı Birlikleri kaynaklarına göre Kasım ayında ilk üç sırada yer alan sektörlerin hepsinde düşüşler meydana gelmiştir (DTMc).

Tablo.11: Ülke Gruplarına Göre İhracat (2000-2005) (Milyon Dolar)

Genel İhracatımız	2000	2001	2002	2003	2004	2005
AB(25)	15.086	16.854	19.468	25.899	34.451	38.394
OECD Ülkeleri	19.006	20.616	23.551	30.425	40.518	44.337
Amerika	3.596	3.685	3.914	4.269	5.733	5.949
Asya	3.871	4.592	5.230	7.813	10.465	13.191

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko04.xls>

Dönem boyunca gerçekleştirilen ihracatın bazı gruplar açısından değerleri incelenecek olursa, bir önceki dönem gibi OECD ülkelerinin toplam ihracat içindeki ezici üstünlüğünün devam ettiğini görüyoruz. Bununla birlikte daha önce düşme eğiliminde olan Asya ülkelerine yapılan ihracatın dönem başından itibaren yükselişe geçtiği görülmektedir. Aynı şekilde Amerika kıtasına yapılan ihracat da artmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME

2.1. Atatürk Döneminde Ekonomik Büyüme

1923-1929 yılları arasında milli gelir dalgalı bir seyir izlemiştir. Milli gelirden meydana gelen bu iniş-çıkışlar; “tarımsal üretimdeki değişmelerle, tarımsal ürün fiyatlarında iç ve dış piyasa koşullarına göre meydana gelen dalgalanmalarla ve Türk tarımının büyük ölçüde hava koşullarına bağlı olmasıyla açıklanabilir” (Parasız, 1998).

Milli gelirin bu seyri aşağıdaki tablolar yardımıyla izlenebilir:

Tablo.12: Cari Fiyatlarla Gayri Safi Milli Hasıla (Milyon TL.)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	952.6	377.3	125.7	449.6
1924	1.203.8	570.3	118.2	515.3
1925	1.525.6	729.9	145.2	650.5
1926	1.650.5	815.0	162.8	672.7
1927	1.471.2	602.1	186.1	683.0
1928	1.632.5	718.7	184.0	729.8
1929	2.073.1	1.069.3	199.2	804.0
1930	1.580.5	718.7	176.1	685.7

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.218

Tablo 12’den görüldüğü üzere milli gelir değerlerinde dönem başı ve dönem sonu rakamları ele alındığında artış yaşandığı görülmektedir. Ancak dönem içindeki istikrarsızlıklar, yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle tarım sektörünün GSMH içinde ağırlığının olması ve bu sektörün hava koşullarına bağımlı yapısının değiştirilememesinden kaynaklanmıştır.

Tablo.13: Ana Sektörlerin Büyüme Hızları (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet
1923	-	-	-
1924	27.2	-7.1	3.5
1925	5.6	17.9	19.2
1926	31.8	14.8	8.2
1927	-30.9	19.4	7.3
1928	19.2	-0.6	4.7
1929	42.6	3.8	5.7
1930	-3.9	12.7	8.9

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.219

Tarım sektörüne bağımlılıkla birlikte, milli gelir değerleri içinde hizmetler sektöründeki gelişmeler de azımsanacak boyutta değildir.

Tablo.14: Cari Fiyatlarla Kişi Başına Gelir (1927-1930)

Yıl	Cari Fiyatlarla Kişi Başına Gelir (TL.)
1927	108
1928	118
1929	147
1930	109

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.220

Cari fiyatlarla hesaplanan kişi başına düşen gelir rakamlarında artış söz konusudur. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus gelirlerin ilgili dönemde aynı oranda artmadığı hatta bazı durumlarda azaldığıdır. Dönem başında fiyatlar genel düzeyindeki indeks değeri 100 kabul edilirse 1927 yılında bu değer 114'e çıkmıştır. Bunun anlamı fiyatlar genel düzeyinde yaklaşık %15 oranında artış yaşandığıdır. Bugün için düşünüldüğünde çok düşük olan %4'lük enflasyona denk gelen bu değer, halkın gelirindeki dengesizlikler yüzünden ağır yaşam koşullarını beraberinde getirmiştir (Çavdar,2003).

“1930’ların hemen başında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın da etkisiyle tarım ürünlerinde iç fiyatların düşüşü ve kötü giden hava koşullarının tarımsal üretimde yarattığı olumsuzluklar nedeniyle GSMH’ da daralmalar görülmüştür”. Özellikle bunalım sonrası 3 yıl, yani 1930, 1931 ve 1932’de belirleyici sektör olan tarımda yaşanan sıkıntılar reel GSMH’ yi de etkilemiştir. GSMH endeksi (1923-24=100) 1929’da ulaştığı 209.8 seviyesinden 1932’de 118’e gerilemiştir; tarımsal hasıla, 1932 yılında 1929’da ulaştığı seviyenin %56.3’üne inmiştir (Şahin, 2002).

Ekonomide yaşanan bu sıkıntılı döneme ek olarak ülkenin iç siyasetinin de karışması, devletin ekonomiye yenilikler getirmesi ile farklı bir boyuta taşındı. İlk olarak 1932 yılında birtakım devletçi ve devletleştirici kanunlar yürürlüğe kondu (Parasız, 1998).

Tablo.15: Gayri Safi Milli Hasılının Bileşimi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL.)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1930	1.580.5	718.7	176.1	685.7
1931	1.391.6	627.6	171.2	592.8
1932	1.171.2	467.1	161.4	542.7
1933	1.141.4	425.9	181.5	534.0
1934	1.216.1	414.2	214.2	587.2
1935	1.310.0	461.9	232.6	615.5
1936	1.695.0	730.1	258.5	706.4
1937	1.806.5	737.2	293.1	776.2
1938	1.895.7	759.5	311.4	824.8
1939	2.063.1	804.4	370.6	888.1

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.287

Tablo.16: GSMH' nın Yıllık Büyüme Hızları (%)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmet
1930	2.2	-3.9	12.7	8.9
1931	8.7	14.3	14.2	5.5
1932	-10.7	-28.8	17.8	8.6
1933	15.8	22.1	19.0	13.1
1934	6.0	2.7	13.8	9.4
1935	-3.0	-6.1	-0.1	-0.8
1936	23.2	54.1	-3.4	2.1
1937	1.5	-3.5	10.3	7.1
1938	9.5	5.4	15.7	13.5
1939	6.9	3.8	16.7	10.9

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.289

Bu yeni, devletçi sanayileşme hamlesi kısa sürede meyvelerini vermeye başlamıştır. Nitekim 1933-1938 yılları baz alınacak olursa GSMH büyüme oranı ortalama %8.8'dir. Ancak bu oran ilgili yıllar ortalaması olup adı geçen dönemde milli gelirden tam bir istikrar sağlandığı söylenemez.

İlgili dönemde tarım sektörünün milli gelir üzerindeki hakimiyeti devam etmiştir. Bununla birlikte dönem sanayileşmenin ön plana çıkartıldığı bir dönemdir. Buna bağlı olarak da özellikle dönemin sonlarına doğru sanayileşmede yaşanan gelişmeler, ilgili sektörün büyüme oranları ve GSMH' deki payının artışı oldukça ümit verici olmuştur.

Tablo.17: Kişi Başına Düşen GSMH (Cari Üretici Fiyatlarıyla)

Yıllar	Kişi Başına GSMH TL.	Kişi Başına GSMH \$
1930	109	51.4
1931	94	45.0
1932	78	37.0
1933	74	44.5
1934	77	61.1
1935	82	65.1
1936	104	82.5
1937	109	86.5
1938	112	88.9
1939	119	93.0

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.288

Kişi başına düşen GSMH değerleri dönemin başında, yaşanan Dünya Buhranı'nın etkisiyle düşüş göstermiştir. 1932 yılından itibaren devletçi bir yapının izlenmesi ile ise artış göstermiştir.

2.2. II. Dünya Savaşı'ndan Planlı Döneme Kadar Türkiye'de Ekonomik Büyüme

Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden henüz kurtulmuş genç bir devlet olan Türkiye için yaklaşan ve yeni bir tehdit oluşturan başka bir Dünya Savaşı hem siyasi hem de ekonomik açıdan çok ağır bir yükün altına girmek demektir. Buna bağlı olarak tarafsızlığını ilan eden ülke, komşularının savaşa katılması ile her ihtimale karşı yaklaşık bir milyon askerini hazır bulundurarak ekonomisinde savunma giderlerine büyük pay ayırmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, savaşa karşı tedbir olarak silah altına alınan emek gücünün özellikle tarım kesiminde yarattığı boşluk tarım ürünleri üretiminde de önemli kayıplara yol açmıştır. Unutulmamalıdır ki; o dönemde alınan tedbirlere ve yürürlüğe konulan kanunlara rağmen Türkiye hala bir tarım ülkesi olma özelliğini korumuştur.

1946 yılında ülke ekonomisinde iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1946 devalüasyonu, ikincisi ise çok partili döneme geçiştir. Devalüasyonun etkileri ihracat ile ilgili bölümde incelenmiştir. Çok partili döneme geçişin ekonomi üzerindeki etkisi ise muhalefet partisi olan DP'nin uygulanan devletçi politikaları eleştirmesi ile bu konuda halkın desteğini almasıdır. DP'nin isteği daha liberal iktisat politikalarının uygulanması ve böylece savaş döneminde yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi idi. Hükümet her ne kadar uyguladığı devletçi ekonomi politikalarını savunsa da halkın muhalefete verdiği destek karşısında geri adım atarak politikalarını daha liberal hale

getirmek zorunda kalmıştır. İç politikada yaşanan bu yeni gelişmelere bağlı olarak dış politikada da yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Savaşın bitimiyle iki kutuplu hale gelen dünyada kendine bir taraf belirlemesi beklenen Türkiye, savaştan önce ve savaş zamanı mesafeli davrandığı ‘Batı Kutbu’nda yer almayı tercih etmiştir. Dolayısıyla A.B.D. ile ilişkileri gelişen Türkiye Truman Doktrini ve Marshall Yardımları çerçevesinde A.B.D.’den ekonomik yardımlar almıştır. Gelişen bu yakın ilişkiler neticesinde batılı uzmanların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri ve uygulanan devletçi politikalara eleştirileri de artmıştır. İç ve dış alanda, uyguladığı politikalara eleştirilerin artması hükümetin inadını kırarak eski kararlılığından vazgeçirmiş ve birtakım liberal kararlar alıp uygulamasına yol açmıştır. Daha önceleri ‘1946 İvedili Sanayi Planı’ını uygulamak isteyen hükümet oluşan dış gelişmeler nedeniyle bu planı uygulamaktan vazgeçmiştir. Bunun yerine batılı ekonomistlerin görüş ve önerilerini de dikkate alarak oluşturulan 1947 İktisadi Kalınma Planı (veya Vaner Planı) da dış finansman tahminlerinin gerçekleşmemesi nedeniyle uygulanamamıştır (Şahin, 1998).

Sonuçta bu dönemle ilgili olarak siyasetin ön plana çıktığı ve ekonominin, ekonomik büyümenin daha arka plana atıldığı bir dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemde yaşanan olumsuzluklara ek olarak savaşın etkisiyle dünya konjonktüründe meydana gelen daralma da Türkiye ekonomisinde yaratılmak istenilen yeniliklere engel olmuştur. Bunlara bağlı olarak hükümet sanayileşme planını büyük ölçüde durdurmak zorunda kalmıştır.

Cari fiyatlarla GSMH’ ya bakıldığında özellikle hizmetler sektöründe dikkat çekici bir artışın olduğu gözlenmektedir.

Tablo.18: Kişi Başına Düşen GSMH (Cari Üretici Fiyatlarıyla)

Yıllar	Kişi Başına GSMH TL.	Kişi Başına GSMH \$
1940	136	98.6
1941	167	123.7
1942	341	260.3
1943	503	384.0
1944	361	275.5
1945	293	225.4
1946	360	191.5
1947	387	138.2
1948	477	170.2
1949	445	159.8
1950	466	166.4

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.366

Kişi başına düşen GSMH' da dönem sonunda artış kaydedilmiş olmasına rağmen savaş yıllarıyla birlikte 'obsidional enflasyon' adı verilen ve savaş halindeki ülkelerde görülen enflasyon yaşanmaya başlanmıştır. Savaş ortamı nedeniyle üretimde düşüşler yaşanması, dış ilişkilerin bulunduğu ülkelerin doğrudan savaşın içinde olması sonucunda ithalatın düşmesi ve bunların yanında talepte artışlar yaşanması enflasyonu tetiklemiştir. Bu nedenle, enflasyonda yaşanan artış halkın refah düzeyinin yükselmesine engel olmuştur.

Tablo.19: Savaş Yıllarında Fiyat Artışları (TEFE)

Yıllar	Yıllık Değişme(%)	Fiyat Endeksi	GSMH Deflatörü
1938	-	100	100
1939	3.0	103	100.4
1940	20.4	124	124.7
1941	33.1	165	170.7
1942	69.7	280	338.4
1943	63.4	457	555.4
1944	-8.1	420	420
1945	-4.3	400	397.6

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.89

“1950 yılının ortalarında meydana gelen iktidar değişimi ekonomide *her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyüme stratejisinin* benimsenmesine neden olmuştur. Nitekim Türk ekonomisi 1950 yılından itibaren çok hızlı bir şekilde büyümüştür” (Parasız, 1998).

1950 yılında yapılan seçimleri DP' nin kazanması Türkiye'nin ekonomi tarihinde bir kilometre taşı niteliğindedir. Nitekim geçiş döneminde belirtildiği üzere eski hükümetin devletçi ekonomi politikalarını eleştirip hükümet koltuğuna oturduklarında liberal bir çizgi izleyecekleri sözünü veren DP' liler halkın desteğiyle geldikleri mevkide verdikleri sözü tutarak ekonomiyi liberalleştirme çalışmalarına derhal başlamışlardır. DP tarafından uygulanan ekonomik kalkınma reformunun başlıca noktaları şu şekildedir (Hiç, 1980):

- İDT' leri ve devlet yatırımları azaltılmakla beraber, özel teşebbüs köklü bir teşvik görmüştür. Diğer bir deyişle, karma ekonomi sistemi çerçevesi içerisinde kamu kesimine kıyasla özel kesime verilen önem artmıştır.
- Dış yardımda kayda değer bir açılma olmuştur.
- Özel yabancı sermaye akımı köklü bir teşvik görmüştür.

- Dışa açık ekonomi stratejisi, dış yardım ve özel yabancı sermayenin teşviki yanında en anlamlı ifadesini ortak üyelik için Ortak Pazar'a müracaat ile Ankara Ortak Üyelik Antlaşması' nda bulunmuştur.
- Tarım kesiminin gelişmesi yahut tarım reformu sanayileşme yanında ön plana geçmiştir. Tarım kesimi makineleşme, destekleme alım politikası, kredi politikası satış ev kredi kooperatifleri ve çeşitli altyapı yatırımları yoluyla büyük ölçüde teşvik görmüştür.
- Ulaştırma demiryoluna kıyasla karayollarına ağırlık verilmiştir.
- Özel teşebbüsün teşviki özellikle imalat sanayii alanında kendini göstermiştir.
- Tarım ve sanayi kesiminin süratli gelişmesi ticaret kesiminin genişlemesini de uyarmıştır.

“1950’li yılların başından itibaren alınan bu kararlara ek olarak, iklim koşullarının beklenmedik derecede iyi olması, Kore Savaşı’nın yarattığı konjonktürde dünya piyasalarında tarımsal ve madensel hammadde fiyatları yükselince ihracat gelirlerinde çok kısa sürede %50’ye varan artış gerçekleşmesi”(Şahin, 2002), “dış yardımlarla finanse edilen makineleşme ve ekilebilir arazinin gelişmesi gibi etkenlerle tarımsal üretimde meydana gelen artış” (Hiç, 1980) ekonomik büyümeye hız kazandırmıştır. Ayrıca özellikle A.B.D.’ den sağlanan dış kredilerin yatırımlarda kullanılmasının ve dış açıkları finanse etmesinin katılmasının da büyüme hızının artmasında oldukça büyük yardımları olmuştur (Şahin, 2002).

Tablo.20: Temel İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Cari Üretici Fiyatlarıyla GSMH’ nın Değişimi (Milyon TL.)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	9.694.2	4.043.5	1.418.7	4.232.0
1951	11.644.3	5.216.1	1.573.7	4.854.5
1952	13.389.3	5.967.2	1.784.7	5.637.4
1953	15.607.4	7.022.6	2.114.6	6.470.2
1954	15.914.5	6.119.1	2.475.2	7.320.2
1955	19.117.4	7.454.8	3.054.5	8.608.1
1956	22.047.0	8.654.1	3.671.4	9.721.5
1957	29.309.9	12.287.3	4.642.1	12.380.5
1958	34.999.9	14.583.1	5.882.9	14.533.9
1959	43.670.0	16.288.0	7.897.2	19.484.8

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.425

Tablo.21: Ana Sektörlerin Büyüme Hızları (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmet
1950	10.9	9.3	8.1
1951	19.8	2.6	9.6
1952	9.5	10.9	14.5
1953	8.7	19.2	11.6
1954	-13.9	9.2	3.6
1955	9.8	11.3	5.5
1956	5.0	9.6	-0.3
1957	6.5	10.7	7.9
1958	9.2	5.6	0.4
1959	0.3	3.6	7.6
1960	2.3	0.4	5.4

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.426

GSMH dönemin ilk üç yılında, tarım sektöründe oluşan artışlara bağlı olarak gelişimini arttırarak sürdürmüştür. Ancak 1954 yılı ile birlikte iyimser havanın dağıldığını söyleyebiliriz. Tarımda iyi giden hava koşullarının değişmesi hala geleneksel olarak tarıma bağlılığın etkisiyle GSMH büyüme oranında da yavaşlamaya neden olmuştur. Ayrıca, Kore Savaşı'nın dünya konjonktüründe yarattığı canlılığın bitmesi, ihracat gelirlerinin azalıp ithalatın artması ve dolayısıyla dış açıkların artması ve enflasyonist baskılardaki artış ekonomideki büyümenin hızını kesmiştir. Buna bağlı olarak daha liberal bir politika izlemeyi hedefleyerek kurulan hükümet yeniden sıkı, devletçi politikalar izlemek zorunda kalmıştır (Sağlam, 1970). Nitekim 1954 yılından itibaren tüm sektörlerde yavaşlamalar yaşanmıştır. Özellikle sanayi sektörünün büyüme hızındaki düşüş oldukça yüksek olmuştur.

Bu dönemle ilgili olarak söylenebilecek tek şey, 1950-53 yıllarının Türkiye ekonomisi için bir 'altın çağ' niteliğinde olması, buna rağmen 1954-59 yılları arasında bu değerli 'maden'den gerektiği ölçüde yararlanılamamasıdır.

Tablo.22: 1951-1960 Döneminde Enflasyon Oranındaki (TEFE) Gelişmeler

Yıllar	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Değişim	5.7	0.8	2.3	11.0	7.2	16.8	18.7	15.1	19.5	5.3

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.128

Hükümetin tarımsal ürünlerin fiyatlarını yüksek, KİT ürünlerinin fiyatlarını düşük tutması, vergi sisteminin boşlukları, banka sisteminin kredilerinin yetersiz ve pahalı olması ve özel kişilerin ortalama ve marjinal tüketim eğiliminin yüksek olması

gibi nedenlerden dolayı 1954 yılından itibaren enflasyon baskıları artmıştır (Parasız, 1998). “Dış kredilerin açılması ile ithalat tıkanıklığı ortadan kalkınca fiyat artışları 1960’den itibaren normal düzeye inmiştir” (Şahin, 2002).

Tablo.23: Kişi Başına Düşen GSMH (Cari Üretici Fiyatlarıyla)

Yıllar	Kişi Başına GSMH TL.	Kişi Başına GSMH \$
1950	466	166.4
1951	545	194.8
1952	610	217.8
1953	691	247.8
1954	686	244.9
1955	801	286.2
1956	902	322.1
1957	1.161	414.5
1958	1.347	481.1
1959	1.633	583.4
1960	1.696	358.6

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.425

Kişi başına düşen GSMH değerlerinde artış görülmesine rağmen enflasyon oranlarındaki artışın yüksek olması refah düzeyinde istenilen gelişmelerin sağlanamamasına neden olmuştur.

2.3. Planlı Dönemden Dışa Açılım Dönemine Kadar Türkiye’de Ekonomik Büyüme

27 Mayıs 1960 yılında Türkiye’de bir askeri devrim yaşanmıştır. Politik alanda yaşanan etkilerin yanı sıra ekonomik alanda da bir takım yenilikler ortaya çıkmıştır. Nitekim, planlı kalkınma ilkesi kabul edilmiş ve bu amaca uygun olarak 1960 yılında DPT kurulmuştur.

Dönem başında, 1960 yılında cari fiyatlarla %3.4’lük bir büyüme sağlanmışken ertesi yıl, 1961’de bu oran %2’ye düşmüştür. Ne var ki 1962 yılında tekrar yükselerek %6.2 gibi bir değere ulaşmıştır. Bu artışa neden olarak Devlet Planlama Teşkilatı’nın sadece 1962 yılı için hazırladığı geçici planı devreye sokması gösterilebilir (Sağlam, 1970). Bu geçici planın ardından yine DPT tarafından hazırlanan I. BYKP 1 Ocak 1963 yılı itibarıyla yürürlüğe konulmuştur.

I. BYKP 1963-1967 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmış olup planın amacı toplum refahını arttırmaktı. Bu amaç dahilinde hedef olarak her yıl ortalama %7’lik bir

ekonomik büyüme öngörülmüştü (Sağlam, 1970). Bu artışın sağlanabilmesi için GSMH' in %18.3'ünün yatırımlara ayrılması, bunun %3.5'lik kısmının dış kaynaklardan, geri kalanının ise iç kaynaklardan karşılanması planlanmıştır (Baysal, 1984).

Tablo.24: I. BYKP Sektörler Gelişme Hızı Tahminleri ve Gerçekleşmeleri

Sektörler	Planlanan Gelişme Hızları	Gerçekleşen Gelişme Hızları
Tarım	4.2	3.2
Sanayi	12.3	9.7
Hizmetler	6.8	6.6
GSMH	7.0	6.7

Kaynak: D. Sağlam, Türkiye Ekonomisi, 1970, s.90

Tablodan da görüldüğü üzere bu dönemde hedeflere ulaşamamıştır. %7 olarak amaçlanan GSMH artış oranı %6.7'de kalmıştır.

II. BYKP 1968-72 dönemini kapsayacak şekilde 1968'de yürürlüğe konulmuştur. II. Plan' ın, I. Plan' dan en önemli farkı; I. Plan' ın kamu kesimine öncelik vermesi, II. Plan' ın ise özel kesime öncelik vermesidir. II. Plan' da %7'lik GSMH artış hızı amaçlanmıştır.

Tablo.25: II. BYKP Sektörler Gelişme Hızı Tahminleri ve Gerçekleşmeleri

Sektörler	Planlanan Gelişme Hızları	Gerçekleşen Gelişme Hızları
Tarım	4.1	1.9
Sanayi	12.0	9.7
Hizmetler	6.3	6.8
GSMH	7.0	7.2

Kaynak: D. Sağlam, Türkiye Ekonomisi, 1970, s.90

Tablodan da görüldüğü üzere bu dönemde GSMH büyüme hızı planlananın üzerine çıkmıştır. Ayrıca hizmetler sektörü de planlanan değer üzerinde bir büyüme hızına kavuşmuştur. Ancak tarım ve sanayi sektörleri planlananın altında bir büyüme hızına sahip olmuşlardır.

II. BYKP çerçevesinde ekonomik büyüme hedefinin tutturulması insanları umutlandırmış olacak ki 1973-77 dönemini kapsayan III. BYKP hedeflerinde ekonomik büyüme hızı %7.9 olarak belirlenmiştir. Bu planın temel özelliği olarak sanayileşerek

kalkınmaya öncelik vermesi ve GSYİH ile sanayi sektörü arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışması gösterilebilir (Baysal, 1984).

Tablo.26: 1970-1980 Yılları Arasında GSMH Yüzdeleri

Yıllar	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
GSMH	5.8	10.2	7.4	5.4	7.4	8.0	7.9	3.9	2.9	-0.4	-1.1
Tarım GSMH	26.2	26.9	25.0	21.4	22.0	22.5	21.4	21.4	22.1	22.1	22.7
Sanayi GSMH	22.3	22.1	22.7	24.1	24.2	24.4	24.7	25.5	25.6	24.5	24

Kaynak: İ. Parasız, Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları

Tablo 26'da görüldüğü üzere dönem boyunca GSMH istikrarlı bir büyüme hızına ulaşamamıştır. Dönem başında dünya konjonktüründeki iyi gidişat, tarımda sektöründe hava koşullarının iyi olması, daha önceden yapılan yatırımların üretim artışlarını tetiklemesi sonucu GSMH' da büyüme hızının 1970-71-72 yıllarında ortalama olarak %7.8 olmasına neden olmuştur. Bu açıdan III. BYKP' nda amaçlanan büyüme hızına ulaşılmış gibi görünse de daha sonraki zorlu yıllar, bu yıllarda oluşan umutları kararttı. Nitekim 1973 yılında yaşanan petrol krizi Türkiye'yi de vurdu. Bu krizle başedebilmenin yolu ise AET ile gelişen ilişkiler sonucunda özellikle Almanya'ya işçi olarak gönderilen 'gurbetçiler' in ülkeye soktukları dövizler ve kısa borçlanmalarla aşılmaya çalışıldı (Hiç, 1980). Ancak bu son olmadı. Döviz kaynaklarının, yeterince verimli kullanılmaması sonucu azalması ve Kıbrıs ambargosunun da etkisiyle ödemeler bilançosunda darboğazların oluşması GSMH büyüme hızını da etkilemiştir. Bunlara bağlı olarak enflasyondaki artışla birlikte GSMH büyüme hızı 1979-1980 yıllarında eksi değerlere ulaşmıştır (Parasız, 1998).

Tablo.27: Dönemler İtibariyle Enflasyon Değerleri

	1963-70	1971-76	1977	1978	1979
Toptan Eşya Fiyat Endeksi	4.5	18.6	24.1	53.6	63.9
Ankara Geçinme Endeksi	5.9	17.3	22.5	53.3	62.0
İstanbul Geçinme Endeksi	7.1	18.5	26.0	61.9	60.8

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.165

1970’li yıllarda diğer dönemlerin aksine yüksek enflasyon oranları ile karşı karşıya gelindiği görülmektedir. Daha net bir ifade ile, Türkiye gerçek anlamda enflasyon ile 1970’li yıllarda tanıştı.

Şahin (1998), 1970’li yıllarda Türkiye’de fiyat artış hızlarının giderek yükselmesinde etkisi olan faktörleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Kamu harcamalarının artmasından kaynaklanan para arzı genişlemesi,
2. Ağustos 1970’de yapılan devalüasyonun fiyatlar üzerindeki etkileri,
3. İthal malları fiyatlarının (özellikle petrol fiyatlarının) yükselmesi,
4. Tarım ürünleri taban fiyatlarının yükseltilmesi,
5. Devlet personel kanununda yapılan değişiklik sonucu memur maaşlarının yükseltilmesi.

2.4. Dışa Açılım Politikasıyla Birlikte Türkiye’de Ekonomik Büyüme

24 Ocak 1980 tarihi Türkiye ekonomisinde kilometre taşı olarak nitelendirilecek özel bir tarihtir. Bu tarihte birtakım kararlar alınarak bir istikrar programı çerçevesinde yürürlüğe konmuştur.

Tablo.28: GSMH ‘daki Gelişmeler 1980-1989 (%)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
GSMH’nin Büyüme Oranı	0.8 -1.1	4.1	4.6	3.3	5.9	5.1	8.1	7.4	4.1	1.9

Kaynak: İ. Parasız, Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, 1998, s.186

Bu programın etkilerine bağlı olarak 1981-82 yılları arasında dünya konjonktüründe yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen GSMH sırasıyla %4,1 ve %4,6 oranında büyümüştür. 1983 yılında olumsuz hava koşullarına bağlı olarak hakim sektör tarımda yaşanan üretim düşüşleriyle GSMH %3,3 oranında büyümüştür. “Bu üç yılda sağlanan büyüme ekonomide mevcut üretim kapasitesinin kullanım oranı yükseltilerek sağlanmıştır” (Şahin, 2002). 1984-1985 yıllarında sırasıyla %5,9 ve % 5.1 oranında büyüme hızına ulaşan GSMH, 1986 yılında program hedefleri olan %3, %5.5, %4.8 büyüme oranlarını %7.1, %9.2 ve %6.1’e ulaşarak aşan tarım, sanayi ve hizmetler

sektörlerinin etkisiyle %8.1 büyüme hızına ulaşmıştır. 1987 yılında %7.5 olarak gerçekleşen GSMH artış hızı, 1987 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan aşırı talep artışı ve buna bağlı olarak döviz kurlarında oluşan olumsuz gelişmeler ve imalat ve ulaştırma sektörlerinde meydana gelen duraklamalar neticesinde GSMH büyüme hızı 1988 'de %4.1'e, 1989'da %1.9'a düşmüştür (Parasız, 1998). "Her ne kadar 4 Şubat 1988'de yeniden birtakım kararlar alınsa da bunlar yapısal düzenlemeler getirmeyen, günü kurtarmak için alınan kısa dönemli mali kararlardı" (Şahin, 2002).

2.5. Savaşla Başlayıp Krizle Biten Bir Dönem: 1990-2000 Ekonomik Büyüme

VI. BYKP döneminde GSMH' nin sabit fiyatlarla yılda ortalama yüzde 7,0 oranında artması hedef alınmıştır. Böylece 1989 yılında 103.692,0 milyar TL. düzeyinde olan GSMH 1994 yılında 145.547,2 milyar TL.'ye ulaşacaktır. GSYİH ise sabit fiyatlarla yılda ortalama yüzde 6,8 oranında artarak 1989'da 104.545,6 milyar TL.' den 1994'de 145.317,0 milyar TL.'ye çıkacaktır. Plan döneminde 1988 fiyatlarıyla kişi başına GSMH yıllık ortalama yüzde 4,6 oranında artarak 1989 yılındaki 1.877 bin TL. seviyesinden 1994 yılında 2.354 bin TL. seviyesine yükselecektir. Plan döneminde, tarım sektörü katma değerinin sabit fiyatlarla yıllık ortalama yüzde 4,1, sanayi sektörünün yüzde 8,1, hizmetler sektörünün ise yüzde 6,7' lik hızla artması öngörülmüştür. Böylece 1989-1994 yılları arasında GSYİH içinde tarım sektörünün payı yüzde 15,8' den yüzde 13,9'a düşecek, sanayi sektörünün payı yüzde 36,7'den yüzde 39,0'a yükselecek, hizmetler sektörünün payı ise yüzde 47,5'den yüzde 47,1'e düşecektir (DPTa).

Tablo.29: 1990'lı Yıllarda Milli Gelirin Büyüme Hızı (1987 Fiyatlarıyla)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
GSYİH' nin Büyüme Oranı %	8.2	1.1	4.9	8.0	-5.4	7.2
GSMH' nin Büyüme Oranı %	9.2	0.3	5.4	8.1	-6.0	8.0

Kaynak: İ. Parasız, Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, 1998, s.298

Tablo 29'daki verilere göre GSYİH' daki artış hızı yıllık ortalama yüzde 3.36, GSMH' daki artış hızı yıllık ortalama yüzde 3.4 olarak gerçekleşmiştir. Cari fiyatlarla

1990 yılında GSMH 152.393 milyon dolar olarak gerçekleşmişken 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle bu değer 131.137 milyon dolara düşmüş, geçiş programının uygulandığı 1995 yılında ise tekrar 171.979 milyon dolara yükselmiştir. Üç ana sektörün (tarım, sanayi, hizmetler) 1990 ve 1994 yıllarındaki büyüme hızları sırasıyla; %6,8-%-0.7; %8.6- %-5.7; %10.3- %-6.6 oranlarında gerçekleşmiştir. Dönem sonu itibariyle katma değer hedeflerine ulaşamamış, tarım sektöründe katma değer 1,6, sanayide 3,8, hizmetlerde ise 4,1 olarak gerçekleşmiştir. Fert başına düşen GSMH dönem sonunda cari fiyatlarla 2.159 dolar, 1987 fiyatlarıyla 1.769 dolar olarak gerçekleşmiştir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

Bunun yanı sıra 1992 yılında gerçekleştirilen III. İzmir İktisat Kongresi'nde 2000'li yıllarla birlikte gelişmiş ülkeler sıralamasında 15.liğe yükselmesinin sağlanabilmesi için ana şartın devlet müdahalesini en aza indirerek dışa açılım politikalarının sonuna kadar sürdürülmesi gerektiği savunulmuştur (DTMd).

“Dönemin ilk yarısında ortaya çıkan bu tablo temelde iç talebe dayanmaktadır. Kamu açıklarındaki hızlı yükselme, kısa vadeli sermaye girişlerindeki artış, 1989 yılından başlayarak reel maaş ve ücretlerde verimliliğin üzerinde gerçekleşen artışlar iç talebi artırıcı yönde önemli bir etki yaratmıştır . Öte yandan tüketici kredilerinin giderek yaygınlaşması, özel tüketim harcamalarını arttırmıştır” (Parasız, 1998)

1994 yılı Türkiye ekonomisi için bir başka kilometre taşı olmuştur. Yaşanılan ekonomik kriz bir istikrar programını şart koşturmuştur. 5 Nisan Kararları olarak anılan bu program uygulamaya konulduğu yıl ekonomi %6 oranında daralmıştır. Ancak bir sonraki yıl, 1995'te, GSMH büyüme oranı %8 olarak gerçekleşerek %4 olan beklentilerin üzerine çıkmıştır.

“Türkiye ekonomisi, 1995 yılının ikinci yarısından itibaren ağırlıklı olarak iç talepteki canlılığa bağlı olarak istikrarlı ve yüksek bir büyüme dönemine girmiştir” (Parasız, 1998). GSMH büyüme hızında gerçekleşen gelişme de bunu kanıtlamaktadır.

VII. BYKP çerçevesinde, GSYİH artışının yılda ortalama yüzde 5-6,6; GSMH artışının yılda ortalama yüzde 5,5-7,1 arasında olacağı öngörülmüştür. Kişi başına düşen GSMH artışının yılda ortalama yüzde 3,8-5,3 arasında gerçekleşmesi tahmin

edilmişken, aynı değerin 2000 yılında 79,1-85 milyon TL. olması beklenmiştir. Sektörler itibariyle katma değer artış hızlarına bakılacak olursa, ilgili değerin tarım sektöründe yüzde 2,9-3,7; sanayi sektöründe 6-7,7; hizmetler sektöründe yüzde 5,1-6,8 olacağı tahmin edilmiştir. Buna göre GSYİH içinde tarımın payının yüzde 13; sanayinin yüzde 27; hizmetlerin yüzde 59 olması beklenmiştir (DPTc).

Tablo.30: Gayri Safi Milli Hasıla Değerleri (1995-2000)

Yıllar	Milyar TL.		Milyon Dolar	Yüzde Değişme	
	Cari Fiyatlarla	1987 Fiyatlarıyla	Cari Fiyatlarla	Cari Fiyatlarla	1987 Fiyatlarıyla
1995	7,854,887	99,028	171.979	102.0	8.0
1996	14.978.067	106,080	184.724	90.7	7.1
1997	29.393.262	114,874	194.360	96.2	8.3
1998	53.518.332	119.303	205.978	82.1	3.9
1999	78.282.967	112.044	187.664	46.3	-6.1
2000	125.596.129	119.144	201.484	60.4	6.3

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.3

VII. BYKP dahilinde tarım sektörünün katma değerinin %2.9-3.7 aralığında gerçekleşmesi hedeflenirken, dönem sonunda %1.7 olarak oluşmuştur. Sanayi sektörünün katma değerinin %6.0-7.7 aralığında olması öngörülmüşken, dönem sonunda 4,0 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektöründe ise katma değer %5.1-6.8 aralığında oluşması tahmin edilirken, dönem sonunda %4.5 oranında gerçekleşmiştir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

2.6. 2000’li Yıllarda Türkiye’de Ekonomik Büyüme

2000 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının desteği ile, yaşanan krizlerin ardından ülke ekonomisinde yeniden istikrarın sağlanabilmesi için yürürlüğe konulan Makroekonomik Program 2000-2002 yıllarını kapsamakta olup öncelikli amacı 2002 yılında enflasyonu tek haneli rakamlara indirmektir. VIII. BYKP (2000-2005) bağlamında yıllık ortalama olarak GSMH’ in %6,7, GSYİH’ nin ise %6,5 oranlarında artacağı hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra sektörler itibariyle katma değer artışlarının ve sektörlerin GSMH içindeki paylarının plan dönemi sonunda, sırasıyla, tarımda % 2,1 ve %14,0; sanayide %7 ve %23,8; hizmetlerde %7,5 ve %62,2 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür. Ayrıca Plan döneminde kişi başına düşen GSMH’ nin, 2005 yılında,4.300 dolar olacağı tahmin edilmiştir (DPTb).

Tablo.31: Bazı Ekonomik Göstergeler 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005 (1)
GSMH (2)						
Cari Fiyatlarla (Milyon TL.)	125.596	176.484	275.032	356.681	428.932	486.401
Cari Fiyatlarla (Milyon \$)	200.002	145.693	180.892	239.235	299.475	360.876
1987 Fiyatlarıyla (Milyon TL.)	119.44	107.783	116.338	123.165	135.308	145.651
Fert Başına GSMH (YTL)	1.862	2.572	3.950	5.079	6.028	6.749
Fert Başına GSMH (\$)	2.965	2.123	2.598	3.383	4.172	5.008
Fert Başına GSYİH (cari fiyatlarla ve satınalma gücü paritesine göre (\$))	6.810	6.131	6.519	6.762	7.561	8.141
GSMH-Sektörel Büyüme Hızları (%)						
Tarım	3,8	-6,0	7,4	-2,4	2,0	5,7
Sanayi	5,6	-7,4	7,9	7,3	9,3	6,8
Hizmetler	6,5	-6,1	6,0	5,1	8,1	7,6
GSMH	6,3	-9,5	7,9	5,9	9,9	7,6
GSYİH-Sektörel Dağılım (%)						
Tarım	15,4	12,8	13,0	13,4	12,9	11,9
Sanayi	20,0	21,1	19,7	18,5	18,9	19,2
Hizmetler	64,6	66,1	67,3	68,2	68,2	69,0
Üretim						
Tarım Katma Değeri (1987 Fiyatlarıyla-Milyon TL.)	15.962	14.994	15.978	15.549	15.863	16.756
Sanayi Katma Değeri (1987 Fiyatlarıyla-Milyon TL.)	33.738	31.194	34.142	36.793	40.234	42.840
İmalat Sanayi Üretim İndeksi (1997=100) (2006 Mart)	102,1	92,4	102,5	112,0	123,6	129,6
İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (Ağır.Ort.) (2006 Nisan)	75,9	70,9	75,4	78,4	81,7	80,4

(1) Geçici (2) Üretici Fiyatlarıyla, Yeni Seri

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/gosterge/ekogosterge.xls>

Tablo 31'deki verilerin incelenmesi ile plan sonuçları büyüme bağlamında yorumlanabilir. Buna göre, planda hedeflenen GSMH yıllık ortalama artış hızı, 2001 yılında yaşanan kriz büyümeyi %9,4 geriletmişti için yakalanamamıştır. Plan dahilinde, tarım sektörünün GSYİH içindeki payının azalması öngörülüyordu. 2005 yılı geçici verilerine bakıldığında, tarımın payının öngörülenin de altında yer aldığını görüyoruz. Ancak son iki yılda gelişme hızı inşaat alt sektörüyle birlikte sanayi sektöründe ise beklenen pay artışının yaşanmadığı görülmektedir. Buna rağmen hizmetler sektörünün 'pastadan aldığı pay' daha önceki yıllarda olduğu gibi diğer sektörlerle göre daha yüksek olmuştur. Kişi başına düşen GSMH ise yıllık 3.375 dolar civarında oluşmuştur. Plan dönemi sonunda ise 5.008 dolarlık kişi başına düşen GSMH değeri ile planlananın üzerinde bir artış yaşanmıştır. Ancak bu artışın aynı dönem dolar paritesinin düşüklüğüne de bağlı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bununla birlikte, AB'ye üye veya üye olması beklenen 29 ülke içerisinde satın alma gücü paritesine göre son sırada

bulunan Türkiye, AB ve ABD'nin aynı yöntemle hesaplanan kişi başına düşen milli gelirini 100 kabul edersek, sırasıyla 29 ve 19.2 değerlerini almaktadır (Türkoğlu, 2006). Bu verilerle Türkiye'nin gelişmiş ülkeler düzeyinden ne kadar geride olduğunu kanıtlamaktadır.

Ayrıca, tarımda katma değer dalgalı bir seyir izlediği, sanayide ise 2001 krizinin ardından katma değer sürekli arttığı görülmektedir. Dikkat çekici unsur, imalat sanayinde 1997 yılında 100 birim üretilirken 2005 yılında 129 birim üretilmesi, yani 8 yılda %30 üretim artışı sağlanmasıdır. Ayrıca imalat sanayi kapasite kullanım oranı da artmıştır.

Bu noktada önemle üzerinde durulması gereken husus 2001 yılından itibaren dikkat çekici bir şekilde ortaya çıkan büyüme verileridir. Yaptığı reformlar ile dışa açılarak küreselleşen Türkiye, dünya konjonktüründeki olumlu hava ile birlikte büyüme çitasını daha da yükseklerle taşımıştır. Nitekim, Tablo 32'den de görüldüğü üzere, 2004 yılında dünya ekonomisinde en hızlı büyüyen ülkeler sıralamasında 16.lığa kadar yükselmiştir.

Tablo.32: 2004 Yılında Dünya Ekonomisinde En Hızlı Büyüyen Ülkeler

Sıra	Ülkeler	GSYİH Artışı %
1	Ekvator Ginesi	34.2
2	Çad	30.5
3	Venezüella	17.3
4	Ukrayna	12.1
5	Uruguay	12.0
6	Etiyopya	11.6
7	Angola	1.2
8	Belarus	11.0
9	Tacikistan	10.6
10	Azerbaycan	10.1
11	Ermenistan	10.1
12	Katar	9.9
13	Çin	9.5
14	Kazakistan	9.4
15	Arjantin	9.0
16	TÜRKİYE	8.9

Kaynak: R. Karluk, Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, 2005, s.60

Ekonominin gelişimiyle ilgili olarak BBDK raporunda (2005) şunlar belirtilmiştir: “Ekonominin büyüme performansı arz yönüyle değerlendirildiğinde, son yıllarda yaşanan verimlilik artışlarının sürdürülebilir nitelikte bir büyümenin

oluşturulmasına katkıda bulunduğu ve rekabet gücünü olumlu etkilediği düşünülmektedir.”

Türkiye, 2000 yılında IMF destekli makroekonomik programının ana hedefi olan enflasyonun tek haneli değerlere düşürülmesi amacına hem ulaşamamış hem de ulaşabilmiştir. Program 2000-2002 arasındaki dönemi kapsamaktadır ve bu dönemin sonunda tek haneli enflasyon değerlerine ulaşılması hedeflenmiştir. Ancak Tablo.33 yardımıyla daha açık bir şekilde görülmektedir ki dönem sonu itibariyle bu amaca ulaşamamıştır. Ama, Türkiye uzun yıllar sonra tek haneli enflasyon değerlerine 2004 yılında önce tüketici fiyat indeksi ile ardından da 2005 yılında hem tüketici hem de toptan eşya fiyat indeksi ile yeniden merhaba demiştir.

Tablo.33: Yıllık Fiyat Hareketleri 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toptan Eşya Fiyatları İndeksi	32,7	88,6	30,8	13,9	13,8	2,7
Tüketici Fiyatları İndeksi	39,0	68,5	29,7	18,4	9,3	7,7

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/gosterge/fiyatfaiz.xls>

Plan döneminde öngörülen sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için, büyümeye en büyük marjinal katkıyı sağlayan ‘Toplam Faktör Verimliliği’nin artırılması gerektiği özellikle belirtilmiş olup bu artışın da kamuya ait kaynakların artan ölçüde eğitim, sağlık, Ar-Ge, haberleşme ve enerji yatırımlarına yönlendirilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır (DPTb).

Plan dönemi sonu itibariyle sürdürülebilir büyümeye katkı sağlayan TFV artışı için yapılan eğitim yatırımlarına değinilecek olursa; Tablo 34’ten de görüldüğü üzere ilköğretim alanında okullaşma oranı dönem boyunca istikrarsız bir seyir izlemiştir. Ancak ortaöğretim düzeyinde okullaşma oranı sürekli artmıştır. Burada özellikle toplumsal sağduyunun harekete geçerek başta geri kalmış bölgeler olmak üzere tüm Türkiye’de başlattığı, kız çocuklarına yönelik eğitime devam etme projelerinin yanı sıra 8 yıllık eğitimin zorunlu hale getirilmesinin de etkisi vardır. Aynı şekilde, yüksek öğrenim düzeyinde okullaşma oranı da artarken özellikle 2002’den sonraki artış ya da ‘sıçrama’ dikkat çekicidir. Ancak Tablo 35’teki verilere bakarak yorum yapılırsa, TFV artışı için gerekli olan kamu yatırımlarının aktarılması şartının uygulaması yeterli

görülmemektedir. Hükümetin ve yerel idarelerin bundan sonraki dönemlerde daha yüksek oranlarda finansman kaynağı oluşturması umulmaktadır.

Tablo.34: Türkiye'nin Bazı Sosyal Göstergeleri 2000-2005

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Nüfus (Bin Kişi) (Yıl ortası)	67.461	68.618	69.626	70.231	71.152	72.065
Yıllık Nüfus Atış Hızı (Binde)	17,1	16,7	15,7	13,2	12,9	12,6
Nüfus Yoğunluğu	87,7	89,2	90,5	91,3	92,5	93,6
Okullaşma Oranı (%) (*)(**)	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
İlköğretim	90,5	90,8	89,8	90,9	90,2	89,7
Ortaöğretim	39,1	40,1	43,2	50,6	53,4	54,9
Yüksek öğrenim	11,6	11,5	11,8	14,7	15,3	16,6
	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Doktor Başına Düşen Nüfus	793	756	731	718	721	...

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/ead/gosterge/sosyalgos%20.xls>

Tablo.35: Türkiye Eğitim Harcamalarının Finansman Kaynaklarına Göre Dağılımı (2002)

Finansman Kaynakları	Toplam Harcama Miktarı (TL.)	Oranı (%)
Merkezi Hükümet	13.062.138.408.263.000	64,81
Yerel İdareler	141.042.192.628.948	0,70
Özel ve Tüzel Kişi ve Kuruluşlar	313.006.080.551.370	1,55
Hanehalkı	6.620.064.983.244.140	32,85
Uluslar arası Kaynaklar	18.956.004.037.845	0,09
Toplam	20.155.207.668.725.300	100,0

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=106

Tablo.36: Sağlık Harcamaları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	GSMH (Milyar TL.)	Sağlık Harcaması (Trilyon TL.)			Top. Sağ. Har. / GSMH (%)	Kamu / Top.	Kişi Başına Sağlık Har. (Bin TL.)
		Kamu	Özel	Top.			
2000	125,596,129	4,359	1,089	5,448	4,3	80,0	84,300
2001	176,483,953	5,589	1,229	6,819	3,9	78,0	99,511
2002	273,463,168	9,517	2,189	11,706	4,3	77,0	168,137
2003	357,045,000	13,242	3,045	16,288	4,5	77,0	230,348

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.161

Sağlık alanında, ilgili veriler ışığında 2000 yılı verilerinin umut verici olarak nitelendirilebilmesine rağmen, artış yerine düşüşün gerçekleşmesi son derece üzücüdür. Doktor başına düşen hasta sayısının oldukça yüksek olmasına rağmen hükümetin doğu illerinden gelen istifa taleplerini engelleyememesi bu alanda da beklenen iyileşmenin sağlanamamasının göstergesidir.

Tablo.37: Sektöre ve Finans Kaynağına Göre AR-GE Harcaması, 2000-2002
(Trilyon TL.)

Sektör	Yıl	Toplam	Yurt içi				Yurtdışı
			Top.	Tic.	Kamu	Diğer	
Toplam							
	2000	798.438	788.600	342.654	404.034	41.911	9.838
	2001	1.291.891	1.281.160	531.562	665.141	84.457	10.732
	2002	1.843.288	1.819.404	754.022	932.099	133.282	23.885
Ticari							
	2000	266.998	261.818	246.723	11.351	3.743	5.179
	2001	435.857	434.871	369.896	59.225	5.750	986
	2002	528.963	520.253	492.132	15.345	12.777	8.710
Kamu							
	2000	49.425	44.766	2.645	42.091	30	4.659
	2001	95.100	85.355	973	84.381	.444	9.746
	2002	129.289	114.115	1.673	112.331	106.249	15.174
Yükseköğretim							
	2000	482.015	482.015	93.285	350.593	38.137	-
	2001	760.934	760.934	160.693	521.534	78.707	-
	2002	1.185.036	1.185.036	260.213	804.423	120.400	-

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=83

AR-GE açısından kamunun, toplam harcamaların ortalama olarak yarısını oluşturduğunu görüyoruz. TFV artışı için kamu yatırımlarının artırılması gerektiği hatırlanacak olursa bu açıdan da yeterli düzeye ulaşılmadığı anlaşılmaktadır.

İşgücü verilerine gelince; 2005 yılında toplam istihdam 22 milyon 46 bin kişi, işgücüne katılma oranı ise % 48,3 olarak tahmin edilmiştir. Aynı dönemde işsiz sayısı 2 milyon 520 bin kişi, işsizlik oranı ise % 10,3'tür (TÜİK,a).

Türkiye'de ekonomik büyümenin istihdama olumlu bir etkisi olmadığı görüşüne yanıt yüksek oranlı büyümeye rağmen işsizliğin azalmasını sınırlandıran iki yapısal faktörün varlığı ile açıklanmaktadır. Bunlardan ilki tarım sektöründeki istihdamın diğer sektörlerle kayması, bir diğeri AB ülkelerinin de gayri resmi olarak korkulu rüyası haline gelen çalışma çağındaki nüfus artışının daha da hızlanmasıdır. Bu durumda istihdam verileri bir sektörde artarken diğesinde azalmakta, toplam istihdam ise yerinde saymaktadır (Sak, 2006).

VIII. BYKP çerçevesinde sürdürülebilir büyüme hedeflenmiş olsa da, böyle bir büyümenin yakalanabilmesi için de, halkın ardı ardına yaşadığı ekonomik krizleri ve etkilerini hafızalarından silecek boyutta makroekonomik istikrarın sağlanması ana şarttır. Bununla birlikte yapısal değişim süreci içinde bulunan ekonomiye uyum sağlayacak yeni çalışma reformları yapılmalı ve hem üreticileri hem de işgücünü mağdur etmeyecek şekilde vergi rejimleri uygulanmalıdır.

2.7. İhracat ve Ekonomik Büyüme Üzerine Ampirik Bir Çalışma

İki seri arasındaki fonksiyonel ilişkiyi ölçmemize yarayan 'Basit Regresyon Analizi, Türkiye örneğinde, ihracat-ekonomik büyüme ilişkisini ölçmek için kullanılabilir. Bunun için öncelikle ilgili modelin kurulması gerekmektedir. Aralarındaki tahmini ilişkiyi şu şekilde gösterilebilir:

$$Y_i = b_0 + b_1X_i + e_i$$

Buna bağlı olarak ikili arasındaki tahmini regresyon ise şu şekildedir:

$$\hat{Y}_i = b_0 + b_1X_i$$

Bu denklem sadece bir bağımsız değişken içerdiğinden *basit regresyon* ismini almaktadır. Bu regresyon denklemini çözebilmek için denklemin katsayılarının bulunması gerekmektedir. Katsayıların formülleri aşağıdaki gibidir:

$$b_0 = \frac{\sum X^2 \sum Y - \sum X \sum XY}{n \sum X^2 - (\sum X)^2}$$

$$b_1 = \frac{n \sum XY - \sum X \sum Y}{n \sum X^2 - (\sum X)^2}$$

Denklemi çözümlmek için değerlerin bulunup yerine konulması gereklidir. İhracat bağımlı değişken, GSMH bağımsız değişme olarak kabul edilirse istenilen değerlerin oluşturulabilmesi için bir tablo oluşturulmalıdır. Bu tabloyu oluşturmak için 1990-2000 yılları arasında ihracat ve GSMH değerleri ele alınacak olursa:

Yıllar	X (İhracat)	Y (GSMH)	X ²	XY
1990	13	151	169	1963
1991	14	150	196	2100
1992	15	158	225	2370
1993	15	179	225	2685
1994	18	133	324	2394
1995	22	170	484	3740
1996	23	182	529	4186
1997	26	192	676	4224
1998	30	204	900	6120
1999	27	188	729	5076
2000	28	202	784	5656
	$\sum X=231$	$\sum Y=1909$	$\sum X^2=5241$	$\sum XY=40514$

$$\begin{aligned} b_0 &= \frac{\sum X^2 \sum Y - \sum X \sum XY}{n \sum X^2 - (\sum X)^2} \\ &= \frac{5241(1909) - 231(40514)}{11(5241) - (231)^2} \\ &= 150.66 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} b_1 &= \frac{n \sum XY - \sum X \sum Y}{n \sum X^2 - (\sum X)^2} \\ &= \frac{11(40514) - 231(1909)}{11(5241) - (231)^2} \\ &= 1.09 \end{aligned}$$

$$\hat{Y}_i = b_0 + b_1 X_i$$

$$\hat{Y}_i = 150.66 + 1.09 X_i$$

şeklinde regresyon denklemi kurulmuş oldu. Şimdi iki değişken arasındaki ilişkinin derecesini ölçmek için determinasyon katsayısını bulunması gerekmektedir.

$$R^2 = (\sum xy)^2 / \sum x^2 \sum y^2$$

$$R^2 = b_1 \sum xy / \sum y^2$$

Bu değerlerin bulunabilmesi için eski tabloya ek olarak yeniden tablolar oluşturulması gerekmektedir:

x (X-Xort.)	y (Y-Yort.)	y ²	xy
-8	-23	529	184
-7	-24	576	161
-6	-16	256	84
-6	5	25	-42
-3	-41	1681	132
1	-4	16	-3
2	8	64	20
5	18	324	95
9	30	900	186
6	14	196	78
7	28	6784	182

$$\sum y^2 = 6135 \quad \sum xy = 1193$$

$$R^2 = b_1 \sum xy / \sum y^2$$

$$= 1.09 (1193) / 6135$$

$$R^2 = 0.21$$

$R^2 = 0$ ise iki değişken arasında ilişki yoktur

$R^2 < 0.50$ ise iki değişken arasında zayıf fonksiyonel ilişki vardır

$R^2 > 0.50$ ise iki değişken arasında kuvvetli fonksiyonel ilişki vardır

$R^2 = 1$ ise iki değişken arasında tam (deterministik) ilişki vardır

Yukarıdaki veriler ışığında, 1990-2000 yılları ele alındığında, Türkiye'de ihracat ile GSMH arasında zayıf fonksiyonel ilişki var denilebilir. Aynı yöntemi 2001-2005 dönemi için uygulanacak olursa:

Yıllar	X (İhracat)	Y (GSMH)	X ²	XY
2001	31	146	961	4526
2002	36	181	1296	6516
2003	47	239	2209	11233
2004	63	299	3969	18837
2005	73	361	5329	26353

$$\sum X = 250$$

$$\sum Y = 1226$$

$$\sum X^2 = 13764$$

$$\sum XY = 67465$$

$$\begin{aligned}
b_0 &= \frac{\sum X^2 \sum Y - \sum X \sum XY}{n \sum X^2 - (\sum X)^2} \\
&= \frac{13764(1226) - 250(67465)}{5(13764) - (250)^2} \\
&= 1.33
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
b_1 &= \frac{n \sum XY - \sum X \sum Y}{n \sum X^2 - (\sum X)^2} \\
&= \frac{5(67465) - 250(1226)}{5(13764) - (250)^2} \\
&= 4.88
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
\hat{Y}_i &= b_0 + b_1 X_i \\
\hat{Y}_i &= 1.33 + 4.88 X_i
\end{aligned}$$

şeklinde regresyon denklemi oluşturulmuş oldu. Bir önceki dönemle ilgili hesaplanmış olan determinasyon katsayısı 2001-2005 dönemi için de hesaplanmaya çalışılmalıdır. Ancak öncelikle kullanılacak değerler bulunmalıdır:

x (X-Xort.)	y (Y-Yort.)	y ²	xy
-19	-99	9801	1881
-14	-64	4096	896
-3	-6	36	18
13	54	2916	702
23	116	13456	2668
		$\Sigma y^2 = 30305$	$\Sigma xy = 6165$

$$\begin{aligned}
R^2 &= b_1 \Sigma xy / \Sigma y^2 \\
&= 4.88 (6165) / 30305 \\
R^2 &= 0.99
\end{aligned}$$

Bulunan determinasyon katsayısı sonucuna göre, 2001-2005 yılları arasında ihracat ve büyüme arasında oldukça kuvvetli fonksiyonel bir ilişkinin varlığını kanıtlanmaktadır.

Bu veriler ışığında 1990-2000 yılları arasında umulanın aksine ihracat artışının ekonomik büyümeye katkı sağlamadığı anlaşılmaktadır. Ancak, 2000-2005 yılları arasında ihracatın ekonomik büyümedeki artış üzerinde önemli etkisi olduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAPISAL DEĞİŞİM

3.1. Tarım Sektöründe Yapısal Değişim

3.1.1. Atatürk Döneminden Planlı Döneme Kadar Tarım Sektörü

Tarımsal üretimde artış sağlanması için gerçekleştirilen en önemli gelişme halkın belini büken “aşar vergisi”nin 1925 yılında kaldırılması olmuştur. Her ne kadar bu verginin kaldırılmasının olumsuz yönde, günümüze kadar uzanan etkilerinin olduğu savunulsa da o dönemde kaldırılması konusunda yoğun bir talep bulunmaktaydı. Nitekim aşar vergisinin kaldırılması İzmir İktisat Kongresi’nde büyük çiftlik sahiplerinin dile getirdikleri en önemli istekleriydi (Tezel, 2002). Bununla birlikte yine İzmir İktisat Kongresi’nde dile getirilen ve oybirliği ile kabul edilen diğer bir karar “Tütün Rejisi”nin kaldırılması olmuştur (Parasız, 1998). Tarımsal üretim artışlarını desteklemek için alınan ek önlemlerden bir diğeri İsviçre Medeni Kanunu’ndan esinlenerek hazırlanan Medeni Kanun’a özel mülkiyeti özendirici maddelerin eklenmesidir. Ayrıca çıkarılan bazı yasalarla topraksız köylülere toprak dağıtılması da destekleyici bir unsur olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001). Son olarak, bu dönemde temelleri atılan kurumsal yapılardan biri de İstanbul ticaret ve tahıl borsası olmuştur.

İlgili dönemde tarım kesiminin yapısıyla ilgili en iyi verilere 1927 yılında yapılan Tarım Sayımı sayesinde ulaşılmaktadır. Buna göre, ekilebilir toprakların yaklaşık yedide biri ekilmiştir, tarım sektöründe çalışanların sayısı ise yaklaşık 4 milyon kişidir (toplam çalışan sayısının yaklaşık %81,6’sı). Tarımsal üretim, genel itibarıyla pazara kapalı, güce dayalı ve hava koşullarına bağımlıdır (Kepenek ve Yentürk, 2001). Bununla birlikte ilgili dönemde GSMH içinde en yüksek paya sahip sektör tarım sektörüdür. Bu noktada dikkat çeken unsur özellikle 1927 yılında tarım sektöründe yaşanan gerilemedir. Bunun nedeni hem ekim alanlarında daralmanın meydana gelmesi hem de verim düşüklüğünün yaşanmasıdır:

Ekim alanların daralmasının ve verim düşüşünün doğal sonucu olarak da 1927 yılında üretimde düşüş yaşanmıştır:

**Tablo.38: Bazı Tarım Ürünlerinde Yaşanan Üretim Düşüklüğünün Oransal İfadesi
(1927)**

Ürün	Üretim Düşüşü (%)
Buğday	-46.0
Arpa	-56.1
Mısır	-66.7
Kuru Fasulye	-69.0
Mercimek	-77.4
Nohut	-53.7
Patates	-72.8
Kuru Soğan	-56.8
Sarımsak	-80.8

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.201

1 Kasım 1926'da Atatürk Meclis 'i açış konuşmasında şu sözleri söylemiştir; “Ancak, memleketimizin bir tarım ülkesi olduğu ve geniş bir alana yayılmış bulunduğu göz önüne alınırsa bizim başlıca kuvvet ve servet dayanağımızın toprak olduğu ortaya çıkar.” (Tokgöz, 2001)

1929 Dünya Buhranı kuşkusuz tüm olumsuzluğuyla genç Türkiye'yi de vurmuştur. Buhranın tarım üzerindeki etkileri, tarım ürünlerinin iç ve dış fiyatlarında görülen düşüşlerle görülmüştür. Bunalımın olumsuz etkileriyle birlikte bu durumdan kurtulmak için liberal yapıdan devletçi yapıya kayan politikalar uygulanması tarım sektöründe de yeni kararları beraberinde getirmiştir.

“Dönemin son başbakanı Celal Bayar, hükümetinin programını Meclis'e sunarken Atatürk'ün konuya ilişkin isteklerini şöyle ifade etti: “Şef, ‘Milli ekonominin temeli tarımdır’ buyurmuşlardır ve çeşitli direktifler vermişlerdir. Plana bağlanarak yerine getirilecek olan bu direktifler aşağıdaki gruplarda toplanabilir (Tokgöz, 2001):

- Topraksız çifçi bırakmamak,
- İş araçlarını artırmak, iyileştirmek ve korumak,
- Tarım bölgelerine göre özel tedbirler almak,
- Çok iyi ve ucuz ürün elde etmek”

Buna göre denilebilir ki, devletçilik dönemi tarım sektörü için yeni bir toprak reformu oluşturulması çabalarıyla geçmiştir. Ancak, bu konuda sağlam adımlar

atılmamış, Atatürk 'ün vefatı ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile bu düşünce de rafa kaldırılmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda tarımdan ziyade sanayi sektörüne önem verilmesi de tarım kesimini ikinci plana atmıştır.

Dönem boyunca tarım sektörüyle ilgili bazı sayısal veriler aşağıdaki gibidir:

Tablo.39: Temel Ürünlerin Ekim Alanları Bakımından Gelişimi (1930-1939)

Yıl	Tahıllar	Bakliyat	Endüstri Bitkileri	Yumru Bitkileri
1930	5.298.831	393.300	403.541	53.800
1931	5.529.848	397.500	361.523	77.600
1932	4.874.977	321.000	234.426	56.400
1933	5.262.995	439.925	280.712	59.726
1934	5.901.895	476.767	336.404	87.095
1935	6.404.431	421.475	337.215	68.401
1936	6.777.005	408.300	435.262	101.932
1937	6.397.949	360.894	492.753	97.113
1938	7.314.415	375.848	449.059	103.643
1939	7.663.852	391.877	591.133	114.603

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), 2003, s.276

Tablo 39 yardımıyla ilgili dönemde tahıl ürünlerinin, endüstri bitkilerinin ve yumru bitkilerin ekim alanları genişlemişken bakliyat ürünlerinin ekim alanları daraldığı görülmektedir.

Tablo.40: Hayvan Sayısının Dönem Başı ve Sonundaki Görünümü

Hayvan Cinsi	1930'daki Sayı	1939'daki Sayı
Koyun	7.212.838	12.896.768
Kıl Keçisi	5.569.223	6.035.100
Tiftik Keçisi	754.354	965.711
İnek	1.362.299	2.434.174
Manda	305.152	428.075
TOPLAM	15.203.866	22.759.828

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), 2003, s.278

Tarım ürünlerinin aksine hayvancılık sektöründe seçilmiş tüm cinslerde belirgin artışlar ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı dönemi boyunca Türkiye tarafsız kalmasına rağmen yaklaşık bir milyon insanını savaş ihtimaline karşı hazır tutmuştur. Bu, üretken çağındaki güçlü erkek nüfusun alıkonması demektir. Şüphesiz GSMH 'da en büyük paya tarım sektörünün sahip olması nedeniyle tarım ülkesi olarak adlandırılabilen Türkiye için en

verimli çağındaki bu insanların istihdam dışı bırakılması bir kayıptı. Bir milyon askerin ülke üretimi için bir kayıp olmasının yanı sıra savaş haline karşı bu askerlerin doyurulması, gerekli ve yeterli tarımsal ürünün depolanması lazımdı. Ayrıca bu bir 'Dünya Savaşı 'ydı ve Türkiye'nin en çok ticari faaliyette bulunduğu ülkeler de bu savaşın içindeydiler. Dolayısıyla ciddi bir kaynak sıkıntısı da baş göstermişti. Arzın, artan talebi karşılayamaması ile Türkiye'de karne (veya vesika) ile temel gıdaların sağlanması savaş dönemine denk gelmektedir. Bu da Türkiye'de o dönemlerde mal kıtlığının olduğunu göstermektedir. Bu durum 'Milli Müdafaa Kanunu' çıkartılarak giderilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz böyle olağan dışı bir durumda devlet müdahalelerindeki artış kaçınılmazdır. Ancak bu müdahaleler bile tarım kesimde istenilen etkiyi yaratamamıştır.

Savaşın bitimiyle birlikte 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Türkiye'nin ilk toprak reformu olma özelliğini taşıyan bu kanun istenilen şekilde uygulanamamıştır.

Devlet savaş öncesi aldığı bazı tarımsal araç ve gereçleri Orta ve Güneydoğu Anadolu'da ekime müsait ama ekilmemiş topraklardan yararlanmak üzere çiftçiye dağıttı. Önceleri Zirai Kombinalar adı altında gerçekleştirilen bu uygulamalar olumlu sonuç vermiş, daha sonra da Devlet Üretme Çiftlikleri adı altında tohumluk yetiştiren kamu müesseseleri konumuna geçmişlerdir (Aktan, 1978).

Savaşın bitimiyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye de toparlanmaya başladı. Gelen çeşitli yardımlar, alınan kredilerin dışında 1948 yılında ağır yaralar alan Avrupa ülkelerinin gıda ihtiyacının karşılanması için Türkiye tarımının kalkındırılmasına yönelik bir plan hazırlansa da uygulanamamıştır.

Savaşın bitimi ve devletin tarım sektörüne yönelik gerçekleştirdiği kurumsal yeniliklerle birlikte tarım ürünlerinin verimliliklerinde artışlar kaydedilmiştir.

Tokgöz (2001), DP hükümetinin tarım konusunda ilk yıllarda aldığı tedbirlerle ilgili olarak şunları belirtmiştir:

- Yeni toprakların tarıma açılması sağlandı. Özellikle Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu 'da meraların sürülmesine, tahıl ekimine açılmasına göz yumuldu. Bu durum tahıl üretimini arttırırken, hayvancılığı sınırlandırmıştır.
- Kooperatifleşme yerine aile işletmelerini destekleyen Hükümet, çiftçinin ürettiği buğday dünya fiyatlarının üstünde fiyatla alınırken, tüketicilere fiyat artışı yansıtılmadı. Devlet adına bu işi yürüten Toprak Mahsulleri Ofisi sürekli zarar etti. Açıkları Merkez Bankası 'na borçlanılarak kapatıldı. Bu uygulama enflasyonu kamçıladi. 1950 'de yürürlüğe giren Gelir Vergisi Kanunu 'nun tarım kesimini vergilendiren hükümlerinin uygulanması ertelendi.
- Tarımın makineleşmesi hızlandırıldı. Dış yardım alınarak özellikle traktör ithalatı büyük ölçüde arttırıldı. Bu hızlı makineleşme tarımda işgücü fazlası doğurdu. Bu işsizler büyük kentlere göç etmek zorunda kaldı.

Bunların yanı sıra dönemin başlarında hava koşullarının iyi gitmesi tarımsal ürün miktarını da arttırmıştır. Dünyanın yeni bir savaş ortamı içinde olması da bir anlamda olumlu sonuç vermiştir. Şöyle ki, her ihtimale karşı tarım ürünleri depolamak isteyen ülkeler sayesinde, tarım ürünleri ihraç fiyatlarında yaşanan artışlar, o yıllarda iyi ürün elde eden Türkiye 'deki çiftçinin yüzünü güldürmüştür. Aktan (1978), “ buğdayda dünyada dördüncü sırada ihracatçı halini aldık” ifadesini kullanmıştır. Bunlara ek olarak hükümet tarafından sağlanan krediler ve düşük vergiler de memnuniyeti arttırmıştır.

Bu durum hava koşullarında yaşanan olumsuzluklarla beklenmedik bir şekilde tersine dönmüştür. Ekonomideki birinci sektörün tarım olduğu ülkede üretim bıçak gibi kesilmiştir. Hava koşullarının yanı sıra döviz darboğazında olunması, hükümetin sanayi kesimine öncelik verilmesi yönünde kararlar almasına neden olmuştur.

3.1.2. Planlı Dönemde Tarım Sektörü

I. BYKP döneminde tarım kesiminde hava koşullarına bağlı olarak istikrarsızlıklar görülmüştür ve ilk plan döneminde GSMH büyüme hızının öngörülenin altında kalmasının nedeni de tarım sektöründe yaşanan istikrarsızlık olmuştur (Karakayalı, 2002). Buna bağlı olarak da tarım kesiminin gelirinin bir önceki döneme göre düştüğü söylenilebilir. Tersine bir şekilde, 1966 yılında GSMH 'daki artışın nedeni

olarak tarım kesimindeki ürün artışı gösterilecek olsa bile dönem hedefleri tarım kesiminde tutturulamamıştır.

Tablo.41: 1963-1972 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%)

(Sabit Fiyatlarla)

	1963-1967		1968-1972	
	(a)	(b)	(a)	(b)
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1
Sanayi	12.3	9.7	12	7.6
Hizmetler	6.8	7.9	6.3	7.7
İnşaat	10.7	8	7.2	6.6
Ulaştırma	10.5	7.2	7.2	7.8
GSYİH	6.9	6.4	6.8	6.1
GSMH	7	6.7	7	6.9

(a) Plan hedefleri (b) Gerçekleşme

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.141

Batı 'nın desteğini yanında göremeyen Türkiye, Rusya 'dan gelen yardımlar ile çeşitli madensel tesisler, rafineriler kurmuştur. Dönemin tarım alanındaki en önemli yapılanması ise 1965 yılında, Güneydoğu Anadolu Projesi 'nin ilk adımı olarak Keban Barajı 'nın inşaatına başlanılmasıdır. Ancak bu dönemde sanayiye verilen önemin tekrar birinci sırayı alması ile tarım kesiminin GSMH içindeki payı dönem sonuna doğru azalmaya başlamıştır. Özellikle sabit sermaye yatırımları içinde tarımın payı planlı kalkınma dönemleri boyunca düşmüştür.

II. BYKP 1968-1972 yıllarını kapsamıştır. Bu plan döneminde tarım kesiminin, daha net bir şekilde sanayinin arkasında yer almasına karar verilmiştir. Nitekim bu dönemde de tarımın GSMH içindeki payı düşmüştür. Ancak dönem hedefine yaklaşmıştır. 1945 'ten beri beklenen toprak reformu yine gerçekleştirilememiştir. Ancak dönem sonunda bu konuda bir ön kanun oluşturulmuştur.

I. BYKP çerçevesinde tarım kesiminin hava koşullarına bağımlılığı azaltılamayarak yapısal değişim bu alanda sağlanamamıştır. Ne yazık ki, II. BYKP döneminde de istenilen yapısal değişim gerçekleştirilememiştir.

Tablo.42: 1973-1978 Döneminde Yıllık Ortalama Sektörel Büyüme Hızları (%)
(Sabit Fiyatlarla)

	1973-1977		1978	
	(a)	(b)	(a)	(b)
Tarım	3.7	3.3	4.1	2.7
Sanayi	11.4	9.9	8	3.7
Hizmetler	6.8	7.9	6.1	4
İnşaat	11.9	7.1	-	-
Ulaştırma	8.2	9.2	-	-
GSYİH	7.6	6.9	5.9	4.3
GSMH	7.9	6.5	6.1	1.2

(a) Plan hedefleri (b) Gerçekleşme

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s. 141

III. BYKP 1973-1977 yılları arasını kapsamaktadır. Bu plan kapsamında tarım kesiminde büyüme hızının ortalama %3.7 olması öngörülmüştür. Ancak özellikle tarım kesiminin hava koşullarına bağlı yapısının değiştirilememesi nedeniyle dönem boyunca tarım kesiminde bir istikrar sağlanamamıştır. Buna bağlı olarak da arzu edilen büyüme oranı elde edilememiştir.

III. BYKP 'nın süresi dolduğunda yeni planın yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Ancak yaşanan siyasal krizler nedeniyle ilk önce 1978 'de bir yıllık geçici bir plan hazırlanmıştır. Bu plan dahilinde de tarım sektöründe hedeflenen büyüme hızına ulaşılamamıştır. 1979 yılında ise uygulanmaya başlamak üzere IV. BYKP hazırlanmıştır.

3.1.3. Dışa Açılım Yıllarıyla Birlikte Tarım Sektörü

IV. BYKP çerçevesinde tarım kesimi katma değerinin piyasa fiyatlarıyla yılda ortalama yüzde 5,3 artması öngörülmüştür. Bu oran dönem sonu itibariyle yüzde 0,3 olarak gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak tarım kesiminin GSYİH içindeki payı 1983'te yüzde 19,4'e düşmüştür Diğer kalkınma planı uygulanmadan önce yürürlüğe giren 1984

programında ise tarım kesiminin katma değer artış yüzdesi 3,5 olası beklenirken yüzde 0,5 olarak gerçekleşmiştir (Karakayalı, 2003;Ekonomik ve Sosyal Göstergeler,2004).

Tablo.43: GSMH İçinde Tarım Sektörünün Payı (1980-1990)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Cari Üretici Fiyatlarıyla Milyar TL.	1.368	1.909	2.345	2.908	4.664	6.910	9.967	13.314	22.303	37.704	68.692
Cari Üretici Fiyatlarıyla % Pay	26.1	24.2	22.4	20.9	21.2	19.7	19.5	17.8	17.3	16.6	17.5
1987 Fiyatlarıyla Milyar TL.	12,636	12,398	12,786	12,667	12,727	12,669	13,255	13,314	14,356	13,272	14,177
1987 Fiyatlarıyla % Pay	1.1	-1.9	3.1	-0.9	0.5	-0.5	4.6	0.4	7.8	-7.6	6.8

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.7-8-9-10

Tarım sektörünün GSYİH içindeki payının 1984 yılında yüzde 15,5'e inmesi beklenmiştir. Bununla birlikte, 1984 yılında tarım sektöründe gerçekleşme değerinin 22.333.657 milyon TL. (1988 yılı fiyatlarıyla) ve bu değere karşılık gelen toplam fiziki üretim pay yüzdesinin 24,8 olduğu belirtilmiştir. Tarım sektörü içinde en büyük pay yüzde 14 ile bitkisel üretime ait olup hayvancılık yüzde 7.7; ormancılık yüzde 2; su ürünleri yüzde 1.1 oranlarında paya sahip olmuşlardır. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı yüzde 11.1 olarak hesaplanmıştır. Bu değer içinde en büyük pay yüzde 5.6 ile bitkisel üretime ait olup hayvancılık yüzde 4.6; ormancılık ve su ürünleri ihracatı ise yüzde 0.4 olarak öngörülmüştür Bu alt sektörlerin yıllık ortalama üretim artış hızları ise sırasıyla yüzde 3.6, yüzde 4.7, yüzde 3.1 ve yüzde 7.7 olarak tahmin edilmiştir (Karakayalı, 2003; DPTa; DPTd).

V. BYKP çerçevesinde tarım sektörü katma değerinin piyasa fiyatlarıyla yılda ortalama yüzde 3,6 olması öngörülmüştür. Ayrıca, tarım sektörü içinde yer alan bitkisel üretim alt sektörünün payının yüzde 56.8; hayvancılığın yüzde 34.6; ormancılığın yüzde 7; balıkçılığın ise yüzde 1.6 pay alması öngörülmüştür. Toplam fiziki üretim içinde tarım sektörünün payının yüzde 21,5'e ineceği tahmin edilmiştir. Tarım ihracatının 374 milyar TL.'na ulaşarak toplam tarım ihracatının yıllık yüzde 9,1 oranında artması hedeflenmiştir. Tarım ihracatı içinde bitkisel üretim alt sektörünün payının yüzde 66,2;

hayvancılığın yüzde 27,4; su ürünlerinin yüzde 3,4 ve ormancılığın yüzde 3 olarak oluşması öngörülmüştür (DPTd).

Tablo.44: Seçilmiş Yıllarda Tarımsal Üretim Gelişmeleri (Bin Ton/Yıl)

	Buğday	Sanayi Bitkileri			Baklagiller	Yağlı Toh.	Sebze	Turunçg.
		Pancar	Tütün	Pamuk				
1983	13.322	12.970	233	522	1.364	1.694	12.640	1.299
1987	18.900	12.717	182	537	2.059	2.300	15.222	1.343
1988	20.500	11.534	219	650	2.316	2.462	15.446	1.445
1989	16.200	10.929	270	617	1.673	2.529	15.283	1.473
1990	20.000	13.986	296	654	2.184	2.174	16.457	1.174

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 2001, s.340

Tablo 44 yardımıyla turunçgiller hariç diğer tarımsal ürün miktarlarında, dönem başı ve sonu ele alındığında, artış yaşandığı görülmektedir. Özellikle 1990 yılında yaşanan üretim artışına, 1989 yılında hava koşullarının beklenenden daha iyi gitmesi sebep olmuştur.

**Tablo.45: Sektör Hasılları, GSMH ve GSYİH
(1987 Sabit Fiyatlarıyla Trilyon TL.)**

	1981	1984	1987	1988	1989	1990	1991
Tarım	11,2	11,8	12,6	13,6	12,5	13,5	13,4
Sanayi	10,8	13,5	16,7	17,1	17,9	20,4	21,0
Hizmetler	28,6	34,8	40,4	40,8	41,8	44,0	44,4
GSYİH	50,7	60,1	69,7	71,5	72,2	77,9	78,8
GSMH			69,9	71,3	73,2	79,1	79,6

* Yeni milli gelir serileri ve ithalat ağırlıklı dolar kuru esas alınmıştır.

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.207

Tablo.46: GSMH ve Sektör Hasıllarının Büyüme Oranı (%)

	GSMH	GSYİH	Tarım	Sanayi	Hizmetler
*1981-1983	4	4	2.1	7.4	3.3
*1984-1987	6.7	6.5	2.0	8.9	6.7
*1989-1991	4	3.7	-0.1	5.7	3.7
1987	9.3	7.7	1.1	8.9	9.4
1988	1.4	2.7	8.2	2.3	1.1
1989	2.3	1.2	-7.6	4.0	2.6
1990	9.2	7.9	7.4	9.1	7.6
1991	0.4	1.1	-0.2	3.3	0.5

* Dönem ortalama yıllık büyüme hızları

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.208

Tablo 45 ve Tablo 46'daki verilere dayanılarak tarım sektörü hasılasının dönem sonunda, dönem başına göre artış kaydettiği söylenilebilir.

3.1.4. 1990-2000 Yıllarında Tarım Sektörü

VI. BYKP çerçevesinde tarım sektörü katma değerinin sabit fiyatlarla yıllık ortalamasının yüzde 4,1; toplam üretim içindeki payının yüzde 11,4 olması hedeflenmiştir. Tarım ürünleri ihracatının 1424 milyon dolar olması hedeflenirken yüzde dağılımının 6.96 olması öngörülmüştür. Bu oranın içinde en büyük payın yüzde 4,30 ile bitkisel üretime ait olması hedeflenmiştir. Tarım ürünlerinin ithalat değerinin ise 736 milyon dolar ve yüzde 3.13 olarak düşünülmüştür. Bu oranın içinde en yüksek payın yüzde 1.83 ile ormancılık kesimine ait olacağı tahmini yapılmıştır. Toplam üretim içinde tarım ürünlerinin değerinin 32.279.117 milyon TL. (1988 fiyatlarıyla) ve payının da yüzde 18.9 olması hedeflenmiştir. Bu oranın içinde de en büyük payın yüzde 10.3 ve 17.527.047 milyon TL. (1988 fiyatlarıyla) ile bitkisel üretime ait olması planlanmıştır. Hayvancılık kesiminde üretim artışının ise yüzde 4.9 olması amaçlanmıştır (DPTc).

Tablo.47: Tarım Sektörünün GSMH' daki Değeri ve Payı

	1990	1991	1992	1993	1994
Cari Üretici Fiyatlarıyla (Milyar TL.)	68.692	96.074	163.827	305.525	598.169
Cari Üretici Fiyatlarıyla (% Pay)	17.5	15.2	15.0	15.4	15.5
1987 Fiyatlarıyla (Milyar TL.)	14,177	14,049	14,651	14,463	14,358
1987 Fiyatlarıyla (% Pay)	6.8	-0.9	4.3	-1.3	-0.7

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003), 2004

Tarım sektöründe cari üretici fiyatlarıyla yapılan değerlendirmede dönem başı ile sonu arasında kayda değer bir artış söz konusu olmuştur. Cari üretici fiyatlarıyla ilgili sektörün GSMH içindeki payı basit aritmetik ortalama ile yüzde 15.7 olarak bulunmaktadır. 1987 fiyatlarıyla yapılan değerlendirmede ise GSMH içindeki payı ise yüzde 1.64 olarak bulunmaktadır. Nitekim bu değer yıllık ortalama katma değer artışını

vermekte olup yüzde 4,1 olarak tahmin edilen değerin altında gerçekleştiği görülmektedir.

1995 yılında uygulanan geçici program dahilinde tarım ürünlerinin o yılki katma değer artış hızı yüzde 2,5 olarak öngörülmüştür. Gerçekleşme ise yüzde 2,0 olarak, hemen hemen hedef değere ulaşıldığı söylenilebilir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

VII. BYKP çerçevesinde tarım sektöründe yıllık katma değer artış hızı yüzde 2,9-3,7 olarak beklenirken gerçekleşmenin bu değerlerin altında yüzde 1,7 olarak oluştuğu; dönem sonu itibariyle GSYİH içindeki tarım sektörü payının yüzde 13,5-13 olarak öngörüldüğü halde yüzde 14 olarak gerçekleştiği görülmüştür (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004; DPTc).

Tablo.48: Türkiye’de Tarımsal Hasılanın Gelişimi
(1987 Üretici Fiyatlarıyla, Milyar TL.)

Yıllar	GSYİH	Tarımsal Hasıla	Tarımın GSYİH’ daki Payı %	Tarımın Büyüme Oranı %	Tarımsal Hasıla Büyüme Endeksi 1987=100
1994	91,321	14,358	15.7	-0.6	107.8
1995	97,988	14,640	15.0	1.4	110.0
1996	104,745	15,284	14.6	4.7	114.8
1997	112,631	14,927	13.2	-2.2	112.1
1998	116,122	16,181	13.9	8.4	121.5
1999	110,316	15,436	14.7	-4.6	115.9
2000	118,259	16,069	13.6	4.1	120.7
2001	110,013	14,994	12.9	-6.1	110.0

Kaynak: H. Karakayalı, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, 2003, s.220

Tablo 48 yardımıyla tarımsal hasılanın dönem boyunca istikrarsız bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak dönem başı değeriyle dönem sonu değeri açısından değerlendirecek olursak bir azalışın olduğu belirtilmelidir. Tarımın GSYİH içindeki payı ise azalmıştır. Büyüme oranında da dengesiz bir gelişme söz konusudur.

Tablo.49: Tarımsal Üretim Değerleri (1994-2000) (Milyar TL.)

Üretim	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Bitkisel Ürünler	566.713	588.326	629.629	613.084	677.287	680.104	706.628
Hayvancılık	202.033	199.306	199.778	200.615	203.116	205.929	213.960
Ormancılık	22.666	24.826	24.475	23.706	23.480	24.253	25.198
Su Ürünleri	42.608	46.017	37.200	33.863	36.482	39.393	40.929
Toplam 1994 Yılı Sabit Fiyatlarıyla	834.020	858.475	891.082	871.268	940.365	949.679	986.716
Toplam (Dolar)	28	28,8	29,9	29,3	31,6	31,9	33,144

Kaynak: R. Karluk, Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler, 2005, s.191

Tablo 49'daki verilere dayanarak, su ürünleri üretimi dışında diğer tarım ürünleri üretiminin dönem boyunca arttığını görüyoruz. Ayrıca, bitkisel ürünler üretiminin tarım sektörü içinde ezici üstünlüğünün sürdüğü de tablodaki verilere dayanarak söylenebilir.

Tablo.50: Cins ve Irklarına Göre Hayvan Sayısı (bin adet)

	Küçükbaş		Büyükbaş (Sığır)			Kanatlı Hayvanlar
	Koyun	Keçi	Kültür	K.Melezi	Yerli	
1991	40,433	10,764	1,254	4,033	6,686	145,052
1992	30,416	10,454	1,227	4,132	6,462	158,700
1993	37,541	10,133	1,442	4,342	6,125	184,400
1994	35,646	9,564	1,512	4,543	5,846	100,033
1995	33,791	9,111	1,702	4,776	5,311	135,251
1996	33,072	8,951	1,795	4,909	5,182	158,647

Kaynak: H. Karakayalı, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, 2003, s.274

Hayvancılık kesiminde özellikle küçükbaş hayvancılıkta azalış olduğu görülmektedir. Büyükbaş hayvancılıkta ise sadece 'yerli' grubunda azalış söz konusudur. Kanatlı hayvan üretimi ise artmıştır.

Tablo.51: Hayvansal Ürünler Üretimi (bin ton)

	1994	1995	1996	1997	2001	2002
Toplam Et	1,478	1,464	1,475	1,491	1,499	1,459
Kırmızı Et	1,000	968	955	945	850	840
Beyaz Et	478	496	520	546	632	632
Süt	8,539	8,400	8,684	8,983	9,500	9,600
Yumurta	498	516	541	570	582	570
Yapağı, Tiftik-Kıl	91	78	74	70	80	60,5

Kaynak: H. Karakayalı, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, 2003, s.274

Tablo 51’de belirtilen hayvansal ürünlerde ise kırmızı et ve yapağı vd. üretimi dışında dönem ortasından sonuna kadar bir artış söz konusudur.

Tablo.52: Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık Sektörlerinde İstihdam Edilen İşgücü Miktarı (1990-2000) (Bin Kişi, 15+)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Nisan	8.647	9.345	8.746	8.117	9.209	8.955	8.992	9.353	8.690	9.817
Ekim	8.735	9.078	8.690	7.606	8.416	9.205	9.526	8.321	9.388	7.894

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=461

Tablo 52’deki verilere dayanarak dönem başı ve sonundaki değerler itibariyle on yıllık süreç içinde ilgili sektörlerde çalışan işgücü miktarında azalma olduğu söylenilebilir.

3.1.5. 2000’li Yıllarda Türkiye Tarımı

VIII. BYKP çerçevesinde tarım sektöründe yıllık ortalama katma değer artış hızının yüzde 2,1; GSYİH içinde tarım sektörünün payını ise yüzde 14,0 olması tahmin edilmiştir (DPTb).

Üretim değeri ve pazarlama değeri bakımından tarım sektöründe en yüksek pay yine tarla ürünlerine aittir. Bu grupta da tahıllar yüzde 52,2 ağırlıktadır. Kullanım alanı bakımından az bir yüzdeye sahip olan endüstri bitkileri, üretim değeri bakımından daha iyi bir konumdadır. Bu da endüstriyel ürünlerde verimliliğin olduğunu kanıtlamaktadır. Tarla ürünleri grubunda en dikkat çekici unsur, kullanım alanı bakımından tahılların ardından ikinci sırada yer alan baklagillerin, kullanım alanına göre son sırada yer alan yumru bitkilerin ardından yer almasıdır.

Tablo.53: Bitkisel Üretim Değeri

Ürünler	Üretim (Ton)	Değer (000 000 TL)	Pazarlananın Değeri (000 000 TL.)	Pazarlanan Değerin Dağılımı (%)
Toplam	97.080.884	45.544.434.515	38.908.169.967	100,00
Tarla Ürünleri	59.794.857	21.478.626.645	17.899.458.896	46,00
Tahıllar	33.957.910	11.742.093.706	9.311.789.938	52,02
Baklagiller	1.583.800	1.632.659.539	1.134.203.248	6,34
Endüstriyel Bitkiler	14.667.728	4.318.164.835	4.191.946.382	23,42
Yağlı Tohumlar	2.501.419	968.357.843	941.768.660	5,26
Yumru Bitkiler	7.084.000	2.817.350.722	2.319.750.668	12,96
Sebzeler	23.215.577	11.485.743.312	10.134.574.939	26,05
Yapağı Yenen Sebzeler	1.685.505	1.032.718.040	910.257.592	8,98
Baklagil Sebzeler	756.000	783.222.860	647.430.375	6,39
Meyvesi Yenen Sebzeler	19.769.000	9.008.557.209	7.997.100.089	78,91
Soğansı, Yumru, Kök Sebzeler	863.060	531.103.139	457.045.589	4,51
Diğer Sebzeler	142.012	130.142.064	122.741.294	1,21
Meyveler	14.070.450	12.580.064.558	10.874.136.132	27,95
Yumuşak Çekirdekli	2.513.450	1.896.872.895	1.623.395.124	14,93
Taş Çekirdekli	2.931.900	4.022.284.148	3.205.544.542	29,48
Turuncgiller	2.707.500	1.450.104.564	1.415.614.928	13,02
Sert Kabuklular	592.000	1.789.671.338	1.594.203.178	14,66
Üzümsü Meyveler	4.220.600	2.841.006.613	2.461.054.609	22,63
Çay	1.105.000	580.125.000	574.323.751	5,28

* 2004 yılı verileri geçicidir.

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=135

Tablo.54: Cins ve Irklarına Göre Hayvan Sayısı (bin adet)

	Küçükbaş		Büyükbaş (Sığır)			Kanatlı Hayvanlar
	Koyun	Keçi	Kültür	K.Melezi	Yerli	
1999	30.256	7.774	1.782	4.826	4.446	246.476
2000	28.492	7.201	1.806	4.738	4.217	264.451
2001	26.972	7.022	1.854	4.620	4.074	223.141
2002	25.174	6.780	1.860	4.358	3.586	251.101
2003	25.432	6.722	1.941	4.285	3.563	283.674

Kaynak: R. Karluk, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü, 2005, s.191

İlgili dönemde tarım alanında yapısal dönüşüm bakımından üzerinde durulması gereken bir unsur da 'organik tarım'dır. 'Ekolojik Tarım' da denilen 'Organik Tarım', üretimde kimyasal girdi kullanmadan, üretimden tüketime kadar her aşaması kontrollü ve sertifikalı tarımsal üretim biçimidir. Türkiye'de 1995 yılında yasallaşmasına rağmen ilgili bakanlığın internet sitesinde 2002 yılından itibaren başlayan verilere ulaşılmıştır.

Tablo.55: Organik Tarımsal Üretim Verileri

Yıllar	Çiftçi Sayısı	Üretim Alanı (ha)	Üretim Miktarı (Ton)	İşlenmiş Ürün Dağılımı					Diğer	Toplam Üretim
				1	2	3	4	5		
2002	12.428	89.826	310.124	979	12.556	775	371	4.762	5.813	26.261
2003	13.044	103.190	291.875	9.196	19.236	1.980	411	5.213	7.106	43.143
2004	9.314	162.192	279.663	19.712	23.804	2.127	162	3.655	8.514	57.977
2005	9.427	175.073	289.082	24.003	26.596	3.167	201	7.754	18.876	80.173

1 Yaş (Taze) Ton 2 Kuru (Ton) 3 Donmuş (Ton) 4 Konserve (Ton) 5 Konsantre (Ton)

Not: Yuvarlama yapıldığından toplam değerler de miktar farklılıkları olabilir.

Kaynak: [http://www.tarim.gov.tr/...](http://www.tarim.gov.tr/)

Organik tarım yapan çiftçi sayısındaki azalışa rağmen üretim alanında artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, dönem sonunda üretim miktarı bakımından bir azalış söz konusudur. İşlenmiş ürünlerde ise konserve ve konsantre ürünler dışında kayda değer artışlar olduğu görülmektedir.

Tablo.56: Organik Hayvansal Üretim Verileri

Yıl	Çiftçi Sayısı	Hayvan Sayısı	Süt (Ton) Toplamı	Peynir (Ton) Toplamı	Yumurta (Adet) Toplamı	İç Pazar (Ton) Toplamı
2005	4	11671	1350	5	270.000	232,74699

Not: Tablodaki veriler ilgili internet adresinin altındaki linklerden ayrı ayrı indirilip birleştirilmiştir

Kaynak: [http://www.tarim.gov.tr/...](http://www.tarim.gov.tr/)

Organik hayvansal üretim verilerine 2005 yılı itibariyle ulaşıyoruz. Henüz uygulanmaya başlayan yöntem sonucunda sadece belirli hayvansal ürünlerde gelişme sağlamıştır. Yoğurt ve tereyağı gibi hayvansal ürünlerde bu uygulamayla ilgili bir sonuca varılmadığından tabloda yer verilmemiştir.

Ülkede tarımın gelişmesiyle ve yapısal dönüşümüyle ilgili olarak önemli bir adım olan organik tarım yönteminin ülkede henüz yeni yeni uygulama alanları bulması nedeniyle etkilerinin yeterince görülememesi üzücü olmakla birlikte, en azından böyle bir uygulamanın başlatılmış olması, dünya tarımında yaşanan yeniliklerin takip edildiğini göstermesi bakımından umut vericidir.

Tablo.57: Tarım Alanında Çalışan İşgücü Miktarı (Bin Kişi, 15+)

Yıllar	Tarım,Ormanlık, Avcılık ve Balıkçılık
2000	7.769
2001	8.089
2002	7.458
2003	7.165
2004	7.400
2005	6.493

Not: 1- Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

2- İki bin kişiden az gözlem değerlerinde örnek büyüklüğü güvenilir tahminler için yeterli değildir

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=461

Tarım kesiminde çalışan işgücü sayısını gösteren Tablo 57 bize ilgili sektörden işçi kayıplarının yaşandığını göstermektedir. Buna neden olarak, sanayi sektörüne verilen önemdeki artış, eğitim seviyesindeki artış, doğum kontrol yöntemlerinin çeşitlenmesi ve halkın bu konuda bilgilendirilmesi gösterilebilir.

3.2. Sanayi Sektöründe Yapısal Değişim

3.2.1. Atatürk Döneminde Sanayi Sektörü

Mustafa Kemal Paşa 01.03.1922 tarihli bir meclis konuşmasında, ülkenin iktisadi kalkınmasında ve sanayileşmesinde kullanılacak “sermayenin sahiplerine ... her türlü suhuletin ibraz edileceğinin şüphesiz” olduğunu; “memlekette öteden beri mevcut ... sanayin himaye ve ihyası ve ... yeniden teessüs edebilecek diğer sanayin her suretle himayesi”nin önemle dikkate alınacağını vurgulamıştır (Tezel, 2002). Cumhuriyet ilan edilmeden önce Yüce Önder tarafından yapılan bu konuşmadan da anlaşılıyor ki, kurulacak yeni devlette ve ekonomisinde sanayinin önemi ve kapsayacağı alan büyüktü.

Tarım kesiminde olduğu gibi sanayi kesiminde de cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte atılacak adımlar ilk olarak İzmir İktisat Kongresi’nde resmen dile getirilmiştir. Bu kongre esnasında “Sanayi Grubunun İktisadi Esasları“ adı altında beş önemli karar alınmıştır. Bunlar;

- 1) Gümrük Himaye Usulü
- 2) Teşvik-i Sanayi Kanunu
- 3) Yollar ve Vesaiti Nakliye Hususi Tarifesi

- 4) Sanayi Bankaları
- 5) Tedrisat-ı Sınaiye'dir.

Özel sektörün desteklenmesinin yanı sıra özel sektörün yetişemediği veya olmadığı alanlarda devletin gerekli yardım ve yatırımları yapması benimsenmişti. 1924'te İş Bankası, 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, "Sanayi Grubunun İktisadi Esasları" arasında yer alan Teşvik-i Sanayi Kanunu ise 1927'de kabul edilmiştir.

Her ne kadar 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükte olsa da artık talepleri karşılamaya yetmemekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi, ilgili dönemde özel teşebbüsün teşvik edilmesi benimsenmişti. Çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda da bu konuda tedbirler yer almaktaydı. Bunlar;

- 1) Belediye hudutları dışındaki hazine arazisinden 10 hektara kadar (şeker fabrikalarına 50 hektara kadar) büyüklükte arsalar bedava olarak, belediye hudutları içindeki hazine arsa ve binaları ise bedelleri on yılda ödenmek üzere, Bakanlar Kurulu kararı ile özel şirketlere verilebilecekti,
- 2) Şirketlerin özel telgraf ve telefon hatları yapmalarına resim alınmadan izin verilecek, bunlar ve elektrik enerjisi taşıyan hatlar için gerekli direkleri devlet bedava verecekti,
- 3) Sanayi kuruluşları bina, arazi kazanç ve "maktu zam" vergilerinden, belediyelere ait inşaat, buhar kazanları, motor ve imbik ruhsat resimlerinden, pay senetleri ve tahviller üstündeki damga resminden bağışlanacaktı,
- 4) Sanayi kuruluşlarının tesis, inşaa ve büyütölmelerinde kullanılan her türlü yapı malzemesi; makine, alet ve bunların yedek ve yenileme parçaları; meydana getirilecek taşıma, yükleme ve boşaltma ve itici güç üretim ve aktarma işlerinde kullanılan her türlü malzeme ile taşıt ve güç araçları ve hammadde, ithalatta her türlü gümrük vergisi ve resimlerden bağışlanacaktı,
- 5) Devlet demir ve deniz yolları, kuruluşlara ait inşaat malzemesi, makine ve aletlerin taşınmasında %30 indirimli tarife uygulayacaktı; kuruluşların hammadde ve mamullerinin taşınmasında da, Bakanlar Kurulu kararı ile özel indirimli tarifeler uygulanabilecekti,

- 6) Ticaret Bakanlığı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulu' nun kararı ile, kanundan yararlanan şirketlere bir yıllık imalat değerlerinin %10'u kadar prim ödenebilecekti,
- 7) Tuz, alkol ve patlayıcı madde tekelleri, kanundan yararlanan şirketlere özel indirimli tarifeler uygulanabilecekti,
- 8) Merkezi bütçeye bağlı bakanlık ve kuruluşlar, il özel idareleri, belediyeler ve bunlara bağlı kuruluşlar, ayrıcalıklı şirketler ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanacak sanayi şirketleri, ihtiyaçlarını karşılamak için yapacakları satın almalarda "memleket dahilinde kafi miktarda istihsal veya imal olunup da mümassillerinin gördükleri işi görebileceği fennen, mütehakkik bulunanları, hariçten gelenlerden %10 pahalı da olsa tercihan dahilden" satın almaya mecbur tutacaklardı,
- 9) Belli koşullarda, Bakanlar Kurulu kararı ile, sanayi şirketlerine 25 yıla kadar süreler ve en çok 8 illik bölgeler için üretim tekeli ayrıcalıkları verilebilecekti (Tezel, 2002).

İlgili yasadan dönem boyunca yararlanan şirket sayıları aşağıdaki gibidir:

Tablo.58: Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan Yararlanan İşyerleri

Yıllar	Yasadan Yararlanan İşyerleri Sayısı
1923'ten Önce	341
1923	34
1924	63
1925	101
1926	141
1927	140
1928	157
1929	118
1930	106
1931	140
1932	88
Bilinmeyen	44
TOPLAM	1.473

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.208

Bu işyerlerinin sanayi gruplarına göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo.59: Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan Yararlanan İşyerlerinin Sanayi Gruplarına Göre Dağılımı

Sanayi Grubu	Teşvik Gören İşyeri Sayısı
Madencilik	17
Tarım Sanayi	651
Dokuma	351
Ağaç Ürünleri	134
Kağıt	41
Maden Ürünleri	85
Bina İnşaatı	31
Kimya	76
Diğer	43
Bilinmeyen	39

Kaynak: T. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, 2003, s.209

Tablo 59'dan da görüldüğü üzere tarım sektörünün milli gelir üzerindeki etkisi burada da hissedilmektedir. Nitekim, ilgili yasadan yararlanan işyerlerinin yarıya yakını tarım sanayinde faaliyet göstermektedir. Bu durum Tablo 60 yardımıyla daha net görülebilir:

Tablo.60: Kuruluş Yıllarında Sanayi Kuruluşlarının Değişik Sanayi Dallarna Göre Dağılımı

Sanayi Dalları	Toplam Sanayi Kuruluşları İçinde Yüzdesi
Tarım (Tarım ürünleri, işleme, değirmencilik v.b.)	43.6
Dokuma	14.3
Ağaç ve Nebati Maddeler	12.1
Kağıt ve Karton	0.1
Maden ve Makine İmalatı	22.6
Bina-İnşaat	4.4
Kimya	1.1
Diğerleri	1.8

Kaynak: H. Karakayalı, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi, 2003, s.59

Tablodan da görüldüğü üzere ilgili dönemde sanayi üretimi daha çok tarım ürünlerini işleme, maden ve makine imalatı ve dokumacılık alanlarında yoğunlaşmıştır. Ancak buradan bu yapının ülke gereksinmelerini karşılayacak düzeyde olduğu anlaşılmalıdır. Nitekim, yerli şeker üretimi talebin sadece %14,5'lik bir kısmını karşılayabilmiş, dokuma ve giyim ithalatı 1928'de toplam ithalatın %41,48'ini oluşturmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2001).

Tablo.61: Sanayi Sektöründeki İşgücü

Sanayi	İşgücü	%
Gıda, tütün, deri	110.480	43,0
Tekstil	48.025	18,7
Metal İşleme	33.866	13,2
Kimya	3.107	1,2
Ağaç	24.264	9,5
Madencilik	18.932	7,4
Kağıt	2.792	1,1
İnşaat Malzemesi	12.345	4,8
Diğerleri	2.589	1,0

Kaynak: Ç. Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), 1993, s.73

Tablo 61’den de görüldüğü üzere, tarıma dayalı sanayi ürünleri alt dalı, toplam sanayi çalışanlarının yarıya yakını bünyesinde barındırmıştır.

Tarım sektörünün hakim sektör olarak bu dönemde ağırlığını hissettirmesi, halkın savaş yorgunu olması, yeterli teknolojinin halka ulaştırılamaması ve sanayi firmalarının belirli alanlarda toplanarak tüm ülkeye yaygınlaştırılamaması gibi nedenlerden dolayı sanayi sektöründe istenilen gelişme sağlanamamıştır.

Kuruluş döneminde İzmir İktisat Kongresi’nde kabul edilen kararların uygulanması için gerekli adımlar atılmasına rağmen sanayileşme düzeyi istenilen seviyelere ulaşamamıştır. 1929 Buhranı’nın olumsuz etkileri de eklenince yeni kurulan devlet için yeni kararların alınması şart olmuştur. Buna göre, ülkenin kalkınabilmesi için şart koşulan sanayileşmenin İktisadi Devlet Teşekkülleri yardımıyla gerçekleştirilmesi benimsenmiştir. Elbette ki, özel teşebbüs teşvikleri devam etmiştir. Ancak dönem şartları uyarınca özel teşebbüsün yetersiz kaldığı noktalarda devletin olaya el koyması da benimsenmiştir. Buna bağlı olarak da 1934-1938 yıllarını kapsayacak şekilde I. BYSP devreye konulmuştur. Böylece ekonomide yeni bir döneme geçilmiştir: “Devletçilik”

“Yabancı uzmanların da katıldığı teknik bir heyet yardımıyla İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan bu planın ilke ve amaçları şöyle özetlenebilir (Aktan, 1978):

- 1) İlk olarak hammaddesi halen Türkiye’de mevcut bulunan sanayi dalları kurulacaktı

- 2) Ülkenin ihraç ettiği tarım ürünleri ve hammaddeler mamul ve yarı mamul haline getirilerek ihraç edilecek ve böylece hem sürümleri hem de değerleri artırılmış olacaktır
- 3) Büyük halk kitlelerinin geleneksel olarak kullandığı harcı-alem tüketim mallarını üreten sanayi dalları öncelikle kurulacaktır
- 4) Temel sosyal alt yapı tesisleri özellikle kurulmaya çalışılacaktır
- 5) Sanayileşmede ülkenin ihtiyaçları ve iç talep esas alınacak, böylece kendi kendimize yetmeye çalışılacaktır”

“Planda kurulması kararlaştırılan sanayi kolları beş ana grupta toplanmıştır
(Kipal ve Uyanık, 2001):

- 1) Mensucat Sanayi (pamuk, kendir, yün)
- 2) Maadin Sanayi (demir, sömük kömürü, bakır, kükürt)
- 3) Selüloz Sanayi (selüloz-kağıt ve karton, suni ipek)
- 4) Seramik Sanayi (şişe, cam ve porselen)
- 5) Kimya Sanayi (zaç yağı, klor, sudkostik, super fosfat)”

Bu planla birlikte ithal ikameci sanayileşmeye geçildiğini belirtmekte fayda vardır. Parasız (1998), ithal ikameci sanayileşmenin benimsenmesinin nedenlerini şu şekilde açıklamıştır:

- 1) Yatırım malları üretim endüstrilerin gerçekleştirilmesi için halkın ilave fedakarlıklara katlanması gerekiyordu. Zaten büyük fedakarlıklara katlanmış Türk halkının en azından temel gereksinimlerinin bir an önce karşılanması gerekiyordu
- 2) Endüstri üreten endüstriyel yatırımlarının gerektirdiği teknoloji düzeyi ve yetişkin eleman miktarı yeterli değildi.
- 3) Böyle bir endüstri modelinin gerçekleştirilmesi için büyük çaplı ithalatı gerçekleştirme olasılığı yoktu.
- 4) Yurt içinde üretilecek yatırım mallarının ihracat olasılığı 1929 ekonomik krizi nedeniyle hemen hemen olanaksızdı.

Bu dönemde devletin ithal ikameci sanayileşme politikalarını iki ana başlık altında topladığı görülmektedir: ‘üç beyaz’ ve ‘üç siyah’. ‘Üç beyaz’ dan kasıt un, şeker ve pamuklu bez iken ‘üç siyah’tan kasıt kömür, demir ve akaryakıttır (Tokgöz, 2001). 1930’larla birlikte ülkede şeker ihtiyacı had safhaya ulaşmıştır. Çeşitli bölgelerde şeker fabrikalarının kurulması ile birlikte Tablo 96’dan da görüleceği üzere özellikle 1933 yılından itibaren bu ihtiyaç giderilmeye başlanmıştır. Böylece şeker üretiminde de ithal ikameci sanayileşmenin izleri kalkmaya başlamıştır. Ayrıca şu anda Türkiye ‘nin çay üretiminin önemli bir bölümünü karşılayan Karadeniz Bölgesi’nin bu alandaki yeterliliği ilgili dönemde keşfedilmiş olup bu alana dönük yatırımlar da yapılmaya başlanmıştır.

Tablo.62: Sanayi Sektörü Katma Değeri (1948 Üretici Fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Yıllar	Madencilik	İmalat Sanayi	Elektrik, Su, Gaz	Toplam Sanayi
1932	45,5	683,7	16,1	745,3
1933	45,2	819,9	17,3	882,4
1934	56,2	929,0	19,6	1004,2
1935	59,8	921,7	19,1	1000,6
1936	58,9	889,6	19,5	968,0
1937	64,5	976,7	21,6	1062,8
1938	70,6	1141,4	24,1	1236,1
1939	71,6	1342,9	26,3	1440,8

Kaynak: Kıpıl ve Uyanık, Türkiye Mili İktisat Tarihi (Devletçilik), 2001, s.130

Tablo 62, dönem boyunca sanayi sektöründeki gelişmeleri göstermektedir. Buna göre sanayinin her üç alt dalında da olumlu gelişmeler yaşanmış, böylece sanayinin gelişimi de ivme kazanmıştır.

Son olarak, planın başarılı olduğunu ve henüz uygulama halindeyken bir ikincisi, bu başarının devam etmesi umuduyla hazırlandığı söylenebilir.

3.2.2. II. Dünya Savaşı Yıllarından Planlı Döneme Kadar Türkiye’de Sanayi Sektörü

II. Dünya Savaşı’nın gerçekleşmesi Türkiye’de sanayi sektörünün yapılandırılmasını duraksatmıştır. Her şeyden önce I. BYSP’ ndan elde edilen başarılar nedeniyle henüz o yürürlükteyken hazırlanan II. BYSP yürürlüğe konulamamıştır.

Ayrıca gerçekleştirilmesi için büyük umut bağlanan ve teşvikler uygulanan sanayi yatırımları da bu dönemde gerçekleşmemiştir. Ekonominin tüm alanlarında olduğu gibi sanayi alanında da devlet müdahalesi artmıştır. Sanayi kesiminde de hammadde ve işgücü kıtlıklarının yaşandığı bu dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu da yürürlükten kaldırılmıştır.

Sanayi sektörünün alt dallarında, imalat sanayi ürünlerinin hemen hepsinde artışlar gerçekleşmiştir. Özellikle demir-çelik, kağıt ve şeker sanayinde artışlar daha yüksektir. Enerji sektöründe özellikle II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte yüksek oranlı artışlar meydana gelmiştir. Ayrıca sanayi işletmelerin elektrik tüketimi de artmıştır. Madencilik sektöründe, seçilmiş madenlerin gelişimlerine devam ettikleri ve üretimlerinde artış yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte özellikle linyit madeninde meydana gelen artış dikkat çekicidir.

1950'lerin başıyla birlikte yeni kurulan hükümet her ne kadar tarım sektörünü öncü sektör olarak gösterip desteklemişse de, sanayi sektörüne de teşviklerini ve yatırımlarını sürdürmüştür. Kuşkusuz, hükümetin ana politikasının ülkenin kalkınması için özel sektörün gelişiminin şart olması ve devletçiliğe karşı olunması olduğu düşünülürse, sanayi sektörü için de bu yönde yatırımların yapılması kaçınılmaz olacaktır. Bu bağlamda ilk akla gelen olay, sanayi yatırımları için kredi vermek amacıyla 1950 yılında kurulan Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası olmalıdır.

Bu dönemde, şeker ve çimento alanlarında yaşanan sıkıntılar ithal ikameci sanayileşme yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle dönemin ikinci yarısından itibaren kurulan fabrikalarda kamu yatırımlarının ağır bastığını söyleyebiliriz. Özel sektörün ilgisinin ise bu dönemde özellikle dayanıklı tüketim malları üretimine kaydığını söyleyebiliriz. Yabancı sermayeyi bu alana çekmek için çeşitli kanunsal düzenlemeler yapılsa da sadece petrol alanında yapılan düzenleme olumlu sonuç vermiştir.

Dönem boyunca dalgalı seyir gösteren sanayi sektörü özellikle 1954 yılından sonra büyüme hızında düşüşler yaşayarak dönem başındaki büyüme hızı değerinden çok daha düşük bir değerle dönemi kapatmıştır.

3.2.3. Planlı Dönemin Başlamasıyla Birlikte Türkiye’de Sanayi Sektörü

I. BYKP ile birlikte yeniden sanayi kesimi gözde sektör haline gelmiştir. İthal ikameci sanayileşme uygulaması devam etmiştir. Plan dönemi başında 1968 fiyatlarıyla sanayi sektörünün GSMH içindeki payı yüzde 16,7 iken dönem sonunda bu oran yüzde 20,7’ye yükselmiştir. Bununla birlikte, sanayileşmenin GSMH içindeki payı giderek artarken, bu sektörde çalışan işgücü miktarında da artışlar görülmüştür. 1963’te ilgili sektörde çalışanların toplam istihdam içindeki payı yüzde 8,8 iken 1967 yılında bu pay yüzde 10,4’e çıkmıştır. Ayrıca bu dönem 64 milyar TL.’lik toplam yatırımlar içinde özel sektörün kapsadığı değer 30 milyar TL.’dir. Dönemin sanayileşme adına en önemli yatırımlarından biri Vehbi Koç önderliğinde ilk Türk otomobil tesislerinin kurulması olmuştur (Tokgöz, 2001).

II. BYKP çerçevesinde sanayi kesimine verilen önem artmıştır ancak dönem başında hedeflenen değerlere dönem sonunda ulaşamamıştır. Böylece, tüm teşviklere ve desteklere rağmen gerçekleştiğinden ekonominin tarıma bağlı yapısında bir değişim yaşanmamıştır.

1970-1980 döneminde sanayi sektörünün GSMH içindeki payı da dönem sonunda dönem başına oranla artmıştır. Ancak daha yüksek değerlere ulaştığı 1977 ve 1978 yıllarında yaşanan şokların ve krizlerin etkisiyle sanayi sektörü, bu yıllardaki payından daha düşük paylarla dönemi kapatmıştır. Krizlerin etkileri Tablo 63 yardımıyla da görülebilir:

Tablo.63: Ortalama Hacim Değişimi

	1973-77	1978-80
Sanayi	9.7	-1.8
Madencilik	15.8	0.8
İmalat	8.8	-2.7
Enerji	13.4	5.0

Kaynak: OECD Economic Surveys – Turkey, 1991,s. 13

Kriz yıllarında özellikle madencilik ve imalat sanayinde yaşanan düşüşler büyüme hızının yavaşlamasında etkili olmuştur. Bununla birlikte kriz yılları öncesinde sanayi sektörünün yapısı incelenecek olursa madencilik sektöründe gelişmenin devam ettiği görülecektir. Enerji ve imalat sanayinde ise küçük çaplı düşüşler meydana

gelmiştir. İmalat sanayinde düşüşün nedeni tüketim malları üretiminden ara ve yatırım mallarına geçiş olmuştur.

Tablo.64:Sınai Üretimin Bileşimi (%)

	1972	1977
Madencilik	2.7	3.9
İmalat Sanayi	94.9	94.0
Tüketim Malları	53.2	49.0
Ara Malları	33.9	37.7
Yatırım Malları	12.9	13.3
Toplam İmalat Sanayi	100.0	100.0
Enerji	2.4	2.1
Toplam Sanayi	100.0	100.0

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, 1978, s.6

Sanayi sektörü içinde ağırlığı bulunan imalat sanayinin yapısı incelendiğinde ise dokuma ve giyim eşyası, petrol bazlı ürünler, madeni eşya, elektriksiz makineler, tarımsal makine ve teçhizat alt sektörlerinde üretim düşüklüğü yaşandığı görülmektedir.

Tablo.65: İmalat Sanayi Üretimine Sektörlere Göre Bileşimi (%)

	1972	1977
Tüketim Malları	100,0	100,0
Gıda, İçki,Tütün	73,0	74,6
Dokuma ve Giyim Eşyası	27,0	25,4
Ara Malları	100,0	100,0
Kimya, Petro kimya,Gübre	18,8	16,4
Demir-Çelik	18,1	12,5
Petrol Ürünleri	24,0	23,6
Diğerleri	39,1	47,5
Yatırım Malları	100,0	100,0
Madeni Eşya	19,0	17,6
Elektriksiz Makinalar	17,6	15,5
Tarımsal Mak. ve Tek.	11,7	9,0
Elektrikli Mak.	15,1	19,8
Ulaşım Araçları	36,6	38,1

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, 1978

3.2.4. Dışa Açılım Yıllarında Türkiye’de Sanayi Sektörü

“1980 sonrasında hazırlanan plan ve programlarda sanayileşme, ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmış, bu arada büyük ölçüde programlı, planlı ve kamu ekonomik kurumlarına dayanan sanayileşmeden vazgeçilmiştir” (Karluk, 2005).

1980’le birlikte Türkiye’nin dışa açılma sürecine girmesi bütün ekonomik ve sosyal unsurları etkilediği gibi sanayi sektörünü de etkilemiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilmesi ile birlikte sanayide dışa dönük politikalar uygulanmaya çalışılsa da, bu yeni sanayileşme politikalarına mevcut sanayi kuruluşları tamamen uyum sağlayamamış, yeni sanayiler ise kurulamamıştır. Bu dönemde sanayileşme önündeki en büyük engel ise yüksek enflasyon olmasına rağmen bunu kontrol altında tutabilme politikası olmuştur (Türkkan, 1992).

Bu dönemde sanayi üzerinde olumlu etkiler yaratan politikaları inceleyecek olursak; ilk sırada ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin olduğunu görürüz. İç piyasada yeterince talep alamayan firmalar için dışa açılım yeni pazar imkanları yaratmıştır. Ayrıca yeni pazarlara uyum sağlayabilmek ve rekabet gücünü arttırabilmek için ambalajlama, kalite artırımı ve markalaşma gibi unsurlarda gelişme ihtiyacının duyulduğu ve bu anlamda yeniliklerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Bununla beraber, iç ve dış pazarları bilen deneyimli ellerle çalışılmaya başlanarak yönetimde profesyonelleşmeye giden sanayi firmaları, üretim tekniklerinin yanı sıra pazarlama tekniklerinde de gelişme kaydetmeleri gerektiğinin farkına varmışlardır. Ayrıca altyapının geliştirilmesi, organize sanayi bölgelerinin ve sanayi sitelerinin kurulması özellikle KOBİ’lerin gelişimi açısından yararlı olmuştur (Parasız,1998).

“Bu dönemde uygulanan sanayileşme politikaları, birlikte uygulanan ve birbirini tamamlayan beş ana başlık altında toplanabilir (Kepenek, 1999).

- 1) Devalüasyonlarla TL.’nin değerinin düşürülmesi
- 2) İç talebin ve işgücü maliyetlerinin, düşük ücret ve maaş ve enflasyonun çok altında tarımsal ürün desteklemeleriyle düşürülmesi
- 3) Gümrük duvarları ve korumacılığın azaltılması
- 4) Dışsatıma sağlanan doğrudan parasal destekler
- 5) Özelleştirme yoluyla devletin ya da kamu kesiminin, sanayi yatırım ve üretiminden elini çekmesi”

İlgili döneme ait sanayi sektörü verileri incelenecek olursa;

**Tablo.66: Sektörler İtibariyle Üretimde Gelişmeler (1984)
(1988 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL.)**

	Üretim		İhracat		İthalat	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%
SANAYİ	67.896.684	75.2	9.469.467	86.9	13.415.591	95.78
A. Madencilik	2.500.544	2.8	486.281	4.6	2.974.204	21.23
B. İmalat Sanayi	62.647.457	69.4	8.983.186	84.4	10.441.387	74.55
1. Tüketim Malları	25.098.166	27.8	75.298.775	49.8	501.445	3.58
2. Ara Malları	25.887.766	28.7	3.028.649	28.4	5.360.452	36.27
3. Yatırım Malları	11.661.525	12.9	655.762	6.2	4.579.489	32.70
C. Elektrik, Gaz, Su	2.750.683	3.0

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>

Dönemin ilk yarısının sonunda, daha doğru bir ifade ile V. BYKP'nin ardından yürürlüğe giren, 1984 yılını kapsayan ekonomik program döneminde, sanayi sektörünün büyüme hızının yüzde 6,6 olması beklenirken hedefin oldukça üstünde bir büyüme hızına ulaşıldığı görülmektedir. Bu da, yukarıda değindiğimiz olumlu gelişmelerin bir sonucu olarak ifade edilebilir. 1984 yılında da imalat sanayi, toplam sanayi içinde yüksek bir paya sahip olmuştur. Umut verici olay ise, imalat sanayi içinde, tüketim ve ara malı üretimlerinin birbirine oldukça yakın değerler almış olmasıdır. Ancak imalat sanayi ihracatının neredeyse yarısını tüketim malları oluştururken ara ve yatırım mallarının payları çok gerilerde kalmıştır. Ara malı üretimine ve ihracatına rağmen, ithalat içindeki payı ise daha yüksek bir değerde oluşmuştur.

Tablo.67: 1980 Sonrasında Sanayinin Büyüme Hızı (Sabit Faktör Fiyatlarıyla)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Madencilik	-4.1	-7.3	-5.5	7.5	7.9	11.9	-6.3	4.2	8.7	-3.7	0.4
İmalat Sanayi	-6.4	9.5	5.4	8.7	10.2	5.5	9.6	9.9	1.9	3.2	10.0
Enerji	-4.5	7.0	7.0	2.2	11.1	7.8	15.5	10.9	9.8	7.1	7.3
Toplam Sanayi	-6.0	7.4	7.4	8.0	10.1	6.3	8.7	9.6	3.1	3.1	9.0

Kaynak: E.Türkkan, 1980 Sonrasında Sanayileşme, 1992, s.69

1984 yılının ardından madencilik sektöründe yaşanan büyüme hızındaki artışa rağmen diğer alt sektörlerde büyüme hızında düşüşler kaydedildiğinden toplam sanayi sektöründe de yavaşlama görülmüştür. Ancak bir sonraki yıl bu kez madencilik sektöründe büyük oranda düşüş yaşanmışken diğer alt sektörlerde gelişme kaydedildiğinden toplam sanayi büyüme hızı tekrar artmıştır. Dönem sonunda ise, dönem başındaki büyüme hızları dikkate alındığında tüm alt sektörlerde artış olduğu

görülmektedir. Buna rağmen V. Beş Yıllık Kalkınma Planı bağlamında yıllık ortalama 7,5 olarak öngörülen büyüme hızı, tahminlerin gerisinde kalmıştır.

**Tablo.68: 1980 Sonrasında Sanayinin GSYİH İçindeki Payı
(Cari Faktör Fiyatlarıyla)**

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Madencilik	1.8	2.2	2.1	2.3	2.2	2.6	2.1	2.0	2.0	2.0	1.8
İmalat Sanayi	21.1	21.7	22.4	23.9	24.3	25.1	25.3	25.7	26.0	25.3	23.5
Elektrik,Gaz,Su	2.1	2.1	2.6	2.4	3.0	3.9	4.5	4.1	4.4	4.1	4.0
Toplam Sanayi	25.0	26.1	27.1	28.6	29.5	31.6	31.9	31.8	32.4	31.4	29.3

Kaynak: E.Türkkan, 1980 Sonrasında Sanayileşme ,1992, s.70

Dönem sonu ve başı değerleri dikkate alındığında sanayi sektörünün toplam GSYİH içindeki payı artmıştır. Sektörün kendi içerisinde ise imalat sanayi ve elektrik, gaz, su alanlarının payında artış yaşanmışken madencilik alt sektörü ise yerinde saymıştır.

**Tablo.69:Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde İmalat Sanayinin Payı
(1980-1989)**

Yıllar	Sabit Sermaye Yatırımlarında Sanayinin Payı
1980	28.5
1981	28.6
1982	27.3
1983	25.5
1984	25.0
1985	23.1
1986	22.0
1987	17.6
1988	16.1
1989	14.8

Kaynak: Grafikler İle Halimiz, Ankara Ticaret Ve Sanayi Odası, 2002, s.57

3.2.5. 1990'lı Yıllarda Türkiye Sanayisi

Tablo.70: Sanayi Sektöründe Üretim Tahminleri (1990-1994)
(1988 Yılı Fiyatlarıyla, Milyar TL.)

Sektörler	1994 Üretim Değeri	Yüzde Dağılım		Yıllık Ortalama Yüzde Değişme (1989-1994)
		Sektör İçi	Sektörler Arası	
SANAYİ	133576,1		49,2	8,4
1. Madencilik	4951,1		1,8	6,3
2. İmalat Sanayi	125741,7	100,0	44,6	8,3
A. Tüketim Malları	47447,0	37,7		7,9
B. Ara Malları	54793,4	43,6		7,5
C. Yatırım Malları	23501,3	18,7		11,2
3. Enerji, Gaz, Su	7883,3		2,8	11,2

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>

VI. BYKP çerçevesinde, toplam sabit sermaye yatırımları içinde yüzde 20.0'luk payın imalat sanayine, yüzde 10.9'luk payın ise enerji sektörüne ayrılması düşünülmüştür. 1994 yılında gerçekleşmesi düşünülen ithalatın yüzde 96.87'sinin sanayi sektörü tarafından oluşturulması; bu değer içinde de en büyük payın yüzde 79.21 ile imalat sanayine ait olması beklenmiştir. İmalat sanayinin kendi içinde ise yüzde 49.78 ile ara malı ithalatı ve yüzde 44.04 ile yatırım malı ithalatının başı çekeceği düşünülmüştür. Buna rağmen toplam ihracat içinde sanayi sektörünün payının yüzde 93.04 olması öngörülmüştür. Yine, bu payın içinde en yüksek yüzdeye sahip sektör yüzde 90.52 ile imalat sanayidir. İmalat sanayinde ise yüzde 54.87 ile tüketim malları ihracatının lider olacağı tahmin edilmiştir. 1995 yılında uygulanan ara program döneminde sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının yüzde 25,8 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür. Aynı dönem toplam üretim içinde sanayinin 2.777,8 trilyon TL. değere sahip olacağı ve yüzde dağılımda 41,8'lik paya sahip olacağı tahmin edilmiştir. VII. BYKP çerçevesinde sanayi sektöründe yıllık ortalama katma değer artış hızının yüzde 6-7,7 olacağı tahmin edilmiştir. Plan dönemi sonunda, sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının yüzde 27'ye yükselmesi öngörülmüştür (DPTa).

Uygulanan planlar dahilinde arzu edilen değerlere ulaşıp ulaşılmadığı çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler dahilinde toplu halde incelenebilir.

1987 fiyatlarıyla enerji sektörü dışında GSMH içindeki değerlerde istikrarsızlıklar vardır. Ancak cari fiyatlarla incelendiğinde sürekli artışlar mevcuttur.

Buna rağmen her iki açıdan da en büyük artışlar imalat sanayinde gerçekleşmiştir. VI. Plan'da hedeflenen sanayi sektörü katma değer artış hızı dönem sonunda gerçekleşmeyerek ancak 3,8 değerine ulaşabilmiştir. 1995 programı çerçevesinde hedeflenen katma değer artış hızı 4,9 iken gerçekleşen değer 12,1 olmuştur. Bu durum ilgili yılda imalat sanayinin yüksek oranlı bir büyüme hızını elde etmesiyle açıklanabilir. VII. Plan'da ise katma değer artış hızı yine bekleneni veremeyerek 4,0 seviyesinde oluşmuştur.

Tablo.71: 1990 Sonrasında Sanayinin GSMH İçindeki Payı % (1987 Fiyatlarıyla)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Madencilik	-2.5	4.5	0.3	-6.4	8.0	-6.9	2.3	4.7	9.3	-7.3	-1.1
İmalat Sanayi	9.7	2.4	5.8	9.3	-7.6	13.9	7.1	11.4	1.2	-5.7	6.4
Enerji	8.6	4.5	11.8	8.9	3.4	9.6	9.7	5.0	5.3	1.3	6.5
Toplam Sanayi	8.6	2.7	5.9	8.2	-5.7	12.1	7.1	10.4	2.0	-5.0	6.0

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004, s.10

1998 yılında küresel boyutta etkilere yol açan Asya Krizi sonucunda imalat sanayinde belirgin bir düşüş olduğunu görülmektedir. Ancak gelişmenin önünü kesen olay 1999 yılında yaşanan depremlerdir. Türkiye'nin sanayi bölgelerinin kalbinde meydana gelen depremler can kaybının yanı sıra oldukça büyük maddi hasara yol açmıştır. Buna bağlı olarak VI. Plan dahilinde öngörülen sabit sermayeden alınan pay beklentilerine oldukça yaklaşılmasına rağmen, olağanüstü gelişmeler karşısında bu pay yıllar geçtikçe azalmıştır.

Bu noktada belirtmekte fayda vardır ki, özellikle 1990'lı yıllarla birlikte sanayileşmede özel sektörün teşvik edilmesi sonuçlarını göstermiştir. Nitekim on yıllık süreç içinde özel sektörün sanayi üretim endekslerine bağlı olarak muazzam bir şekilde artmıştır.

**Tablo.72: Özel Sektör ve Kamu Sektörü Üretim Endeksleri
(Üç Aylık Sanayi Üretim Endeksleri)**

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Kamu	96.5	100.0	102.8	107.5	105.4	107.8	111.5	115.7	115.8	110.7
Özel	94.5	100.2	111.2	98.1	119.5	131.7	151.3	151.7	143.7	158.8
Toplam	95.4	100.1	108.2	101.5	114.3	122.9	136.7	138.4	133.2	141.3

Kaynak: E. Türkan, Türkiye'de Sanayileşme (1980-2002), 2001, s.144

Bu gelişmelere rağmen kamu ve özel sektör imalat sanayi yatırımları, toplam kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde dönem boyunca düşük bir paya sahip olmuşlardır ve oranları da düşmüştür.

Tablo.73: Kamu ve Özel Sektör İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Kamu ve Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Kamu (%)	4.5	5.2	5.5	3.2	3.1	5.7	4.1	2.5	2.7	2.7	3.7
Özel (%)	29.9	30.4	29.1	23.6	23.8	26.2	26.1	22.9	23.1	23.1	22.6

Kaynak: E. Türkan, Türkiye’de Sanayileşme (1980-2002), 2001, s.144

Tablo.74: Sanayinin İstihdamdaki Payı %

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
%	15.6	16.7	15.7	16.3	15.1	15.8	17.2	16.7	16.7	18.2

Kaynak: E. Türkan, Türkiye’de Sanayileşme (1980-2002), 2001, s.139

Gelişme kaydeden bir sektörde istihdam oranının artması doğaldır. Buna bağlı olarak sanayi sektörünün istihdam içindeki payı on yıllık dönem boyunca dalgalanma göstermesine rağmen dönem başı ve sonu değerlerine bakılacak olursa artış kaydedildiği anlaşılmaktadır.

3.2.6. 2000’li Yıllarla Birlikte Türkiye Sanayisi

Tablo.75: GSYİH’ de Sanayi Sektörünün Payı (2000-2005)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005*
%	23.3	25.3	28.8	29.3	29.7	30.2

* Program

Kaynak: R. Karluk, Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm, 2004, s.222

GSYİH içinde sanayi sektörünün payının özellikle son yıllarda artış yönünde iyi bir ivme kazandığını Tablo 75 yardımıyla görüyoruz. 2005 yılı program hedefine 2004 yılında oldukça yaklaşılması, yıllar sonra bir gerçekleşmenin hedefi 12’den vuracağı konusunda umut vermektedir.

**Tablo.76: GSMH’ da Sanayi Sektörünün Payı
(Cari Üretici Fiyatlarıyla, Milyar TL.)**

	2000	2001	2002	2003*
SANAYİ	29.027.782	45.881.462	70.034.336	21.404.129
Maden	1.422.903	2.135.427	2.914.077	787.523
İmalat	23.888.136	36.730.882	55.764.399	17.368.193
Enerji	3.716.743	7.015.153	11.355.859	3.248.412

* Yılın ilk yarısına ait verilerdir.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s. 7
<http://www.ekutup.dpt.gov.tr/teg/2003/09/tii.1.xls>

Tablo.77: Sanayi Sektörünün Büyüme Hızı (1987 Üretici Fiyatlarıyla)

	2000	2001	2002	2003*
SANAYİ	6.0	-7.5	9.4	4.4
Maden	-1.1	-8.8	-4.4	-7.3
İmalat	6.4	-8.1	10.4	5.1
Enerji	6.5	-2.1	8.0	3.1

* Yılın ilk yarısına ait verilerdir.

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s. 7
<http://www.ekutup.dpt.gov.tr/teg/2003/09/tii.1.xls>

Mevcut veriler doğrultusunda, 2001 krizinde, tüm sektörlerde yaşanan gerilemenin sanayi sektöründe de yaşandığı, özellikle maden ve imalat sanayilerinin gelişme hızının düştüğü görülmektedir. Enerji sektörünün büyüme hızında da düşüş yaşanmasına rağmen diğer alt sektörler göre krizin daha ucuz atlatıldığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber krizin hemen ardından yüksek oranlarda hem değer hem de büyüme hızı artışları yaşanmıştır.

Sanayi sektöründeki yapısal değişimden bahsedebilmek için özellikle sektör içinde ağırlığı olan imalat sanayinin yapısının incelenmesi gerekmektedir.

**Tablo.78: İmalat Sanayi Alt Dallarında Kriz ve Sonrası
(10 Aylık Ortalama Üretim Değişim %)**

	2001	2002
Gıda-İçecek	-8.9	4.0
Tekstil Ürün	-3.0	9.4
Giyim	-2.8	11.4
Kağıt Ürün	-16.2	9.1
Basım ve Yayım	-25.6	-9.3
Kok Kömürü, Petrol	11.5	14.0
Kimyasal Madde Ürün	-14.4	9.9
Plastik-Kauçuk	-3.7	14.1
Diğer Mineral Madde İmali	-13.8	16.7
Ana Metal	-4.3	-1.7
Metal Eşya Sanayi	-12.5	4.8
Radyo, TV İmal	-13.8	48.5
Otomotiv	-41.3	14.8

Kaynak: Grafikler İle Halimiz, Ankara Ticaret Ve Sanayi Odası, 2002, s.19

Kriz döneminden makine, otomotiv, metal ve tekstil sanayilerinin daha yüksek oranlarla çıkmıştır. Bu durumda imalat sanayinde gıda gibi emek yoğun sektörlerin yerini sermaye yoğun sektörlerin aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumu aşağıdaki tablolar yardımıyla da açıklanabilir:

Tablo.79: Gıda Sektörünün İstihdam ve Katma Değerdeki Payı %

	İstihdamın Payı %	Sanayinin KD Payı %
1950	33	48
1973	23	21
2003	19	18

Kaynak: M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İTO, 2004, s.34

Tablo.80: Metal Sektörünün İstihdam ve Katma Değerdeki Payı %

	İstihdamın Payı %	Sanayinin KD Payı %
1950	12	8
1973	21	17
2003	35	29

Kaynak: M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İTO, 2004, s.38

İki alt sektör karşılaştırıldığında, aynı yıllarda gıda sanayinin istihdamdaki payı ve sanayinin katma değeri içindeki payı gittikçe azalmaktayken, diğer örnek, metal sanayinin istihdamdaki payının ve sanayinin katma değerindeki payının arttığı görülmektedir. Uluslararası piyasalarda rekabet gücü yüksek olan sektörlerde büyüme görülürken diğer sektörler ya yerinde saymakta ya da negatif büyüme göstermektedirler.

Tablo.81: İmalat Sanayi Yatırımlarının Toplam Yatırımlardaki Payı (%)

Dönemler	Pay (%)
1948-54	14.3
1955-59	18.3
1960-69	29.8
1970-79	35.5
1980-89	21.6
1990-03	20.2

Kaynak: M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İTO, 2004, s.30

İmalat sanayinde kamu yatırımlarının payının düşmesi, bir tarafta düşüş olurken diğer tarafta yani imalat sanayinde özel sektörün payının arttığı anlamına gelmektedir.

Tablo.82: İmalat Sanayi Yatırımlarında Kamunun Payı (%)

Dönemler	Pay (%)
1950-59	52.5
1960-69	38.6
1970-79	44.1
1980-89	35
1990-03	5.5

Kaynak: M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İTO, 2004, s.

Tablo.83: 2000-2004 Yılları Arasında Sanayi Sektöründe Çalışan İşgücü Miktarı

	2000	2001	2002	2003	2004
İstihdam	11.951.493	9.915.098	9.915.795	9.764.414	11.422.797

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=461

Tablo.84: İstihdamda İmalat Sanayi Payı (%)

Dönemler	Pay (%)
1978-80	10.3
1981-82	10.4
1983-90	14.9
1993-95	14.9
1996-03	16.3

Kaynak: M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı, İTO, 2004, s.28

Sanayi sektöründe istihdamın dalgalı bir seyir izlediğini ancak dönem sonunda az bir farkla dönem başı değerinden daha düşük olduğu görülmektedir. Buna yaşanan krizlerin, gelişen teknolojinin ve özelleştirme furcasıyla belli sayıda işgücünün işsiz

kalmasının neden olduğu söylenilebilir. İstihdamda imalat sanayinin payı ise 23 yılda yaklaşık yüzde 50 artmıştır.

‘Yeni Ekonomi’ kavramının tartışıldığı günümüzde sanayi sektöründe ağırlığı olan imalat alt sektöründe teknolojinin varlığı ve yeterliliği sorgulandığında; düşük teknoloji kullanımının sektör içerisinde büyük payı olmasına rağmen son yıllarda bu değerinde düşüş yaşandığı, yüksek ve orta dereceli teknoloji kullanımının ise artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Tablo.85: Toplam İhracat İçinde İmalat Sanayi Sektörlerinin Teknoloji Ağırlıklarındaki Değişim

Teknoloji Seviyesi	1996	%	2003	%
Yüksek Teknoloji	1.349	5,8	4.107	8,7
Orta Teknoloji	4.093	17,6	13.306	28,2
Düşük Teknoloji	14.915	64,2	26.680	56,5
TOPLAM	23.224	100,0	47.253	100,0

Kaynak: R. Karluk, Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm, 2005, s.233

3.3. Hizmetler Sektöründe Yapısal Değişim

3.3.1. Atatürk Döneminden Planlı Döneme Kadar Hizmetler Sektörü

I. İzmir İktisat Kongresi ‘nde hizmet sektöründe özellikle bankacılık ve ulaştırma alanlarında yenilikler sağlanması amaçlanmıştı. Bu bağlamda öncelikle tarımsal alanda faaliyet gösteren Ziraat Bankası yeniden yapılandırıldı. 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. “1926 yılında bankacılık sisteminin oluşumu şöyleydi: Anadolu ‘da faaliyet gösteren 11 mahalli banka, İstanbul’ da kurulmuş 5 büyük banka ve Ankara ‘da çalışan 1 banka...” (Tokgöz, 2001)

Ulaştırma alanında ağırlık demiryollarına verilmişti. “Çıkarılan çeşitli yasalarla, yabancıların elinde bulunan demiryolu ağının satın alınması ve yenilerinin yapılması için hükümete yetki verildi ve uygulama da bu yönde oldu.” (Kepenek ve Yentürk, 2001). Kısaca demiryolu ağlarının millileştirilmesine karar verildi ve özel teşebbüsten çok devlet eliyle yapılandırılması gerektiğine inanıldı. Buna bağlı olarak Atatürk dönemi boyunca yabancılardan alınan 1929 km. demiryoluna ek olarak 3360 km.

demiryolu ağı oluşturuldu (Tokgöz, 2001). Ayrıca 1927 yılında kurulan Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi 1929 yılında isim değiştirerek Devlet Demir Yolları ve Limanlar İşletmesi Umum Müdürlüğü adını aldı ve bu ismi 1953 yılına kadar muhafaza etti. Ancak deniz yolu taşımacılığına bu dönemde gereken özen gösterilememiştir. Buna rağmen 1 Temmuz 1926 yılında kabul edilen Kabotaj Kanunu ile Türkiye 'deki limanlar arasında yük taşıma ve bu limanların işletilmesi hakkının sadece Türk gemilerine ve Türk gemicilerine verilmesi hiç de azımsanacak bir olay değildir.

Ulaştırma alanında yapılan reformlara 1930-1940 döneminde de devam edildi. Nitekim 1933 yılında Denizyolları İşletmesi kuruldu. 1933 yılında ise Hava Yolları Devlet İşletmesi Dairesi kuruldu.

Bankacılık alanındaki gelişmeler bu dönemde de hız kesmedi. Dönemin en önemli bankacılık olayı olarak ise 1931 yılında T.C. Merkez Bankası 'nın faaliyete geçişini söyleyebiliriz. Emisyon yaratma gücünü, Lozan Anlaşması 'na bağlı olarak tekelinde bulunduran Osmanlı Bankası 'ndan alan Merkez Bankası ile birlikte o dönemde Sümerbank, Etibank, Denizbank, İller Bankası, Halk Bankası ve Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası faaliyet göstermekteydi. Bununla beraber faaliyet gösteren 8 yabancı banka 1936 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Tokgöz, 2001).

1930-1940 döneminde, eğitim alanında önemli bir adım atılarak 17 Nisan 1940 tarihinde Köy Enstitüleri kuruldu. Bu sayede kırsal kesimin ihtiyacı olan öğretmen açığı kapatılmaya çalışıldı. Her ne kadar daha sonraları öğretmen okullarına dönüştürülseler de köy enstitüleri yetiştirdiği nitelikli elemanlar sayesinde önemli bir açığı kapatma da yardımcı olmuştur. Nitekim 1940 yılında Türkiye 'de toplam nüfus 17.820.950 kişi ve bunun %49,9 'unu erkekler ve %50,1 'ini kadınlar oluşturuyorken, erkek nüfusun %33,9 'u; kadın nüfusun %11,2 'si okur-yazardı. 1945 yılında toplam nüfus 18.790.174 kişi olup bunun %50,3 'ünü erkekler, %49,7 'sini kadınlar oluşturuyordu ve sırasıyla %41,9 ve %16,1 okur-yazarlık oranına sahiptiler. Dönem sonunda ise toplam nüfus miktarı 20.947.188 olarak sayılmış, buna göre erkeklerin, nüfusun %50,3 'ünü, kadınların ise nüfusun %49,7 'sini oluşturduğu belirtilmiştir. Bu rakamlar eşliğinde okur-yazarlık oranları ise erkek nüfusun %47,1 'i ve kadın nüfusun %20,1 'i

oranlarında gerçekleşerek dönem boyunca istikrarlı bir artışın olduğu gözlemlenmiştir (Baysal, 1984).

II. Dünya Savaşı 'nın bitimiyle Amerika Birleşik Devletleri 'nin o dönemki Dışişleri Bakanı General George Marshall ülkesinin savaşta yara alan Batı Avrupa ülkelerine yardım edeceğini söylemesinin ardından Türkiye de bu yardımlardan payına düşeni almak için harekete geçmiştir. Buna bağlı olarak, Marshall yardımlarının hizmetler sektörü ile ilgili olan kısmını “*Marshall Planı Özel Teşebbüs Fonu'ndan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası proje, Karayolları Genel Müdürlüğü malzeme ve eğitim, Devlet Su İşleri teçhizat ve Elektrik Etüd İdaresi sondaj makinesi kredisi*” kullanması şeklinde özetleyebiliriz. Ayrıca yine bu yardımlarla hükümetin altyapı çalışmalarını devlet eliyle gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir (Tokgöz, 2001).

Bu dönemde de bankacılık alanında yeni oluşumlar mevcuttu. 1944 yılında Yapı ve Kredi Bankası, 1946 yılında Garanti Bankası, 1948 yılında Akbank kurulmuştur. Nitekim adı geçen bankalar hala Türkiye 'de ve dünyanın çeşitli noktalarındaki şubeleriyle yurt dışında faaliyetlerine devam etmektedir.

Tablo.86:Bankalar Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Payı

Yıllar	Toplam Mevduatta Paylar			Toplam Kredilerde Paylar		
	Yabancı Bankalar %	Özel Türk Bankaları %	Devlet Bankaları %	Yabancı Bankalar %	Özel Türk Bankaları %	Devlet Bankaları %
1939-1945	19	33	48	15	28	57
1946-1950	17	39	44	13	28	59
1950	14	41	45	12	30	58

Kaynak: Y. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 2002, s:126

Tablodan da görüldüğü üzere dönem boyunca yabancı bankaların toplam mevduattaki payları düşerken özel Türk bankalarının toplam mevduattaki payları yükselmiştir. Ancak devlet bankalarının paylarının yüksek olması halkın dönem boyunca yabancı ve özel sermayeli bankalarla güven problemi yaşadığının bir kanıtı olabilir. Benzer şekilde toplam kredilerde devlet bankalarının ezici üstünlüğü söz konusudur.

1950-1960 dönemi başında gerçekleşen hükümet değişikliği sonucunda iktidara gelen yeni partinin kurucularının tarım kökenli olması sonucunda doğal olarak tarım

sektörüne verilen önemin sanayi ve hizmetler sektörlerini aşmasına rağmen döneme damgasını vuran sektör hizmetler sektörü olmuştur. Nitekim Tablo 151'den de bu durum açıkça görülebilir.

Tablo.87: Hizmetler Sektörünün GSYİH' daki %Payları, 1948-1960
(Cari Faktör Fiyatları İle)

	Hizmetler
1948-1949	42.9
1950-1953	42.4
1954-1956	45.3
1957-1960	43.6

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.110

Sektörlerin GSYİH içindeki paylarına baktığımızda da, tarım sektörünün altın yıllarını yaşadığı 1950-1953 dönemi dışında hizmetler sektörünün toplamda en büyük paya sahip olduğu görülmektedir.

Hizmetler sektöründeki istihdam hakkında yorum yapabilmek için Tablo 88'e bakılmasında fayda vardır.

Tablo.88: İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Bilinmeyen
1950	85.7	7.4	6.9	...
1960	74.9	9.6	10.3	5.2

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.111

İstihdam açısından, ülkenin bir tarım ülkesi olma niteliğini kaybetmediğini ve hatta yeni gelen hükümetin tarıma büyük önem verdiğini hatırlayarak büyük orandaki istihdamın bu sektörde bulunduğunu fakat hizmetler sektörünün istihdam yapısının da olumlu yönde değişerek dönem sonunda tarım sektöründe istihdamın yön değiştirerek sanayi ve hizmetler sektörlerine kaydığı görülmektedir.

Hizmetler kesiminde hangi alt grupların nasıl gelişim kaydettikleri sorusuna yanıt verebilmek amacıyla da Tablo 89'un incelenmesi yeterli olacaktır.

Tablo.89: Seçilmiş Yıllarda Hizmet Alt Kesimleri

	1946	1950	1955	1960
Hizmetler	39,0	43,7	45,0	44,9
İnşaat	8,2	8,7	12,4	10,8
Ticaret	17,4	16,2	17,4	20,4
Ulaştırma- Haberleşme	11,7	11,4	13,3	15,6
Mali Kuruluşlar	3,9	3,0	4,7	5,3
Konut Gelirleri	27,8	23,8	17,6	13,1
Devlet Hizmetleri	17,9	19,8	18,0	16,8
Diğerleri	13,1	17,1	16,6	18,0

Kaynak: Y. Kepenek ve N. Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 2001, s.116

Tablodan da görüleceği üzere en dikkat çekici gelişme ticaret ve ulaştırma-haberleşme alanlarında olmuştur. Ulaştırma-haberleşme alanında yaşanan gelişmelere şaşırılmaması gereklidir. Nitekim dönem itibariyle yararlanılan ABD patentli yardımlarda özellikle karayolu taşımacılığına önem verilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda “yurdun demir ağlarla örülmesi” tam anlamıyla gerçekleşmeyerek yarım kalmıştır. “ Karayolları, toplam yolcu taşımacılığında, 1950’de yüzde 46 dolayında, yük taşımacılığında ise yüzde 17 dolayında bir paya sahipti. 1960’ta bu oranlar sırasıyla yüzde 67 ve yüzde 37’ye yükseldi” (Kepenek ve Yentürk, 2001). Bu noktada belirtmekte fayda vardır ki, karayollarına verilen bu önem neticesinde Türk insanının yıllarca sürececek olan otomobil sevdası gönüllerde yeşermeye başlamış, otomotiv sektörünün gelişmesi için ilk adımlar atılmıştır. Nitekim 1964 yılında Vehbi KOÇ önderliğinde Türkiye’nin ilk yerli otomobili ANADOL üretilmeye başlanmıştır.

Karayollarına hem kamu hem de özel sektörün önem vermesinin yanında 1955 yılında Türk Hava Yolları Anonim ortaklığı kurularak hava taşımacılığında da önemli adımlar atılmış ve yapılan imar iskan işlerine hava limanlarının yapımı da eklenmiştir. Aynı şekilde deniz taşımacılığında da bazı yapılanmalar olmasına rağmen bu alanda istenilen seviyeye ulaşılamamıştır.

3.3.2. Planlı Dönemde Hizmetler Sektörü

1960’lı yıllarla birlikte ülke ekonomisinde planlı kalkınma yıllarının başladığı görülmektedir. Bu dönemde hazırlanan I. BYKP hedeflerine hizmetler sektöründe

ulaşılması bu sektörde gerçekleşen gelişmenin hız kesmeden yoluna devam ettiğini göstermektedir.

I. BYKP çerçevesinde 59.5 milyar TL. olarak öngörülen yatırımların %20.3'ü inşaat sektörüne ve %13.7'si de ulaştırma sektörüne ayrılmıştır. Buna rağmen gerçekleştirmeler; inşaat sektöründe %22.3, ulaştırma sektöründe ise %15.7 şeklinde olmuştur. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ise yatırımların %17.9'u inşaat sektörüne, %16.1'i ulaştırma sektörüne gitmiştir (Aktan, 1978).

Bu sektöre bağlı olan alt sektörlerdeki gelişmeleri incelenecek olursa;

Tablo.90: Demiryolu Taşımacılığında Gelişmeler (1960-1970)

Yıllar	Ana hat Uzunluğu (km)	Yolcu Sayısı	Yük Taşınması
1960	7.895	96.798	14.268
1970	7.895	104.041	14.898

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.139

Bir önceki dönemde devletin demiryolu yapımından vazgeçme kararının bu dönemde de devam ettiği görülmektedir. Buna rağmen yolcu sayısında bir artış kaydedilmiştir. Deniz ticaretinde ise istenilen gelişmeler kaydedilememiştir. Buna rağmen bazı limanların tamamlanması yabancı sermaye ile sağlanmıştır. Hava taşımacılığında da gelişmenin kaydedilmediğini 1960 yılında 31 olan uçak sayısının 1970 yılında 17'ye düşmesi ile anlıyoruz. Buna rağmen 1960 yılında 22.658 olan sefer sayısı, 1970 yılında 29,458'e; 1960 yılında 305,963 olan yolcu sayısı ise 1970 yılında 1,095,191'e yükselmiştir. Dönem başında elde edilen verilerden toplam telefon abonesi sayısının 180 bin, 1960 yılında gönderilen mektup sayısının 234 milyon, gönderilen mektup sayısının ise 1353 bin olduğunu görüyoruz Son olarak turizm alanına bakılacak olursa; 1960 yılında ülkeye gelen turist sayısının 124 bin ve ülkeden yurt dışına çıkan vatandaş sayısının 28 bin olmasına rağmen dönem sonunda, 1970 yılında her iki alanda da artışlar kaydedilerek gerçekleştirmelerin sırasıyla 725 bin ve 516 bin olduğu görülmektedir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

III. BYKP döneminde (1973-1977), GSMH'da hizmetler sektörünün payının %50 olarak tutulması ve özellikle sanayi sektörünün payının artırılması amaçlanmıştır.

Ancak çeşitli sebeplerle sanayi sektöründe istenilen seviyelere ulaşılamamasına rağmen hizmetler sektörü hedefleri aşmıştır.

Karayollarında 24 tane otoyolun dönem sonu itibariyle tamamlandığını, devlet ve il yolları kapsamında asfalt yol uzunluğunun 35,810 km. toplam yol uzunluğunun 60,761 km. olduğu, köy yollarında henüz asfaltlama işlemlerinin yapılmadığı, toplam köy yolu uzunluğunun 172,103 km. olduğu ve genel toplamın ise 232,888 km. ile dönem başından yaklaşık 10.300 km. daha fazla olduğu görülmektedir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004). Bununla birlikte, yolcu taşımacılığında karayollarının payı da %91,4'e çıkmıştır (Ataç, 2002).

Demiryollarında ise geçen iki dönemin aksine yapım çalışmalarının olduğu ve bunun sonucunda toplam ana hat uzunluğunun 8,397 km. 'ye çıktığı görülmektedir. Yolcu sayısında da artış devam ederek 113,937 kişiye ulaşmıştır (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

Havayolu taşımacılığındaki gelişmelere bakacak olursak;

Tablo.91: Havayolu Taşımacılığındaki Gelişmeler (1970-1980)

Yıllar	Uçak Sayısı	Sefer Sayısı	Yolcu Sayısı
1970	17	29,458	1,095,191
1975	22	30,650	2,274,073
1976	25	35,516	2,861,695
1977	23	36,776	3,195,980
1978	24	33,680	2,668,939
1979	22	34,744	2,929,879
1980	21	21,458	1,590,416

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.141

Dönem boyunca havayolu taşımacılığında uçak, sefer ve yolcu sayısı bakımından istikrarın yakalanamadığı açıktır.

Haberleşme alt sektöründe ise özellikle telefon alanında gelişme şaşırtıcıdır. 1975 yılında 681.000 olan abone sayısı, 5 yıl sonra, 1980 yılında 1,148,000 kişiye çıkmıştır. Yani yaklaşık iki katı oranında bir artış gerçekleşmiştir. Bununla birlikte televizyon denilen "sihirli kutu" ile yeni yeni tanışan ülke insanın 1975 yılında 999.000'i, 1980 yılında ise 3,433.000'i bu yüzyılın icadına sahip olmuştur. Dikkat

edilirse bu alanda beş yıl içinde yaklaşık 3,5 katlık bir artış sağlanmıştır. Kırsal alanda ise telefon aboneliği sayısı 1975 yılına 3.427 kişi iken 1980 yılında 7.795 kişiye ulaşmıştır (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

1970 yılında ülkeye gelen turist sayısı 725.000'den 1980 yılında 1,288,000 kişiye yükselmiştir. Aynı zaman dilimlerinde ülkeden çıkan vatandaş sayısı 516.000'den 1,795,000 kişiye çıkmıştır. 1975 yılında 201 milyon dolar turizm geliri elde edilirken 155 milyon dolar turizm gideri yapılmıştır; 1980 yılında 326 milyon dolar turizm geliri elde edilirken, 104 milyon dolar turizm gideri gerçekleştirilmiştir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

3.3.3. Dışa Açılım Yıllarında Hizmetler Sektörü

Tablo.92: 1980'li Yıllarda Hizmetler Sektörünün GSYİH' daki Nispi Payı (%)

Yıllar	Hizmetler
1981	56,3
1984	57,9
1987	57,1
1990	56,6

Kaynak: H. Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2002, s.209

Tablo 92 yardımıyla, ilgili dönem boyunca hizmetler sektörünün GSMH içindeki payının düşmediğini, gelişme ivmesinin azalmadığı görülmektedir. Buna rağmen, V. BYKP çerçevesinde yıllık ortalama katma değer hızı yüzde 6,5 olarak tahmin edilen hizmetler sektöründe, gerçekleşme yüzde 5 olarak ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde hizmetler sektörünün mali müesseseler alanında banka kesimine değinilecek olursa, 1980'li yılların başında 44 tane bankanın faaliyette olduğu görülmektedir. “Özellikle faizlerin serbest bırakılması ve yeni ticaret bankalarının kurulmasına izin verilmesi bankacılık sektörünü hızla büyütmeğe başlamıştır. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile ilgili olarak sırasıyla 1984 ve 1989 yıllarında çıkarılan 30 ve 32 sayılı kararnamelerle tam bir serbestiye gidilmiş ve banka sistemi dışarıdan büyük ölçüde kaynak elde etme olanağına kavuşmuştur” (Ataç, 2002).

Demiryolu taşımacılığında ray uzunluğunun az da olsa arttırıldığını ve dönem sonunda 8,429 km.ye ulaştığı görülmektedir. Yolcu sayısındaki artış ise devam etmiş ve 139,089 kişi olmuştur. Havayolu taşımacılığında ise belirgin artışlardan söz edilebilir. Nitekim uçak sayısı en yüksek seviyesine ulaşarak dönem sonunda 35 adede ulaşmıştır. Dönem sonu itibariyle 44,496 sefer gerçekleştirilmiş olup bu seferlerde 4,574,497 yolcu taşınmıştır. 1980 yılı ile birlikte Irak-Türkiye ham petrol boru hattı ile yapılan toplam taşıma 20232 bin ton iken 1990 yılında 45670 bin ton olmuştur. Haberleşme alanında telefon abonesi sayısı 1990 itibariyle 6.862.000 olurken televizyon sayısı 12.988.000'e ulaşmıştır. Ülkeye gelen turist sayısı 1990 yılında 5.389.000 iken ülkeden çıkan vatandaş sayısı 2.917.000 olarak kayıtlara geçmiştir. 1990 itibariyle elde edilen turizm geliri 3225 milyon dolar iken turizm gideri 520 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004)

3.3.4. 1990'lı Yıllarla Birlikte Hizmetler Sektörü

VI. BYKP çerçevesinde GSYİH içinde hizmetler sektörünün payının yüzde 47,5'ten yüzde 47,1'e düşürülmesi; toplam üretim içinde ise ilgili sektörün payının yüzde 40,1'den yüzde 39,4'e düşürülmesi hedeflenmiştir. Yıllık ortalama katma değer artış hızı ise yüzde 4,1 olarak öngörülmüştür. Ancak katma değer artış hızı beklentileri, diğer sektörlerde olduğu gibi hizmetler sektöründe de arzu edilen değerlere ulaşamamıştır. 1995 yılında uygulamaya konulan bir yıllık program doğrultusunda hizmetler sektöründe büyüme hızının, bir önceki dönemde yaşanan hüsrarla bağlantılı olarak, yüzde 4,3 olacağı tahmin edilmişken gerçekleşme yüzde 6,3 olarak oluşarak beklentileri aşmıştır. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ise yüzde 5,1 ila 6,8 olacağı tahmin edilen yıllık ortalama büyüme hızı, dönem sonunda yüzde 4,5 olarak gerçekleşmiştir (DPTa; DPTc; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

Tablo.93: Ticaret Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	74.912	760.919	1.587.691	3.022.315	23.906.513
1987 Fiyatlarıyla	16,868	18,445	20,587	22,413	26,608

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.7-9

Tablo.94: Ticaret Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	19.1	19.7	20.5	20.5	20.0
1987 Fiyatlarıyla	12.3	-7.6	11.5	8.9	12.0

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.8-10

Ticaret alt sektörünün üretim değeri artarken, GSMH içindeki payı dönem sonunda dönem başı değeriyle hemen hemen aynı kalmıştır.

Tablo.95:Ulaştırma Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	46,490	514,110	981,070	1.941.574	17.645.564
1987 Fiyatlarıyla	10.123	11.835	12.511	13.458	15.655

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.7-9

Tablo.96: Ulaştırma Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	11.8	13.3	12.6	13.1	14.2
1987 Fiyatlarıyla	11.9	-2.0	5.7	7.6	5.5

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.8-10

Ulaştırma alt sektörünün üretim değeri artarken, 1987 fiyatlarıyla dönem sonunda GSMH içindeki payında bir azalma meydana gelmiştir.

Tablo.97: Mali Müesseseler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	12.660	115.011	322.590	732.340	4.698.024
1987 Fiyatlarıyla	2,496	2,417	2,424	2,476	2,958

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.7-9

Tablo.98: Mali Müesseseler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	3.2	3.0	4.2	5.0	3.8
1987 Fiyatlarıyla	2.0	-1.5	0.3	2.2	0.9

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.8-10

Mali müesseseler alt sektörünün üretim değeri artarken, ulaştırma sektöründe olduğu gibi, 1987 fiyatlarıyla dönem sonunda GSMH içindeki payında bir azalma meydana gelmiştir.

Tablo.99: Konut Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	13.218	127.918	249.169	442.935	5.772.955
1987 Fiyatlarıyla	4,616	5,117	5,224	5,352	5,649

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.7-9

Tablo.100: Konut Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	3.4	3.3	3.2	3.0	4.6
1987 Fiyatlarıyla	2,5	2.8	2.1	2.4	0.0

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.8-10

Daha önceki iki alt sektörde olduğu gibi, konut alt sektöründe üretim değeri artarken 1987 fiyatlarıyla GSMH içindeki payı azalmıştır.

Tablo.101: Serbest Meslek ve Hizmetler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Değeri

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	14.415	142.795	287.000	554.080	4.430.360
1987 Fiyatlarıyla	1,926	2,098	2,252	2,399	2,688

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.7-9

Tablo.102: Serbest Meslek ve Hizmetler Alt Sektörünün GSMH İçindeki Payı (%)

	1990	1994	1995	1996	2000
Cari Fiyatlarla	3.7	3.7	3.7	3.8	3.6
1987 Fiyatlarıyla	8.1	-4.3	7.3	6.5	6.1

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, DPT, 2004, s.8-10

Serbest meslek ve hizmetler alt sektöründe üretim artarken GSMH içindeki payı hem cari fiyatlarda hem de 1987 fiyatlarında azalış kaydedilmiştir.

Demiryolu ulaşımında, ana hat uzunluğu, ilk iki yıl sadece 1 km.lik kayıp yaşanmasına rağmen dönem sonunda 242 km.lik artış yaşamıştır. Buna göre 1990 yılında 8.429 km. olan ana hat uzunluğu 2000 yılında 8.671 km.' ye çıkmıştır. Yolcu sayısında ise diğer dönemlerin aksine büyük oranlı bir düşüş söz konusudur. 1990 yılında taşınan yolcu sayısı 139,089 bin kişi iken 2000 yılında 85,343 bin kişiye düşmüştür. Bu düşüşe neden olarak karayolu taşımacılığında yaşanan gelişmeler ve firmalar arası artan rekabet sonucu yolcu tercihlerinin bu yönde değişmesi gösterilebilir. Denizyolu taşımacılığında ise hem yük gemisi hem yolcu gemisi hem de tanker sayılarında artışlar yaşanmıştır. Havayolu taşımacılığında oldukça olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1990 yılına 35 olan uçak sayısı 2000 yılında 73'e çıkmıştır. Bu değer dönem başı değerin iki katından daha fazladır. Sefer sayısı da artarak dönem sonunda 117,916 rakamına ulaşmıştır. Bu alanda en büyük artış taşınan yolcu sayısında yaşanmış olup, 1990 yılında 4,574,497 kişi hava taşımacılığını tercih etmişken, 2000 yılında 12,030,747 kişi tercihini bu yönde kullanmıştır. Haberleşme alt sektörüne gelince; 1990 yılında 6862 bin kişi telefon abonesi iken 2000 yılında bu rakam 18395 bin kişiye çıkmıştır. İlgili dönemde haberleşme alanında gerçekteşen en önemi gelişme, küreselleşen ve teknolojiye hayal edilemeyecek noktalara gelen dünyada insanoğlunun son oyuncağı olan mobil telefonların Türkiye'de de kullanılmaya başlanması olmuştur. 1996 yılında mobil telefon abonesi 806 bin kişi iken 2000 yılında bu rakam 13498 bin kişiye ulaşmıştır. Bunun anlamı sadece dört yılda mobil telefon abone sayısının yaklaşık 17 kat artmasıdır. Bu muazzam bir artıştır. Bununla birlikte 1990 yılında 1432 milyon adet mektup yollanmışken 2000 yılında 1025 milyon adet mektup yollanmıştır. Bu durumda teknolojinin nimetlerinden yararlanan Türk halkının tercihini daha kısa ve zahmetsiz yollarla haberleşme alanında kullandığı açıktır. Ayrıca 1990 yılında 1300 bin adet olan televizyon sayısı 2000 yılında bu değer iki katından fazla artarak 2982 bin adete ulaşmıştır. Türkiye'ye 1990 yılında 5,389 bin kişi turist olarak giriş yapmışken, on yıl sonra, 2000 yılında bu rakam 10,428 bin kişiye çıkmıştır. Aynı yıllarda, sırasıyla, 2,917 bin ve 5,284 bin vatandaş ülkeden çıkış yapmıştır. Bu rakamlar doğrultusunda elde edilen turizm geliri 1990'da 3,225 milyon dolar iken 2000 yılında 7,636 milyon dolara çıkmıştır. Turizm gideri ise 1990 yılında 520 milyon dolar iken 2000 yılında 1,711 milyon dolar olarak gerçekteşmiştir (Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2004).

3.3.5. 2000’li Yıllarla Birlikte Hizmetler Sektörü

VIII. BYKP çerçevesinde hizmetler sektörünün yıllık ortalama katma değer artış hızının yüzde 7,5 olması öngörülmüştür. Plan dönemi sonunda ise hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payının yüzde 62,2’ye çıkması hedeflenmiştir. 1998 fiyatlarıyla hizmetler sektörünün üretimdeki payının yüzde 53,2; yıllık ortalama artış hızının ise yüzde 6 olması tahmin edilmiştir.

Tablo.103: Hizmetler Sektörünün Büyüme Hızı

% Artış	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Hizmetler	8,9	-7,7	7,5	6,7	10,2	8,2

Kaynak:

http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarverapolar/rapor/bddk/BDDK_YILLIK_RAPOR_2005.pdf

İlgili plan döneminde hizmetler sektörünün büyüme hızı, 2001 yılında yaşanan krizin etkisiyle, yıllık ortalama yüzde 5,3 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo.104: Hizmetler Sektöründe Faaliyet Kollarına Göre GSMH (.000 000 TL.)

Yıllar	Ticaret			Ulaştırma Ve Haberleşme			Mali Müesseseler			Konut			Ser.Mes. ve Hizmetler		
	Değer	(1)	(2)	Değer	(1)	(2)	Değer	(1)	(2)	Değer	(1)	(2)	Değer	(1)	(2)
2000	26.608	22,3	12	15.655	13,1	5,2	2.958	2,5	0,9	5.649	4,7	0,0	2.688	2,3	6,1
2001	24.096	22,4	-9,4	14.820	13,7	-5,3	2.666	2,5	-9,9	5.769	5,4	2,1	2.484	2,3	-7,6
2002	26.741	23	11	15.715	13,5	6	2.476	2,1	-7,1	5.873	5	1,8	2.669	2,3	7,4
2003	28.902	23,5	8,1	17.028	13,8	8,4	2.319	1,9	-6,3	5.957	4,8	1,4	2.808	2,3	5,2
2004	32.613	24,1	12,8	18.193	13,4	6,8	2.344	1,7	1,1	6.066	4,5	1,8	3.032	2,2	8
2005	35.019	24	7,4	19.791	13,6	8,8	2.339	1,6	-0,2	6.160	4,2	1,5	3.256	2,2	7,4

(1) Sektör payları (%) (2) Gelişme hızı (%)

Not: Tablodaki rakamlar yuvarlanmıştır.

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=494

Faaliyet kollarına göre GSMH değerleri incelendiğinde; ticaret alt sektörünün dönem sonunda, dönem başına göre sektör içindeki payının artmasına rağmen gelişme hızının düştüğü görülmektedir. Ulaştırma ve haberleşme alanında ise hem sektör içindeki pay artmıştır, hem de gelişme hızı artmıştır. Mali müesseseler için durum pek de parlak değildir. Dönem sonunda hem sektör içindeki payları düşmüş hem de gelişme

hızları azalmıştır. Konut alt sektöründe, dönem sonunda sektör içindeki payı azalsa bile gelişme hızı artmıştır. Bunu, özellikle dönem sonunda ‘mortgage’ sisteminin yasalaşma sürecine girerek, ‘kira öder gibi ev sahibi olma’ kampanyalarının başarıyla yürütülmesi ve yoğun talep karşısında üretim ve hizmet artışıyla açıklanabilir. Serbest meslek ve hizmetler alt sektörünün sektör içindeki payı hemen hemen sabit kalmasına rağmen gelişme hızı artmıştır.

Hizmetler sektörünün alt kesimlerinin bazılarını daha detaylı incelenecek olursa:

Demiryolu hat uzunluğu 2003 yılında artmıştır. Ancak artış yeterli düzeyde gerçekleşmemiştir. Gelişmiş ülkelerde demiryolu taşımacılığına verilen önem hafızalarda oldukça gerçekleştirilen artışların bir anlam ifade etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, teknolojiye bu alanda da yararlanan gelişmiş ülkelerde demiryolu taşımacılığı ile hava yolu taşımacılığı zamanlama açısından rekabet etmekten, 1950’lerden itibaren dış kaynaklı beklentiler doğrultusunda demiryoluna verilen önemin azalması üzüntü vericidir.

Ulaştırma alanında ağırlığı bulunan karayolu taşımacılığında elde edilen veriler aşağıdaki gibidir:

Tablo.105: Şehirlerarası Yolcu Taşıma Potansiyeli

Yıllar	Firma Sayısı	Otobüs Sayısı	Toplam Koltuk Kapasitesi
1995	506	5.224	254.512
1996	431	5.044	231.336
1997	482	7.305	330.062
1998	524	8.822	395.871
1999	527	8.649	382.244
2000	581	9.936	432.894
2001	556	9.602	408.257
2002	573	9.187	389.157
2003	575	9.468	398.452
2004	634	9.520	402.492

Kaynak: <http://www.ulastirma.gov.tr/ubak10.pdf>

Dönem boyunca şehirlerarası yolcu taşımacılığı gelişme kaydetmiştir. Firma sayısı ve bununla bağlantılı olarak otobüs sayısı ve koltuk kapasitesi de artmıştır. İktisadi anlamda kâr elde etmeye çalışan firmalar, ilgili piyasada sayılarını arttırdıklarına göre talep oranının yüksek olduğunu ve normal kârdan daha yüksek bir

kârın mevcut olduğu söylenebilir. Ancak uluslar arası yolcu taşımacılığı için aynı şeyler söylenemez.

Tablo.106: Yıllara Göre Uluslar arası Yolcu Taşıma Potansiyeli

Yıllar	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Firma Sayısı	181	152	156	145	148	157	138	155	144	142
Otobüs Sayısı	2.037	1.713	1.633	1.323	1.326	1.770	1.571	1.578	1.416	1.721
Toplam Kapasite	101.795	85.959	82.811	64.883	66.143	83.950	77.419	76.036	67.986	66.325

Kaynak: <http://www.ulastirma.gov.tr/ubak10.pdf>

Tablo.107: Yıllara Göre Uluslar arası Yolcu Taşıma Faaliyetleri

Yıllar	Sefer Sayısı	Yolcu Sayısı	Ücret (USD)	Ücret (000 TL.)
1995	62.100	1.339.268	6.741.417	584.169.638
1996	58.108	1.270.960	8.171.966	1.131.876.023
1997	41.781	933.727	8.128.529	1.386.625.220
1998	27.253	619.051	4.988.113	1.579.253.484
1999	49.514	1.095.692	16.648.328	4.656.934.728
2000	33.469	706.388	6.286.212	4.963.837.881
2001	54.061	934.130	9.165.134	8.615.973.359
2002	65.902	1.061.840	16.715.104	15.633.222.280
2003	69.365	1.144.649	12.312.426	21.765.991.915

Kaynak: <http://www.ulastirma.gov.tr/ubak10.pdf>

1995'ten itibaren elde edilen verilerden firma, otobüs sayıları ve toplam kapasitenin azaldığını, sefer sayısındaki artışa rağmen yolcu sayısının düştüğü görülmektedir. Ücretlerdeki yükseliş dolar kuruna bağlı olarak artmıştır denilebilir.

Tablo.108: Yıllar İtibariyle Havacılık İşletmelerine Ait Uçak Sayısı ve Koltuk Kapasitesi (1)

Yıllar	İşletme Çeşidi	İşletme Say.	Hava Aracı Say.	Koltuk Kap.(2)
1998	Havayolu	10	125	21.714
	Hava Taksi	50	214	1.148
	Genel Hav.	33	180	696
	TOPLAM	93	519	23.558
1999	Havayolu	9	123	21.405
	Hava Taksi	56	228	1.225
	Genel Hav.	45	192	779
	TOPLAM	110	543	23.409
2000	Havayolu	11	127	22.250
	Hava Taksi	57	228	1.225
	Genel Hav.	51	192	685
	TOPLAM	119	547	24.160
2001	Havayolu	14	145	25.305
	Hava Taksi	57	228	1.225
	Genel Hav.	47	172	489
	TOPLAM	118	545	27.019
2002	Havayolu	14	151	26.696
	Hava Taksi	51	213	1.072
	Genel Hav.	41	146	679
	TOPLAM	106	510	28.447
2003	Havayolu	13	150	27.124
	Hava Taksi	50	131	700
	Genel Hav.	33	152	330
	TOPLAM	96	433	28.154
2004	Havayolu	15	188	33.259
	Hava Taksi	49	129	690
	Genel Hav.	34	156	338
	TOPLAM	98	473	34.287

(1) SHGM; kesin kayıtlarının bulunmadığı durumlarda yaklaşık ve tahmini değerler kullanılmıştır.

(1) Yaklaşık sayılarla 120 toplam uçak ile 50 Zirai Mücadele İşletmesi Dahil edilmemiştir.

(2) SHGM kayıtlarında Genel Hav. Ve Hava Taksi İşletmeleri'ne ait bazı uçakların koltuk sayıları belli olmadığı için yaklaşık ve bazı bazıları tahmini değerlerdir.

Kaynak: <http://www.ulastirma.gov.tr/ubak10.pdf>

Tablo 108 yardımıyla havayolu taşımacılığındaki gelişmeler daha net görülebilmektedir. Verilerin oluşturulduğu yıldan, son veri yılına kadar hava taşımacılığı alanında toplam işletme sayısında artış ortaya çıkmıştır. Buna rağmen hava aracı sayısı azalmıştır. Bu azalış özellikle hava taksi ve genel havacılık alanlarında kullanılan araçların azalmasından kaynaklanmıştır. Havayolu taşımacılığında ise kullanılan hava aracı sayısı artmıştır fakat diğer alanlardaki azalışı toplamda pozitif artışa yükseltecek kadar olmamıştır. Dikkat çekici unsur, koltuk kapasitelerindeki artıştır. Buna neden olarak, gelişen uçak teknolojisinin konforlu, rahat ve kapasitesi yüksek hava araçları üretilmesini sağlaması gösterilebilir.

Türkiye’de, hava yolu işletmelerinin uçak, koltuk ve kargo kapasiteleri 2004 yılı sonu itibariyle aşağıdaki gibidir:

**Tablo.109: Havayolu İşletmelerinin Uçak, Koltuk ve Kargo Kapasiteleri
(2004 Yılı Sonu İtibariyle)**

İşletme Adı	Filo Uçak Sayısı	Koltuk Kapasitesi	Kargo Kapasitesi (TON)	Yolcu Uçağı Sayısı	Kargo Uçağı Sayısı
THY A.O.	76	12.268	38.000	75	1
ONUR Hav. Taş. A.Ş.	24	5.771	-	24	-
FLY Havayolları A.Ş.	10	2.699	-	10	-
PEGASUS Hav.Taş. A.Ş.	14	2.608	-	14	-
MNG Havayolları Taş. A.Ş.	18	1.955	261.000	12	6
KIBRIS TÜRK HAVAYOLLARI A.Ş.	8	1.645	-	8	-
ATLASJET Uluslararası Havacılık A.Ş.	7	1.410	-	7	-
SUNEXPRESS Havayolları A.Ş.	7	1.320	-	7	-
FREEBIRD Havayolu Taş. ve Tic. A.Ş.	6	1.020	-	6	-
SKY Hava Taş. A.Ş.	5	863	-	5	-
INTER EXPRESS Hava Taş. A.Ş.	5	702	-	5	-
SAGA Hav. Taş.A.Ş.	2	516	-	2	-
DÜNYAYA BAKIŞ Hav. Taş. A.Ş.	2	482	-	2	-
ORBİT EXPRESS Havayolları A.Ş.	2	-	83.000	-	2
KUZU Havayolları Kargo Taş. A.Ş.	2	-	88.500	-	2
TOPLAM	188	33.259	470.500	177	11

* 2004 yılı sonu itibariyle faaliyette bulunan ticari havayolu işletmeleridir.

Kaynak: <http://www.ulastirma.gov.tr/ubak10.pdf>

Tablo 109'daki veriler ışığında, günümüzde rekabetçi bir yapının olduğu hava yolları alanında, yolcu taşımacılığında üstün firmanın Türk Hava Yolları olduğu; yük taşımacılığında ise MNG firmasının sektörde söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo.110: Haberleşme Sektörü Verileri (2000-2004)

Yıl	Telefon Abone Sayısı (x1000)	Cep Telefonu Abone Sayısı (x1000)	Teleks Abone Sayısı	Mobil Araç Telefon Abone Sayısı	İnternet Abone Sayısı (x1000)	Çağrı Cihazı Abone Sayısı	Radyo Sayısı (x1000)	Televizyon Sayısı (x1000)
2000	18.395	14.971	7.816	92.744	1.629	25.176	13.318	29.791
2001	18.904	19.503	6.536	69.971	1.619	9.942	13.338	31.493
2002	18.915	23.323	5.491	51.246	1.309	5.412	13.392	32.995
2003	18.917	27.888	4.243	37.474	907	3.420	14.583	35.271
2004	19.125	34.708	3.364	28.364	1.475	2.277	17.560	38.302

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=56

Tablo 110'daki veriler yardımıyla daha önceki dönemlerde olduğu gibi, telefon abone sayısının, radyo sayısının ve televizyon sayısının artmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Cep telefonu abone sayısı dört yılda yaklaşık 20 milyon kişi artış göstererek inanılmaz bir gelişme göstermiştir. Buna bağlı olarak mobil araç telefon abone sayısı ve çağrı cihazı abone sayısı azalmıştır. Cep telefonu piyasasında yaşanan rekabet her gün piyasaya sürülen bir modelin daha üst teknolojiye sahip yenisinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Artık cep telefonlarında müzik dinlenebilmekte, internet bağlantısı kurulabilmekte, kamera çekimi yapılabilmekte, kulaklıkla çağrıya cevap verilebilmekte ya da çağrı yapılabilmekte hatta 'hands free' özelliğiyle elinizde tutmanıza gerek kalmadan görüşme yapılabilmektedir. Böyle gelişmiş teknolojilerin kullanıldığı bir ürünün boyutları da gün geçtikçe küçülmektedir. Kısaca dünyayı cebinize sığdırabilmektesiniz. Bu nedenle artık araç telefonlarına ya da çağrı cihazlarına ihtiyaç duyulmamaktadır. Bir tek telefon her yerde ve her durumda işinizi görmektedir.

İnternet aboneliğinde dönem ortasında yaşanan düşüş abonelik ücretlerinin yüksek olmasından kaynaklanmıştır diyebiliriz. Ancak daha sonraki yıllarda Türk Telekomünikasyon A.Ş. farklı tarife düzenlerini abonelerinin tercihlerine bırakınca abonelik sayısında artış ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de, hizmet sektörünün en parlak yıldızlarından biri olan turizmin 2000-2005 yılları arasında elde ettiği bazı değerler aşağıdaki gibidir:

Tablo.111: Ülkeye Giriş Yapan Ziyaretçi Sayısı (2000-2005)

Yıl	Ziyaretçi Sayısı
2000	10.428.153
2001	11.619.909
2002	13.248.176
2003	13.956.405
2004	17.548.384
2005	21.124.886

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=72

Son yıllarda artan tanıtım faaliyetleri, çevre ve kültür harikalarının korunması için gösterilen çabalar, uluslar arası otoritelerden gelen olumlu eleştiriler, ulusal ve uluslar arası terör olaylarına karşı daha dikkatli olunması, ülkeye gelen yabancıların güvenliğine daha fazla önem verilmesi, toplumsal bilincin uyanması ve artan rekabet ortamı sonucunda fiyatların daha düşük hizmet kalitesinin daha yüksek bir hale gelmesi gibi nedenlerden dolayı Türkiye yabancılar için 'cennet gibi bir ülke' konumuna geçmiştir. Nitekim 2000 yılından 2005 yılına gelinceye kadar, beş yıllık süreçte, ülkeye giriş yapan turist sayısı iki katından daha fazla artış kaydedilmiştir.

Tablo.112: Toplam Turizm Geliri Verileri (2001-2005)

Yıl	Turizm Geliri (Dolar,\$)
2001	10.067.155.226
2002	11.900.925.508
2003	13.203.144.094
2004	15.887.699.507
2005	18.153.504.754

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=77

Turizmde yaşanan olumlu gelişmeler, bu sektörden elde edilen geliri artırmış, dönem başı değerinin yarısından daha fazla bir artış kaydedilmiştir. Aynı dönemde turizm giderlerinde yaşanan artış Tablo 187 yardımıyla gösterilmiştir.

Tablo.113: Toplam Turizm Gideri Verileri (2000-2005)

Yıl	Turizm Gideri (Dolar, \$)
2003	2.113.339.728
2004	2.527.390.384
2005	2.870.408.104

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=81

Tablo.114: Hizmetler Sektöründe Çalışan İşgücü Miktarı (Bin Kişi, +15)

Yıllar	İnşaat ve Bayındırlık İşleri	Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Oteller	Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumları, Yardımcı İş Hizmetleri	Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler
2000	1.364	3.817	1.067	709	3.044
2001	1.110	3.737	1.034	697	3.088
2002	958	3.980	1.004	697	3.303
2003	965	4.052	1.022	738	3.359
2004	1.030	4.179	1.100	786	3.309
2005	1.171	4.547	1.131	872	3.552

Not: 1- Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

2- İki bin kişiden az gözlem değerlerinde örnek büyüklüğü güvenilir tahminler için yeterli değildir.

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=461

Tablo 114 yardımıyla Türkiye’de hizmet sektöründeki istihdam oranlarına bakacak olursak; dönem ortasında azalma kaydedilen inşaat ve bayındırlık işlerinde dönem sonunda yeniden artış oluşmuştur. Diğer alanlarda ise istikrarlı bir şekilde işgücü artışının olduğu görülmektedir. Özellikle toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller kesimindeki artış dikkat çekicidir.

Tablo.115: Türk Mali Sisteminin Büyüklüğü ve Kompozisyonu

	Aktif Toplamı		% Dağılım			Varlıklar/ GSYİH (%)
	Milyon TL.	Milyar ABD Doları	TCMB Dahili	TCMB Harici	İMKB Piy. Kap. Hariç	
Bankalar (1)	396.967	295,6	51,4	58,2	85,5	81,3
Katılım Bankaları (1)	9.945	7,4	1,3	1,5	2,1	2,0
Sigorta Şirketleri (2)	5.574	4,2	0,7	0,8	1,2	1,1
Finansal Kiralama Şirketleri (3)	6.708	5,0	0,9	1,0	1,4	1,4
Factoring Şirketleri (4)	4.691	3,5	0,6	0,7	1,0	1,0
Menk.Kıym.Aracı Kur. (3)	2.341	1,7	0,3	0,3	0,5	0,5
Emeklilik Şirketleri (2)	4.234	3,2	0,5	0,6	0,9	0,9
Menk. Kıym. Yat. Fonları	29.374	21,9	3,8	4,3	6,3	6,0
Tüketici Fin. Şirketleri (4)	1.769	1,3	0,2	0,3	0,4	0,4
Gayrimenkul Yat. Ortaklıkları (1)	2.209	1,6	0,3	0,3	0,5	0,5
Menk. Kıym. Yat. Ortaklıkları (1)	488	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1
İMKB Piyasa Kapitalizasyonu (1)	218.318	162,6	28,3	32,0	-	44,7
TC Merkez Bankası (1)	90.070	67,1	11,7	-	-	18,5
TOPLAM	772.688	575,4	100,0	100,0	100,0	158,3

(1) 2005 Aralık dönemi (2) 2004 Aralık Dönemi (3) 2005 Eylül Dönemi (4) 2005 Haziran Dönemi

Kaynak:

http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/bddk/BDDK_YILLIK_RAPOR_2005.pdf

Türkiye’de hizmetler sektöründe mali müesseseler alt kesimine ait son veriler Tablo 190’daki gibidir. Bu veriler, son dönemde, Türkiye’de mali müesseseler içinde ezici üstünlüğe bankalar sektörünün sahip olduğunu göstermektedir. O halde son dönem bankacılık sektörünün yapısal dönüşümüne bakmakta fayda vardır.

Tablo.116: Bankacılık Sektörünün Yapısal Görünümü (2002-2005)

	2002	2003	2004	2005
Banka Sayısı	59	55	53	51
Kamu Mevduat Bankaları	3	3	3	3
Özel Mevduat Bankaları	20	18	18	17
TMSF	2	2	1	1
Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları	15	13	13	13
Katılım Bankaları	5	5	5	4
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	14	14	13	13
Aktif Büyüklüğü İtibariyle Grup Payları (%)*	100,0	100,0	100,0	100,0
Kamu	31,9	33,3	34,9	31,4
Özel	56,2	57	57,4	59,7
TMSF	4,4	2,8	0,6	0,5
Yabancı	3,1	2,8	3,4	5,2
Kalkınma ve Yatırım	4,4	4,1	3,7	3,2
Mevduat Hesap Sayısı (Bin Adet)*	67.993	78.790	80.087	82.958
Toplam Kredi Müşteri Sayısı (Bin Adet)*	15.784	18.707	25.168	28.863
Kredi Kartı Müşteri Sayısı (Bin Adet)**	11.752	13.518	19.104	20.578
Şube Sayısı*	6.203	6.078	6.219	6.276
Personel Sayısı*	124.009	124.030	127.944	132.973
ATM Sayısı*	12.305	12.726	13.556	14.529

* Katılım Bankaları hariç

** Müşteri sayısı banka bazında toplulaştırılmış olup, birden fazla bankadan kredi kartı olan kişiler için çifte sayma söz konusudur.

Kaynak:

http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/bddk/BDDK_YILLIK_RAPOR_2005.pdf

Tablo 115'teki verilere dayanarak Türkiye'de son dönemde banka sayısının azaldığını söyleyebiliriz. Buna göre azalış; kamu mevduat bankaları hariç diğer banka türlerinde yaşanan sektörden çıkışlardan kaynaklanmıştır. Aktif büyüklüğü bakımından özel mevduat bankalarının üstünlüğü dönem boyunca mevcut olup, dönem sonunda da artış göstermiştir.

Mevduat hesap sayısında da sürekli artış görülmesine rağmen en dikkat çekici artış toplam kredi müşteri sayısında yaşanmıştır. Bu durumda, ekonomide, son yıllarda

yaşanan büyük krizlerin ardından, sakin bir yapının oluşması banka faiz oranlarını düşürmüş ve halkın banka kredilerine olan talebi artmıştır iddiasında bulunabilir.

Son yıllarda bankacılık alanında yaşanan en büyük sıkıntı, bankaların yaşanan yasal boşluktan yararlanarak bilir bilmez bir şekilde herkese hesap açarak kredi kartı kullandırtmasıdır. Elbette ki bu konuda suçlu sadece bankalar değildir; kredi kartı sahibi olan insanların büyük bir kısmı bilinçsizce kullandığı bu kartlar sebebiyle oldukça zor durumlara düşmüş, hatta psikolojik çöküntü yaşayarak intihar etmiş veya buna teşebbüs etmiştir. Nitekim tablodaki veriler de dönem boyunca artan kredi kartı müşterisi rakamlarını göstermektedir.

Bunlar dışında, bankaların şube sayılarının, bankacılık alanında çalışan personel sayısının ve ATM sayılarının dönem boyunca arttığı görülmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan günümüze değin pek çok savaşın içerisinde dolaylı veya doğrudan yer almıştır. Ancak günümüz dünyasında fiili savaş dönemlerinin yerini ekonomik büyüme ve kalkınma yarışında lider olma ya da ön sıralarda yer alma mücadelesi almıştır. Hazırlanan bu tez ile Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşundan 2000'li yıllara kadar, ihracat, ekonomik büyüme ve yapısal değişim başlıkları altında yaptığı mücadeleler ve geçirdiği değişimler anlatılmaya çalışılmıştır.

Türkiye, kuruluşunun ilk yıllarında sanayisi yok denecek kadar az olan ve tarımın ülke ekonomisindeki payının oldukça yüksek olduğu bir ülkeydi. Tarım kesiminin ağırlığına paralel olarak oldukça verimli topraklara sahip olmasının da bir sonucu olarak kuruluş yıllarında ihracatının büyük bir bölümünü tarım ürünleri oluşturmuştur. Bununla birlikte, Dünya Buhranı, II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'nın da etkisiyle dünyanın tahıl ambarı konumuna gelen ülke için ihracatta tarıma dayalı yapının sağladığı gelişme, 1950'lerin ikinci yarısıyla birlikte sona ermeye başlamıştır. Nitekim önceleri kazanç olarak görülen tarıma dayalı yapı, ticari partnerlerin kendileri için olumsuz şartlardan kurtularak yeniden üretime geçmesi ve ekonomik yapılarını düzeltmeleriyle birlikte sona ermiştir. Mal çeşitlendirilmesine gidilememesi ve yarı mamul ve mamul mal üretimi için gerekli olan yatırımların yapılamaması sonucu artan iç talebin karşılanamaması, ihracattan çok ithalat yapan bir ülke konumuna geçilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, teoride üreticiyi dışarıya karşı korumayı ve maliyetleri düşürmeyi hedefleyen bir politika olan ithal ikameci sanayileşme politikasının planlı yıllardaki uygulaması verimli olmamış, ülkenin ve ihracatın tarıma dayalı yapısı değiştirilememiştir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri, döviz darboğazlarının yaşanmasına neden olmuştur. İthalat artarken ihracat azalmıştır.

1980'li yıllarla birlikte ithal ikameci sanayileşme politikalarının ülkeye nelere mal olduğu ve ne sonuçlar doğurduğu daha açık bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle yeni bir sanayileşme politikası uygulamaya konulmuştur: ihracata dayalı sanayileşme stratejisi. Bunun anlamı önceki dönemlerde büyüme için ek bir şart olarak görülen ihracatın artık ana şart haline gelmesiydi. Bu politikanın uygulanmasıyla ihracatta mal çeşitlendirmesine gidilmesi ve sanayi mallarının ihracat içindeki payının artması sevindirici bir gelişme olmuştur. Ancak buna rağmen ülke dünya ihracatında

çok küçük bir paya sahip olma konumunu sürdürmüştür. Ayrıca ihracat içinde payı artan sanayi ürünlerinin çoğu tarıma dayalı sanayi ürünleridir.

2000’li yıllarla birlikte Türkiye, dünya konjonktürüne uyum sağlayarak teknoloji yoğun sınai malların ihracatında artış sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca bu amaç uğruna gerekli kurumsal değişimleri gerçekleştirmeyi de göze almıştır. Bu uyum süreci içerisinde ihracatta bir artış kaydedilmiştir. Ancak aynı zamanda ithalatta da büyük artışlar gerçekleşmiştir. Öyle ki, ekonomik büyümeyi gölgeleyecek, cumhuriyet tarihinin tüm rekorlarını altüst edecek şekilde bir cari açık meydana gelmiştir. Bununla birlikte yeni ekonominin ayaklarından biri olan beşeri sermayede yaşanan değişim ile verimlilik artışları sayesinde 2000’li yıllarda ihracat artışlarının yaşandığını söylenebilir. Buna rağmen bilgi ve teknoloji yoğun sınai mallarının ihracatı hedefine tam anlamıyla ulaşılmadığı da açıktır. Nitekim ihracat içindeki ilk 10 fasıl ürüne bakıldığında tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin ağırlıklarını hala korudukları görülmektedir.

İhracatın ardından ikinci bölümde ekonomik büyümede meydana gelen değişimler incelenmiştir. Buna göre, ihracata benzer bir şekilde ekonomik büyüme de ilk yıllarda tarımdaki gelişmelere bağlı olarak değişimler göstermiştir. Yani sürükleyici sektör tarım olmuştur. Tarımın ise hava koşullarına bağımlı yapısı nedeniyle, 1980 öncesi ekonomik büyümenin dalgalı bir seyir izlediği söylenebilir. Bunun yanı sıra çeşitli savaşların ve krizlerin yaşanması, ülke içerisinde siyasi karmaşanın hiç dinmemesi ve askeri darbelerin yaşanması da Türkiye’nin sosyo-kültürel ve ekonomik gelişimine sekte vurmuştur.

1980’li yıllardan itibaren büyümede istikrar sağlanması beklenirken 1995 yılına kadar istikrarsızlığın devam ettiği görülmektedir. Sektörler itibariyle arzu edilen katma değer artışlarına ulaşamaması nedeniyle büyümede de istenilen gelişme sağlanamamıştır. 1995’te bir önceki yıl yaşanan krizin ardından alınan tedbirlerden ve ‘kemer sıkma politikalarından’ sonra beklenenin üzerinde büyüme hızına erişilmesi üç yıl devamlılık arz etmiş, bu üç yılın sonunda küreselleşen dünyanın sonuçlarından biri olarak Asya ülkelerinde ve Rusya’da yaşanan ekonomik krizlerden Türkiye de payını almıştır. Ayrıca Türkiye’nin öncü konumundaki sanayi bölgesinde Marmara ve Düzce depremlerinin olması, ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. Depremlerin şoku

atlatılmadan ardı ardına yaşanan krizler büyümede dengesizliklere yol açmıştır. Ancak, 2001 Krizi'nin ardından 1980'lerde benimsenen ihracata dayalı sanayileşme politikasının da etkisiyle ihracat artışı büyümeyi tetiklemiş ve bir anda dünyanın en hızlı büyüyen ülkeleri sıralamasında Türkiye'yi 16.lığa yükseltmiştir. Nitekim bölüm sonunda kurulan basit bir ekonometrik modelin 90'lı yıllarda değil de 2000'li yıllarda ihracat ile ekonomik büyüme arasında kuvvetli bir ilişkinin varlığını savunması bu söylemleri kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda yukarıda da değinilen beşeri sermayenin verimlilik artışlarına yol açışının etkili olduğu söylenebilir. Ancak, VIII. BYKP çerçevesinde TFV' nin büyümeye katkı sağlayacak en önemli unsur olduğundan bahsedilmesine rağmen çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda TFV' nin gelişimi için gerekli koşulların yeteri kadar oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktada devletin geri planda kalarak gerekli yatırımları yapmadığı görülmektedir. Sonuçta Türkiye'de ekonomik büyümenin, 'yeni büyüme' teorilerine uyum sağlayamadığı savunulabilir.

Üçüncü ve son bölümde incelenen yapısal değişime aslında daha önceki bölümlerde de kısmen değinilmiştir. Kısaca 1980'lere kadar tarımın ekonomideki ağırlığını koruduğu, sanayi ürünlerinin daha çok tarıma dayalı ürünler olduğu ve hizmetler sektörünün sessiz ama derinden gelişiminin hatta tarım sektörünü bile geçişinin devam ettiği söylenebilir. 1980'lerle birlikte ise yeni politika anlayışı sonucunda sanayi sektörüne büyük önem verildiği, bunun olumlu sonuçlarının da alınmaya başlandığı görülmektedir.

Tarım sektöründe son dönemin en önemli olaylarından biri olan organik tarıma geçişin yeterli olmadığı, hatta bu konuda sınıfta kaldığı söylenebilir. Eğer küreselleşen bir dünyada yer edinilmeye çalışılıyorsa oyunu kurallarına göre oynamak gerekmektedir. Tarım konusunda bu kural organik tarıma geçiştir. Tarım kesiminde çalışanların bu konuda bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

Sanayi kesiminde ağırlığı bulunan imalat sanayi alt sektöründe hala büyük oranda düşük teknoloji ile üretim yapılmaktadır. Bu durum Türkiye'yi ileri sanayi ülkeleri konumuna taşıyamaz. Acilen yüksek oranlı teknoloji kullanımına geçilmelidir. Nitekim yakalanan büyüme ivmesinin sürdürülebilir olması için bu şarttır. Ayrıca ihracatta en çok umut bağlanan otomotiv ve tekstil sanayilerinde Türkiye ile hemen

hemen aynı dönemde dışı açılım politikalarını uygulamaya başlayan ve büyük oranda aynı sınıf malları üretmelerinden dolayı rakip konumuna gelen ülkeler arasından Türkiye'nin öne çıkılabilmesi ve rekabet gücünün arttırılabilmesi için de bu gereklidir.

Hizmet sektörü teknoloji konusunda en iyi konumda olan sektördür. Birey olarak Türk halkı bu sektörün her alanında getirilen yeniliklere uyum sağlayabilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin küreselleşen ve gelişen dünyada kendine yer edinebilmesi ve hedeflediği seviyeye ulaşabilmesi için son yıllarda yakaladığı olumlu değerlere ek olarak bilgi ve teknoloji çağının gerisinde kalmaması gerekmektedir. Bu anlamda hala istenilen düzeylere ulaşamayan Türkiye en kısa zamanda bu gelişimini tamamlamadığı takdirde negatif büyümeyle yeniden karşılaşacak ve kendini gelişmiş ülkelerin çok daha gerisinde bulacaktır. Son olarak belirtmekte fayda vardır ki; özellikle siyasi karmaşanın yaşanmadığı dönemlerde ülkenin geliştiği görülmekte ve bu anlamda siyasilere oldukça büyük bir görev düşmektedir.

KAYNAKÇA

A. BASILMIŞ YAYINLAR

- Aktan, R. (1978). *Türkiye İktisadı*, Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Ataç, K. (2002). Atatürk Döneminden Günümüze Hizmetler, Ulaştırma ve Bankacılık Sektörleri. B. Yediyıldız (der.). *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi (97-111)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
- Aysan, M. A. (2004). *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Başol, K. (1983). *Türkiye Ekonomisi*, İzmir: MAS Ambalaj Ofset
- Baysal, K. (1984). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: GÜR-AY Matbaası
- Boratav, K. (2004). *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: İmaj Kitapevi
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara: İmge Kitapevi
- Hiç, M. (1980). *Türkiye Ekonomisinin Analizi*, İstanbul: GÜRYAY Matbaacılık
- Karakayalı, H. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*, İzmir: Güleç Matbaacılık Ltd. Şti.
- Karlık, R. (2005). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kepenek, Y. (1999). "Türkiye'nin 1980 Sonrası Sanayileşme Süreci". O. Baydar (der.). *75 yılda çarklardan chip'lere*, (229-241), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları
- Kıpal U., Uyanık Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- OECD Economic Surveys – Turkey, 1991
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa:Ezgi Kitapevi Yayınları
- Sağlam, D. (1970). *Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: Sanem Matbaası
- Sönmez, M. (2004). *Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı*, İTO

- Şahin, H. (2002). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitapevi
- Tezel, Y. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tokgöz, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara: İmaj Yayınevi
- Türkkan, E. (1992). 1980 Sonrasında Sanayileşme. Ç.Aruoba, C.Alpar (der.). *Türkiye Ekonomisi-Sektörel Gelişmeler* (49-77). Türkiye Ekonomi Kurumu
- Türkkan, E. (2001). Türkiye'de Sanayileşme (1980-2002). A. Şahinöz (der.) *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz* (105-147). Ankara: İmaj Yayınevi
- ... (1978). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara: TBMM Basımevi
- ...(2002). Grafikler İle Halimiz, Ankara Ticaret Ve Sanayi Odası, Ankara: İhlas Gazetecilik A.Ş.
- ...(2004). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003). DPT

B. İNTERNET ADRESLERİ

BDDK Yıllık Rapor 2005, Erişim:

http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/bddk/BDDK_YILLIK_RAPOR_2005.pdf [19.06.2006]

DPTa, Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf> [19.06.2006]

DPTb, Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf> [19.06.2006]

DPTc, Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan/vii> [19.06.2006]

DPTd, Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf> [19.06.2006]

DPT, Erişim: <http://www.ekutup.dpt.gov.tr/teg/2003/09/tii.1.xls> [02.04.2006]

DTMa, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/IHR/genel/genel.htm> [19.06.2006]

DTMc, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/Gorunum/dsticgor.htm> [19.06.2006]

DTMd, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/Ekonomi/Trkekon.htm> [19.06.2006]

DTM, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko01.xls> [19.06.2006]

DTM, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko04.xls> [19.06.2006]

DTM, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko10.xls> [19.06.2006]

DTM, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko12.xls> [19.06.2006]

DTM, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/gosterge/ekogosterge.xls> [19.06.2006]

DTM, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/gosterge/fiyatfaiz.xls> [19.06.2006]

DTM, Erişim: <http://www.dtm.gov.tr/ead/gosterge/sosyalgos%20.xls> [19.06.2006]

Sak. (2006). *Büyüme İstihdam Yarattıyor Ama Yetmiyor*. Erişim:
http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=39947 [19.06.2006]

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Erişim:
[http://www.tarim.gov.tr/arayuz/9/icerik.asp?efl=uretim/organiktarim/organik_tarim.htm
&curdir=\uretim\organiktarim&fl=istatistikler/organikistatistik.htm](http://www.tarim.gov.tr/arayuz/9/icerik.asp?efl=uretim/organiktarim/organik_tarim.htm&curdir=\uretim\organiktarim&fl=istatistikler/organikistatistik.htm) [19.06.2006]

TÜİK,a; Erişim:
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=461 [19.06.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=56 [19.06.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=72 [19.06.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=77 [19.06.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=81 [19.06.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=83 [05.04.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=106 [19.06.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=135 [19.06.2006]

TÜİK, Erişim: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=494 [19.06.2006]

Türkoğlu. (2006). *Türkiye Hızlı Büyümeye Mecbur*. Erişim:
http://www.finansforum.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=33556 [28.05.2006]

Ulaştırma Bakanlığı, Erişim: <http://www.ulastirma.gov.tr/ubak10.pdf> [19.06.2006]